

**ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ**

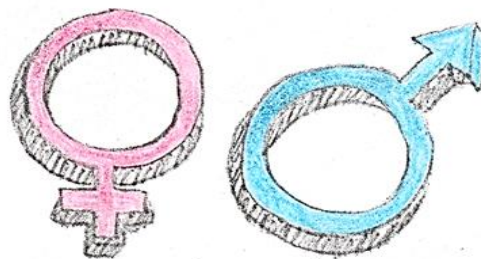
ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Εργαστήρια Δεξιοτήτων
«Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση»
Στ' Δημοτικού.**

**Διδακτικό Σενάριο με τη λογοτεχνική αξιοποίηση της
Δημιουργικής Γραφής»**

ΒΛΑΧΑΚΟΥ ΒΑΡΒΑΡΑ

SEX ED

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Η. ΚΩΤΟΠΟΥΛΟΣ**

**ΑΘΗΝΑ
ΙΟΥΝΙΟΣ 2022**

**ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ**

Κατεύθυνση: Εκπαίδευση

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Εργαστήρια Δεξιοτήτων «Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική
Διαπαιδαγώγηση» Στ' Δημοτικού.
Διδακτικό Σενάριο με τη λογοτεχνική αξιοποίηση της Δημιουργικής
Γραφής»**

Βλαχάκου Βαρβάρα

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

Τριαντάφυλλος Κωτόπουλος

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Τ. Κωτόπουλος

Α. Βακάλη

Γ. Τζάρτζας

Αθήνα, Ιούνιος 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α' ΜΕΡΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
Από τη φεμινιστική κριτική έως τη Σεξουαλική Αγωγή	7
1.1. Από τη φεμινιστική κριτική στις σπουδές φύλου	7
1.2. Το φύλο στην παιδική λογοτεχνία υπό το πρίσμα της φεμινιστικής κριτικής.....	12
1.3. Φεμινισμός, Σπουδές Φύλου και Σεξουαλικότητα	17
1.4. Σεξουαλικότητα και Σεξουαλική Αγωγή	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
Σεξουαλική Αγωγή ανά τον κόσμο με έμφαση στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση.....	22
2.1. Σεξουαλική Αγωγή στην Αμερική	22
2.1.α. Η Σεξουαλική Αγωγή στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ).....	22
2.1.β. Η Σεξουαλική Αγωγή στη Λατινική Αμερική	23
2.2. Η Σεξουαλική Αγωγή στην ευρύτερη περιοχή Ασίας-Ειρηνικού.....	24
2.3. Η Σεξουαλική Αγωγή στην Αυστραλία	25
2.4. Η Σεξουαλική Αγωγή στην Αφρική.....	26
2.5. Σεξουαλική Αγωγή στην Ευρώπη.....	27
2.5.α. Σεξουαλική Αγωγή στην Ολλανδία	27
2.5.β. Σεξουαλική Αγωγή στο Ηνωμένο Βασίλειο	29
2.5.γ. Σεξουαλική Αγωγή στη Γερμανία.....	29
2.5.δ. Σεξουαλική Αγωγή στην Ιταλία.....	30
2.5.ε. Σεξουαλική Αγωγή στη Σουηδία.....	30
2.5.στ. Σεξουαλική Αγωγή στη Φιλανδία	31
2.5.ζ. Η Σεξουαλική Αγωγή στην Κύπρο	31
2.5.η. Η Σεξουαλική Αγωγή στην Ελλάδα.....	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	
Εργαστήρια Δεξιοτήτων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.....	36
3.1. Εργαστήρια Δεξιοτήτων - Στόχοι.....	36
3.2. Εργαστήρια Δεξιοτήτων – Θεματικές Ενότητες.....	38
3.3. Εργαστήρια Δεξιοτήτων – Υλικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα.....	41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	
Σεξουαλική Αγωγή στην Ελλάδα υπό τη μορφή Εργαστηρίων Δεξιοτήτων.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	
Προγράμματα Σπουδών (ΠΣ) και Σεξουαλική Αγωγή.....	45
5.1. Έννοιες και Περιεχόμενο	45
5.2. Προγράμματα Σπουδών Σεξουαλικής Αγωγής.....	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	
Σεξουαλική Αγωγή και Παιδική Λογοτεχνία	47
Β' ΜΕΡΟΣ	
Διδακτικό Σενάριο	55
1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ	55
2. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ.....	56
3. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΣΕΝΑΡΙΟΥ.....	56
4. ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	57
4.1. Αναφορικά με τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση.....	57
4.2. Αναφορικά με τη Δημιουργική Γραφή	57
5. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ.....	58
6. ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ.....	58
7. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ	58
8. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ.....	61
9. ΠΙΘΑΝΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΣΕΝΑΡΙΟΥ.....	62
10. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	62
<i>Αν το σώμα είχε μιλιά, τι θα έλεγε;</i>	64
<i>Εγώ είμαι.....</i>	66
<i>Είδα φως και μπηκά... στην εφηβεία!</i>	68
<i>Από τους έρωτες της εφηβείας γλιτώνεις μετά βίας!</i>	70
<i>Στην ουσία... τι είναι συνουσία;</i>	74
<i>Προ-φυλάξου!</i>	77
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	85

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο φεμινισμός αποτέλεσε την απαρχή μιας επαναστατικής εξελικτικής πορείας, μέρος της οποίας υπήρξαν η φεμινιστική κριτική και το ζήτημα των έμφυλων ταυτοτήτων, οι σπουδές φύλου και η σεξουαλικότητα, καταλήγοντας στη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση. Η παρούσα διπλωματική εργασία περιλαμβάνει μια σύντομη ιστορική αναδρομή της εξέλιξης του φεμινιστικού κινήματος και τις αλλαγές που αυτό επέφερε σε κοινωνικοπολιτισμικό επίπεδο, την εξέλιξη και το περιεχόμενο των σπουδών φύλου, βιβλιογραφικές αναφορές σχετικά με τις έμφυλες ταυτότητες στην παιδική λογοτεχνία υπό το πρίσμα της φεμινιστικής κριτικής, λογοτεχνήματα και εκπαιδευτικά/ ενημερωτικά βιβλία Σεξουαλικής Αγωγής ξένων και Ελλήνων συγγραφέων καθώς και ανασκόπηση της Σεξουαλικής Αγωγής μαθητών πρωτοβάθμιας βαθμίδας σε εκπαιδευτικά συστήματα ανά τον κόσμο. Έμφαση δόθηκε στην ανάπτυξη του πεδίου αυτού στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση εισήχθει στα ελληνικά σχολεία ως μέρος του ωρολογίου προγράμματος των μαθητών το 2021 με τη μορφή «Εργαστηρίων Δεξιοτήτων». Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση μαθητών μέσω δραστηριοτήτων Δημιουργικής Γραφής. Για τον σκοπό αυτό δημιουργήθηκε ένα Σενάριο Διδασκαλίας για τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων «Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση», το οποίο απευθύνεται σε μαθητές της Στ' τάξης του Δημοτικού. Το παρόν διδακτικό σενάριο βασίζεται στη λογοτεχνική αξιοποίηση της Δημιουργικής Γραφής, στη διδακτική προσέγγιση διδασκαλίας επικεντρωμένης στη δημιουργική σκέψη, στη διδακτική αξιοποίηση της εικόνας καθώς και στη διδασκαλία με τη χρήση των Νέων Τεχνολογικών.

Λέξεις κλειδιά: φεμινισμός, έμφυλες ταυτότητες, σπουδές φύλου, σεξουαλικότητα, παιδική λογοτεχνία, Σεξουαλική Αγωγή, Εργαστήρια Δεξιοτήτων, Δημιουργική Γραφή

ABSTRACT

Feminism was the beginning of a revolutionary evolutionary process, part of which were feminist critique and the issue of gender identities, gender studies and sexuality, culminating in Sexuality Education. This dissertation includes a brief historical overview of the evolution of the feminist movement and the changes it brought about in social and cultural level, the evolution and the content of gender studies, bibliographical references on gender identities in children's literature in the light of feminist reviews, literary and educational/ informational books on Sexuality Education of foreign and Greek authors as well as a review on Sexuality Education in primary schools in educational systems around the world. Emphasis was placed on the development of this field in the Greek primary education system. Sexuality Education is introduced in Greek schools as part of the students' schedule in 2021 in the form of "Skill Workshops". The purpose of this dissertation is Sexuality Education of students through Creative Writing activities. For this purpose, a Teaching Scenario for the Skill Workshops "I know my body - Sexuality Education" was created, which is addressed to 6th grade students. The present teaching scenario is based on the literary utilization of Creative Writing and the educational approach of creative thinking based teaching. The present Teaching Scenario is based on the literary utilization of Creative Writing, Synectics model on creative thinking, didactic utilization of the image and New Technology-based teaching.

Key words: feminism, gender identities, gender studies, sexuality, children's literature, Sexuality Education, Skill Workshops, Creative Writing

Α' ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Από τη φεμινιστική κριτική έως τη Σεξουαλική Αγωγή

1.1. Από τη φεμινιστική κριτική στις σπουδές φύλου

Στην Ευρώπη κατά τον 19^ο αιώνα γυναίκες ξεκινούν αρθρογραφούν και συγγράφουν, έτσι κάνουν την εμφάνισή τους περιοδικά και μυθιστορήματα γραμμένα από γυναίκες έχοντας κυρίως γυναικείο αναγνωστικό κοινό. Έτσι, θέσεις και απόψεις σχετικά με το φύλο και τη σεξουαλικότητα, τις σχέσεις των δύο φύλων αλλά και την κοινωνικοποίηση της γυναίκας αποτυπώνονται σε λογοτεχνήματα της εποχής. Την περίοδο αυτή κάνουν την εμφάνισή τους η Αγγλίδα Jane Austen, αδελφές Charlotte και Emily Brontë αλλά και οι Γαλλίδες George Sand και Germaine de Staël (Σηφάκη, 2015:17). Εδώ αξίζει να αναφερθεί πως πολλές γυναίκες συγγραφείς της εποχής, ανάμεσα σ' αυτές και οι αδερφές Brontë, επέλεξαν να χρησιμοποιούν αμφίσημα ψευδώνυμα, δηλαδή ονόματα που θα μπορούσαν να αντιστοιχούν τόσο σε άνδρα όσο και σε γυναίκα. Η Katherine Harris Bradley και η ανιψιάς της Edith Emma Cooper, οι οποίες έζησαν μαζί και έγραψαν από κοινού όλα τα δημιουργήματά τους, χρησιμοποιούσαν και οι δύο το ψευδώνυμο Michael Field. Η Emily Brontë υπέγραφε ως Ellis Bell ενώ οι αδερφές Charlotte χρησιμοποιούσαν το ψευδώνυμο Currer. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την Carol Ohmann (1994), η Charlotte Brontë αναφέρει: *«Δε θέλαμε να δηλώσουμε ότι είμαστε γυναίκες, γιατί –παρόλο που εκείνη την εποχή δεν υποψιαζόμασταν καν ότι ο τρόπος της γραφής μας και της σκέψης μας δεν θα θεωρούνταν “θηλυκός”- είχαμε μία ασαφή εντύπωση ότι οι γυναίκες συγγραφείς κινδύνευαν να κριθούν με προκατάληψη· είχαμε παρατηρήσει πως συχνά οι κριτικοί χρησιμοποιούν εναντίον των γυναικών συγγραφέων την προσωπικότητά τους ως όπλο και ακόμα και όταν γράφουν θετικά γι' αυτές χρησιμοποιούν ένα είδος κολακείας που δεν αποτελεί αληθινό έπαινο»* (Σηφάκη, 2015:22).

Σύμφωνα με την έρευνα των Αλεξάνδρα Μπακαλάκη και Ελένη Ελεγκμίτου, σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ευρώπη, στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα η γυναίκα παραμένει κοινωνικά αποκλεισμένη, αφού η άμεση σχέση της με τη φύση και τις διαδικασίες της ζωής καταδεικνύουν και την κατώτερη φύση της (Σηφάκη, 2015:17). Μόνο προς τα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα οι Ελληνίδες φεμινίστριες αρχίζουν να δραστηριοποιούνται και να διεκδικούν αρχικά το δικαίωμα για μόρφωση.

Το 1881 εκδίδεται η *Αυτοβιογραφία* της Ελισάβετ Μαρτινέγκου. Η Μαρτινέγκου, γένος αριστοκρατικής οικογένειας της Ζακύνθου και έχοντας το προνόμιο της μόρφωσης, καταγράφει την υποταγή της στις απαιτήσεις της εποχής και τις εμπειρίες της μέσα από τον έγγαμο βίο, παρά την επιθυμία της να μονάσει, ώστε να συνεχίσει ελεύθερη το ταξίδι της στη γνώση. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως η μεταγραφή της *Αυτοβιογραφίας* της από τη Σωτηρίου προσέφερε «περισσότερη διδακτική έμφαση, για να υπογραμμίσει τη διαφορά της θέσης της γυναίκας από τον έναν αιώνα στον άλλο και να επιχειρηματολογήσει υπέρ της αξίας της ζωής των γυναικών στη σύγχρονη εποχή.» (Κανατσούλη, 2008:86-87).

Το 1888 αρχίζει να εκδίδεται η εφημερίδα *Εφημερίς των Κυριών* από τη δημοσιογράφο και εκδότρια Καλλιρρόη Παρρέν, η οποία αποτέλεσε και την πρώτη διάσημη Ελληνίδα φεμινίστρια. Η εφημερίδα, γραμμένη από γυναίκες, απευθυνόταν, όπως καταδικνύει και ο τίτλος της, αποκλειστικά σε γυναικείο κοινό (Σηφάκη, 2015:18).

Τον 20^ο αιώνα κάνουν τη συγγραφική τους εμφάνιση και οι φεμινίστριες Virginia Woolf και Simone de Beauvoir.

Η Virginia Woolf μέσα από τα έργα της καταγγέλει την έλλειψη της ισότητας ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα στα πλαίσια του έγγαμου βίου αλλά και τον εξοστρακισμό της γυναίκα από τα πανεπιστήμια και τους επαγγελματικούς χώρους (εκκλησία, νομική κ.α.). Πολύ σημαντικό στο συγγραφικό έργο της Woolf είναι η εισαγωγή του όρου «ανδρόγυνο», με σκοπό να αποδομήσει το δίπολο άνδρας-γυναίκα. Η Woolf περνάει από τον ρεαλισμό του 19^{ου} αιώνα στον μοντερνισμό και επινοεί την αφηγηματική τεχνική «ροή της συνείδησης», θέλοντας να αποτυπώσει στο χαρτί τις διανοητικές διεργασίες που εκτυλίσσονται στον νου των χαρακτήρων (Σηφάκη, 2015:34-36).

Η Simone de Beauvoir, μεγάλη φεμινιστική συγγραφική μορφή του 20^{ου} αιώνα, στο πρωτοποριακό για την εποχή του έργο της *Δεύτερο φύλο* αναφέρει:

«Δεν γεννιόμαστε γυναίκες, γινόμαστε. Καμιά βιολογική, ψυχική ή οικονομική μοίρα δεν καθορίζει τη μορφή που παίρνει στους κόλπους της κοινωνίας το θηλυκού γένους ανθρώπινο ον: αυτό το μεταξύ αρσενικού και ευνούχου πλάσμα, που χαρακτηρίζουμε θηλυκό, διαμορφώνεται από το σύνολο του πολιτισμού. Μόνο η παρέμβαση των άλλων μπορεί να καθιερώσει ένα άτομο ως Άλλο.» (De Beauvoir, 1949:387)

Με άλλα λόγια, αυτό που θέλησε να τονίσει η De Beauvoir και αποτέλεσε και τη βάση για να στηριχθεί και να αναπτυχθεί η φεμινιστική θεωρία, είναι ότι η βιολογία και η

φύση δεν είναι αυτά που συγκροτούν το υποκείμενο «γυναίκα». Η «γυναίκα» διαμορφώνει τη σεξουαλικότητα και το φύλο της βάσει του κοινωνικού και ιστορικού γίνεσθαι. Όμως η De Beauvoir δεν σταματά εκεί. Τονίζει πως η «γυναίκα» διαμορφώθηκε βάσει του κόσμου που δημιουργήθηκε από άνδρες, καθώς οι άνδρες ήταν οι δημιουργοί των πολιτισμικών αναπαραστάσεων (μέσα από τη λαϊκή κουλτούρα, τη λογοτεχνία, την εκκλησία) που κατασκεύασαν τον κόσμο αυτό. Έτσι, η γυναίκα τελικά διαμόρφωσε τον εαυτό της ως τον «Άλλο» του άντρα (Σηφάκη, 2015:38).

Τη ριζοσπαστική περίοδο της δεκαετίας του 1960 τόσο στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες όσο και στην Ελλάδα οι γυναίκες αρχίζουν να δραστηριοποιούνται πέραν του μέρους σε διάφορα σοσιαλιστικά κινήματα. Την ίδια εποχή κάνουν την εμφάνισή τους και ομοφυλοφιλικά κινήματα (Σηφάκη, 2015:58). Το γυναικείο φύλο έχει αφυπνιστεί και αντιδρά. Στο μανιφέστο των Redstockings (1969) αναφέρεται: *«Οι γυναίκες είναι μια καταπιεσμένη τάξη. Η καταπίεσή μας είναι συνολική και επηρεάζει κάθε πλευρά της ζωής μας. Μας χρησιμοποιούν σαν σεξουαλικά αντικείμενα, αναπαραγωγικές μηχανές, οικιακές βοηθούς και φτηνά εργατικά χέρια. Μας θεωρούν κατώτερα πλάσματα, που ο μόνος τους σκοπός είναι η εξυπηρέτηση της ζωής των ανδρών»* (Bryson, 2005:258). Το γυναικείο κίνημα του 1960, που τάχθηκε κατά της κοινωνικής ανισότητας, είχε ως παράγωγο τη δημιουργία της σύγχρονης φεμινιστικής λογοτεχνικής κριτικής (Barry, 2013:149-150). Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στη λογοτεχνία και κυρίως στους γυναικείους ρόλους και μοντέλα που η τελευταία προωθούσε ως αποδεκτές. Έτσι, στα μυθιστορήματα του 19^{ου} αιώνα το πρότυπο ηρωίδας που προβάλλεται είναι αυτό της γυναίκας, η οποία για να ολοκληρωθεί και να πετύχει ως τέτοια, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην αναζήτηση άντρα-συζύγου (Barry, 2013:150).

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω η φεμινιστική κριτική του 1970 επικεντρώνεται, με έντονα «μαχητική» διάθεση, στην ανατροπή των πατριαρχικών προτύπων και της κοινωνικής ανισότητας, βάζοντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός τους κυρίως βιβλία αντρών συγγραφέων, που είχαν επηρεάσει οι γυναικείες μορφές τους (Barry, 2013:151).

Η «γυνοκριτική», όρος που εφήυρε η Elaine Showalter, έχει ευρύ πεδίο θεμάτων όπως *«η ιστορία, τα στυλ, τα θέματα, τα είδη και οι δομές των κειμένων που γράφονται από γυναίκες. Η ψυχολογική της γυναικείας δημιουργικότητας. Η διαδρομή της ατομικής ή συλλογικής γυναικείας καριέρας. Και η εξέλιξη ή οι νόμοι της γυναικείας λογοτεχνικής παράδοσης.»* (Barry, 2013:151).

Η φεμινιστική κριτική δεν αποδέχεται τις θέσεις μίας συγκεκριμένης θεωρίας απ' αυτές που είχαν ως τότε αναπτυχθεί και καθιερωθεί, όπως η θεωρία του δομισμού ή του μαρξισμού ή της ψυχανάλυσης, αλλά ούτε τις απορρίπτει στην περίπτωση που κάποια απ' αυτές εξυπηρετεί τους στόχους της (Σηφάκη, 2015:67). Η Showalter (1989) αναφέρει: *«Είτε πρόκειται για τη λογοτεχνική αναπαράσταση της σεξουαλικής διαφοράς, τους τρόπους με τους οποίους τα λογοτεχνικά είδη έχουν μορφοποιηθεί από αξίες ανδρικές ή γυναικείες, τον αποκλεισμό της γυναικείας φωνής από τους θεσμούς της λογοτεχνίας, της κριτικής και της θεωρίας, η φεμινιστική κριτική έχει καθιερώσει το φύλο ως θεμελιώδη κατηγορία της λογοτεχνικής ανάλυσης»* (Showalter, 1989:3)

Η φεμινιστική κριτική και οι *Γυναικείες Σπουδές* καθιερώνονται πλέον στον ακαδημαϊκό κόσμο και οι φεμινίστριες γίνονται πλέον δεκτές από τα πανεπιστήμια. Έτσι, αναπτύσσεται και καθιερώνεται ο «ακαδημαϊκός φεμινισμός» (Σηφάκη, 2015:58). Οι γυναικείες σπουδές αποτέλεσαν προϊόν της ανάγκης των φεμινιστικών κινημάτων για συσπείρωση και ενότητα του γυναικείου φύλου έναντι των πολιτικών τους διεκδικήσεων αλλά και της ανάγκης για δημιουργία μια κοινής γυναικείας ταυτότητας με διευρυμένο ιστορικό και κοινωνικό περιεχόμενο (Ρεθυμνωτάκη, κ.α., 2016:14).

Η μαχητική διάθεση του 1970 μετατοπίζεται από τις αντιλήψεις των αντρών για τη γυναίκα και αλλάζει τη δεκαετία του 1980. Επίκεντρο την περίοδο αυτή γίνεται το γυναικείο φύλο, η εξερεύνηση της φύσης του και τρόποι αντίληψης μέσω της γυναικείας εμπειρίας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Elaine Showalter υπάρχει μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τα «ανδροκείμενα» (*“androtexts”*) στα «γυναικοκείμενα» (*“gynotexts”*) Έτσι, οδηγούμαστε στη δημιουργία ενός νέου «λογοτεχνικού κανόνα» στη γυναικεία γραφή, με στόχο *«οι μέχρι τότε παραμελημένες γυναίκες συγγραφείς να αποκτήσουν μια εντελώς καινούρια σημασία»* (Barry, 2013:151).

Κατά τα τέλη περίπου του 20^{ου} αιώνα ο Φουκώ ανέπτυξε τη θεωρία του σύμφωνα με την οποία *«η σεξουαλικότητα κατασκευάζεται πολιτισμικά, «λογοθετικά», διά μέσου των εξουσιαστικών λόγων και πρακτικών, ιατρικών, θρησκευτικών, ψυχαναλυτικών κ.λπ.»* (Σηφάκη, 2015:108). Σχετικά με τον όρο «λόγος» ο Φουκώ διευκρινίζει: *«Αντί να περιορίσω το νόημα του «λόγου», νομίζω ότι έχω προσθέσει στις σημασίες του: άλλοτε χρησιμοποίησα τον όρο για να αναφερθώ στη γενική επικράτεια όλων των αποφάνσεων, άλλοτε σε μια ομάδα αποφάνσεων και άλλοτε σε μια κανονιστική πρακτική, που ευθύνεται για έναν αριθμό από αποφάνσεις»* (Foucault, 1982:80). Η θεωρία αυτή αποτέλεσε τη βάση της διαμόρφωσης των

«Σπουδών Ανδρισμού» (*Masculinity Studies*), οι οποίες επικεντρώνονται στις διάφορες μορφές ανδρισμού και πώς αυτές κατασκευάζονται βάσει προσδιορισμένων πολιτισμικών και ιστορικών λόγων (Σηφάκη, 2015:108).

Την ίδια εποχή περίπου κάνει την εμφάνισή του και ο όρος *κοινωνικό φύλο* (gender) από την κοινωνιολόγο Ann Oakley (1972). Ο όρος χρησιμοποιήθηκε με σκοπό να διαχωριστεί το βιολογικό φύλο (sex) από το κοινωνικό και πολιτισμικό φύλο (gender). Το βιολογικό φύλο (sex), αρσενικό και θυληκό, άρχισε να «μεταφράζεται» σε άνδρας και γυναίκα (κοινωνικό φύλο/ gender), όρους καθαρά πολιτισμικούς, αφού στο περιεχόμενό τους εμπεριέχονται ταυτότητες, αξίες, πρότυπα, ρόλοι. Η έννοια κοινωνικό φύλο (gender), λοιπόν, αποτέλεσε και την αφορμή να αναπτυχθούν οι σημερινές *Σπουδές Φύλου* (*gender studies*) (Ρεθυμνωτάκη, Μαροπούλου & Τσακιστράκη, 2016:15).

Κατά τη Σηφάκη (2015), βασική διαφορά του ακαδημαϊκού φεμινισμού και των Σπουδών Φύλου είναι ότι οι τελευταίες διευρύνουν το περιεχόμενό τους και εμπερικλείουν στους κόλπους του τη μελέτη τόσο της γυναίκας και της «θυληκότητας» όσο και του άνδρα και της «αρρενωπότητας». Πέραν, όμως, της «σεξουαλικότητας» οι σπουδές φύλου επικεντρώνονται «στη μελέτη των σύνθετων και επίπονων τρόπων με τους οποίους διαμορφώνεται ιστορικά μια ευρεία γκάμα από έμφυλες υποκειμενικότητες και σεξουαλικές διαφορές, σε συνάρτηση με κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες.» (Σηφάκη, 2015:8).

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στην αρνητική αντίδραση από τις «ριζοσπάστριες» φεμισίστριες απέναντι στον όρο «φύλο», με το επιχείρημα ότι παραγκωνίζεται η «γυναίκα» και «απονευρώνεται» ο αγώνας των φεμινιστριών έναντι της γυναικείας καταπίεσης και της κοινωνικής ανισότητας. Παρόλα ταύτα οι σπουδές φύλου διατηρούν έναν πολιτικό χαρακτήρα, καθώς αντιμάχονται τις πατριαρχικές μορφές και τους μηχανισμούς εξουσίας με σκοπό την ανατροπή και τον μετασχηματισμό τους. ((Σηφάκη, 2015:8).

Αναντίρρητα πάντως το φεμινιστικό κίνημα και η φεμινιστική κριτική αποτέλεσαν την απαρχή μιας εξελικτικής πορείας κατά τη διάρκεια της οποίας εμφανίζονται και καθιερώνονται οι Γυναικείες Σπουδές, οι Σπουδές Ανδρισμού και τέλος οι Σπουδές Φύλου, δημιουργώντας νέες τάσεις και ιδέες προσαρμοσμένες στις εκάστοτε πολιτικές, ιστορικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες κάθε εποχής φτάνοντας ως το σήμερα, όπου οι Σπουδές Φύλου είναι πλέον διαδεδομένες και διδάσκονται σε πολλά πανεπιστήμια ανά τον κόσμο.

1.2. Το φύλο στην παιδική λογοτεχνία υπό το πρίσμα της φεμινιστικής κριτικής

Η φεμινιστική κριτική ξεκινά να εδραιώνεται ως μια επαναστατική διεκδίκηση των γυναικείων δικαιωμάτων. Με το πέρας του χρόνου και με τις αλλαγές που αυτός επέφερε (κατοχύρωση πολιτικών δικαιωμάτων για τις γυναίκες κ.α.) η φεμινιστική κριτική δίνει πλέον έμφαση στο φύλο γενικά.

Έντονη ήταν η κριτική που ασκήθηκε από τους/τις θεωρητικούς της σε βάρος των λαϊκών παραμυθιών με το επιχείρημα της προβολής στερεοτύπων σχετικά με τα δύο φύλα στα παραμύθια αυτά. Οι αξίες που εμπεριέχονται σ' αυτά κρίθηκαν ακατάλληλες για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 (Κανατσούλη, 2008:93). Τα πρότυπα που προωθούνται στα παραμύθια αυτά θέλουν τη μηριά κακιά, τη μάγισσα μοχθηρή, τον βασιλιά δυνατό και ανίκητο, το πριγκιπόπουλο γενναίο, τις γυναίκες παρθένες, παθητικές και σιωπηλές, έρμαια των εξελίξεων του παραμυθιού.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα παραμύθια των αδερφών Grimm, στα οποία η Bottigheimer άσκησε αρνητική κριτική. Οι Grimm, παρουσιάζουν τις γυναίκες κατά κύριο λόγο αμίλητες κι έχουν δώσει τον λόγο στο ανδρικό φύλο (Bottigheimer, 1989:59). Χαρακτηριστικά παραδείγματα της γυναικείας σιωπής εμπεριέχονται στο παραμύθι της Σταχτοπούτας, όπου η πρωταγωνίστρια με το ομώνυμο όνομα χαρακτηρίζεται από παθητικότητα και σιωπή, ομοίως στο παραμύθι με πρωταγωνίστρια τη Ραπουνζέλ, η οποία δεν έχει φωνή αντίδρασης, αλλά και στο παραμύθι της Χιονάτης, όπου η μητέρα της παραμένει αμίλητη (Τσότσου, 2019:28). Η Bottigheimer διαπιστώνει πως η σιωπή παρουσιάζεται συχνά ως τιμωρία προς το γυναικείο φύλο. Ο ευθύς λόγος εκφέρεται από άνδρες, με εξαίρεση τις περιπτώσεις γυναικείων χαρακτήρων που διακρίνονται για την κακία και την εξουσία τους. Για τα «καλά» κορίτσια προτιμάται ο πλάγιος λόγος. Έτσι, τα ρήματα «ρώτησε» και «μίλησε» χρησιμοποιούνται ως επί των πλείστων στην εκφορά του ανδρικού λόγου και σπάνια στον γυναικείο (Κανατσούλη, 2008:94-95).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει άλλη μια διαπίστωση της Bottigheimer. Κατά την τελευταία, όταν ένας γυναικείος χαρακτήρας, ένα κορίτσι, παραβεί μια εντολή, τότε τιμωρείται, ενώ στην αντίστοιχη περίπτωση ενός ανδρικού χαρακτήρα, ενός αγοριού, αμείβεται. Έτσι, έχουμε απ' τη μια τον Κοντορεβουθούλη να αμείβεται παίρνοντας τους θησαυρούς του γίγαντα κι απ' την άλλη την Κοκκινোসκουφίτσα, η οποία στο τέλος γίνεται το γεύμα του λύκου, επειδή αποφάσισε να διαλέξει διαφορετικό δρόμο απ' ότι συνήθως (Κανατσούλη, 2008:95).

Ο Jack Zipes (1998) μέσ' απ' τη μελέτη του πάνω στο ανδρικό φύλο καταλήγει πως οι Grimm εκφράζουν στα παραμύθια τους μια αστική ανδρική νοοτροπία. Τα παραμύθια τους είναι δομημένα λογικά και ηθικά κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ακόμα κι αν τον πρωταγωνστικό ρόλο στο παραμύθι τον έχει γυναίκα, καταλήγει «ο κόσμος της ... τελικά να γίνεται κόσμος του» (Κανατσούλη, 2008:100).

Οι μετα-αφηγήσεις/ διασκευές των λαϊκών παραμυθιών αποτελούν ενδιαφέρον πεδίο μελέτης, καθώς πλέον υπάρχει η δυνατότητα σύγκρισης του παλιού και του νέου. «Οι επανα αφηγήσεις λαϊκών παραμυθιών προέρχονται από το πεδίο διεπιστημονικής ώσμωσης μεταξύ παιδικής και λαϊκής λογοτεχνίας, στα όρια του οποίου αναπτύσσονται ποικιλόμορφες διακειμενικές σχέσεις» (Σουλιώτη, 2018:56). Έτσι, έχουμε την παρουσία μετα-αφηγήσεων με εμφανή τη διακειμενικότητα αλλά ταυτοχρόνως ιδεολογικά και ηθικά αναδιαμορφωμένα. Κάνουν την εμφάνισή τους παραμύθια σύγχρονα, απαλλαγμένα από τις αναχρονιστικές αντιλήψεις σχετικά με το φύλο. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί το κείμενο του Ευγένιου Τριβιζά «Η πριγκίπισσα και το βατραχάκι», βασισμένο στο παραμύθι του Βασιλιά Βάτραχου των Grimm. Στη διασκευή αυτή «δεν ανατρέπεται μόνο μια ιδεολογία που κάθε άλλο παρά ήθελε τη γυναίκα χειραφετημένη, [...] αλλά επιπλέον αυτό επιτυγχάνεται με τρόπο ανάλαφρο, διασκεδαστικό, ευρηματικό και χιουμοριστικό.» (Κανατσούλη, 2017: 127).

Στα σύγχρονα παραμύθια συναντούμε χαρακτήρες που έχουν υιοθετήσει στοιχεία χαρακτήρα που αποδίδονταν μέχρι πρότινος κατά κύριο λόγο σε γυναίκες, άνδρες με ευαισθησίες. Ομοίως εμφανίζονται γυναικείες μορφές με ενέργεια και δυναμισμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των παραπάνω αποτελεί «Η πριγκίπισσα και η κολοκύθα». Όπως αναφέρει η Κανατσούλη (2008), στο παραμύθι αυτό αποδίδονται στον πρίγκιπα γυναικεία χαρακτηριστικά, όπως είναι η στοργή και η τρυφερότητα, ενώ ο γυναικείος χαρακτήρας υιοθετεί ανδρικά γνωρίσματα, όπως είναι ο δυναμισμός και η κοινωνικότητα. «Έτσι ο νεαρός αναγνώστης με μια έννοια εκπαιδεύεται διαβάζοντας το παραμύθι, ώστε να καταλάβει ότι στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα οι έμφυλοι χαρακτήρες έχουν αποδυναμωθεί, ενώ σημασία στις προσωπικές σχέσεις έχει η ξεχωριστή, μοναδική προσωπικότητα του καθενός.» (Κανατσούλη, 2008:147). Η γυναίκα αρχίζει να αποκτά φωνή. Στη «Νινέτ» της Ζωρζ Σαρρή εκφράζονται πολλές και διαφορετικές γυναικείες φωνές (Κανατσούλη, 2008:185). Ακόμη, βλέπουμε στο παιδικό μυθιστόρημα να αναπτύσσεται μια γυναικεία «αλληλοσύνδεση», ή όπως το διατύπωσε η Seelinger Trites «αλληλεξάρτηση». Με τον όρο αυτό η Trites τονίζει την ισότιμη αμοιβαία εξάρτηση μεταξύ δύο προσώπων και το αντιπαραβάλλει με την «εξάρτηση», που παρουσιάζουν τα λογοτεχνικά βιβλία με

παραδοσιακούς γυναικείους ρόλους, η οποία βασίζεται στην εξάρτηση κάποιου αδύναμου προσώπου από κάποιο άλλο λιγότερο αδύναμο (Κανατσούλη, 2008: 189).

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε και στο σύγχρονο παραμύθι «*Η Πριγκίπισσα που στάθηκε στα πόδια της*» της Jeanne Desy το οποίο αναλύει η Σούλα Οικονομίδου στο βιβλίο της «*Χίλιες και μία ανατροπές. Η νεοτερικότητα στη λογοτεχνία για μικρές ηλικίες*». Η Πριγκίπισσα της Desy είναι μια ψηλή, ευφυής και όμορφη γυναίκα που νιώθει δυστυχισμένη, γιατί δεν έχει κάποιον στη ζωή της να την αγαπά και να τον αγαπά. Έτσι, ο μάγος του παλατιού της χαρίζει ένα μαγικό σκυλί που μιλά. Η Πριγκίπισσα και το σκυλί γίνονται αχώριστοι φίλοι. Κάποια μέρα ένα πριγκιπόπουλο εμφανίζεται ως υποψήφιος γαμπρός για την Πριγκίπισσα και εκείνη δέχεται την πρόταση γάμου που της κάνει. Όμως ο Πρίγκιπας δεν μπορεί να ανεχτεί ότι η πριγκίπισσα είναι ψηλότερη, εξυπνότερη και πιο ταλαντούχα από τον ίδιο, με αποτέλεσμα η Πριγκίπισσα να σταματάει σταδιακά να γράφει να μιλά και να περπατά, για να ικανοποιήσει τον εγωιστή πρίγκιπα. Μέχρι που το πριγκιπόπουλο της θέτει ως όρο να αποχωριστεί τον πιστό της σκύλο. Ο σκύλος, προκειμένου να βγάλει την αγαπημένη του πριγκίπισσα από το δίλημμα, πεθαίνει. Και ο θάνατος αυτός είναι που αφυπνίζει την Πριγκίπισσα, η οποία συνειδητοποιεί το νόημα της αληθινής αγάπης, απορρίπτει τον Πρίγκιπα και τελικά βρίσκει κάποιον, ο οποίος τη δέχεται όπως είναι. Η Desy, λοιπόν, επιλέγει να παρουσιάσει την Πριγκίπισσα με μια ισχυρή προσωπικότητα η οποία συνάδει με τη στερεοτυπικά ανδρική. Στο σύγχρονο αυτό παραμύθι επαναπροσδιορίζεται το ζήτημα των ταυτοτήτων, της θηλυκότητας και του ανδρισμού, αλλά και της ισότητας μεταξύ αυτών, σε αντίθεση με τα κλασικά παραμύθια που προβάλλουν ένα στερεοτυπικό πρότυπο των εννοιών (Οικονομίδου, 2011:177-179). Οι εικόνες που παρουσιάζουν την Πριγκίπισσα ανίκανη να μιλήσει, να γράψει, να περπατήσει είναι καθαρά συμβολικές αναπαριστώντας την κατάσταση της γυναίκας που προωθείται στα λαϊκά παραμύθια θέλοντας να αναπαράγουν πατριαρχικά πρότυπα (Οικονομίδου, 2011:183). Έτσι, η Πριγκίπισσα «είναι μια ηρωίδα που στη συνείδηση του αναγνώστη συγκατοικεί στον ίδιο φαντασιακό χωροχρόνο με τη Χιονάτη, τη Σταχτοπούτα ή την Ωραία Κοιμωμένη [...] αλλά ταυτόχρονα δεν ταυτίζεται τόσο μ' αυτές ώστε να θυσιάζει, τελικά, τα πάντα γι' αυτήν.» (Οικονομίδου, 2011:183). Κατά την Οικονομίδου (2011) «το παραμύθι προβάλλει μια εικόνα θηλυκότητας η οποία αντικατοπτρίζει τις σύγχρονες φεμινιστικές επιδιώξεις για την ισότητα, την ανεξαρτησία και την αυτονομία της γυναίκας».

Στα σύγχρονα ή έντεχνα παραμύθια σημαντική θέση κατέχει και η εικονογράφηση τους. Κατά την Κανατσούλη (2002) σ' ένα βιβλίο με εικόνες, οι λέξεις και οι εικόνες

αποτελούν ένα σύνολο και η ανάγνωση ενός τέτοιου βιβλίου γίνεται με διαφορετικό τρόπο, καθώς οι εικόνες φέρουν ένα διαφορετικό είδος πληροφοριών απ' τις λέξεις (Κανατσούλη, 2002: 104). Στα σύγχρονα παραμύθια συναντάμε πλέον εικόνες απαλλαγμένες από τα ηθικά και ιδεολογικά στερεότυπα που αφορούν τα δυο φύλα. Οι εικόνες έρχονται να ενισχύσουν ανατρεπτικά συμβάντα, όπως αυτά από την «Άσπογη Ισαβέλα», το τέλειο κορίτσι που τελικά την καταβροχθίζει ένας κροκόδειλος (Κανατσούλη, 2008:154). Στο «My mom», μια εικονογραφημένη ιστορία για παιδιά, προβάλλεται ένα νέο πρότυπο μητέρας, αυτό της «σούπερ» μητέρας. Η μαμά απ' τη μια παρουσιάζεται γλυκιά και στοργική κι απ' την άλλη δυναμική, δραστήρια, ικανή να φέρει τα πάντα εις πέρας (Κανατσούλη, 2008:159). «Το μωρό λερώθηκε» αποτελεί άλλο ένα παράδειγμα παιδικού βιβλίου με σύγχρονη εικογράφηση, όπου οι δύο γονείς έχουν αναλάβει ισότιμα τη φροντίδα του μωρού (Κανατσούλη, 2008:152). Τέλος, το παιδικό βιβλίο «Piggybook» του Browne είναι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Κανατσούλη (2008), «σαν γροθιά στο στομάχι», με το ανατρεπτικό εξώφυλλο μιας χλωμής μητέρας να κουβαλά τον άντρα της και τους δυο γιους της, οι οποίοι σε αντίθεση με τη μητέρα έχουν κοκκινωπά μάγουλα. Σε επόμενες εικόνες του βιβλίου η μητέρα απεικονίζεται, χωρίς κανένα χαρακτηριστικό προσώπου, να καταπιάνεται με τις δουλειές του σπιτιού ή να βρίσκεται στη στάση του λεωφορείου και να ψάχνει στην τσάντα της για χρήματα. Παρακάτω, και αφού η μητέρα τους ανακοινώνει με ένα σημείωμα: «είστε γουρούνια», το χέρι του πατέρα που κρατά το σημείωμα αρχίζει να μεταμορφώνεται σε πόδι γουρουνιού. Η τελευταία σελίδα του βιβλίου είναι αφιερωμένη στη μητέρα, η οποία επιστρέφει εμφανώς χαρούμενη, για να κάνει την ανατροπή. Η ανατροπή αυτή έγκειται στο γεγονός ότι η ευτυχία της μητέρας οφείλεται στο κατόρθωμά της να επιδιορθώσει μόνη της το αμάξι, να ανταπεξέλθει δηλαδή σε μια παραδοσιακά ανδρική δουλειά, αλλά και επειδή μπόρεσε τελικά να «εξανθρωπίσει» τους «άντρες-γουρούνια» που περιβάλλουν τη ζωή της (Κανατσούλη, 2008: 159-163).

Είναι γεγονός πως στη σύγχρονη παιδική-νεανική λογοτεχνία διαμορφώνονται νέες οπτικές και προσεγγίσεις αλλά και νέα πρότυπα σχετικά με την ταυτότητα του αγοριού και του άνδρα. Στα σύγχρονα παιδικά λογοτεχνήματα αρχίζουν να εμφανίζονται αγόρια ή άνδρες ευαίσθητοι, συναισθηματικοί, ικανοί να αγαπήσουν, άνδρες και αγόρια με φαντασία και ευγένεια, χωρίς την επιθετικότητα που χαρακτήριζε το φύλο τους. Βέβαια, κατά την Κανατσούλη, αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι πολλά παιδικά βιβλία είναι γραμμένα από γυναίκες συγγραφείς (Κανατσούλη, 2008:230). Η Οικονομίδου ερευνώντας τα βιβλία παιδικής λογοτεχνίας της τελευταίας δεκαπενταετίας, διαπιστώνει ότι πολλά είναι γραμμένα,

και πολλές φορές εικονογραφημένα, από άντρες (Οικονομίδου, 2004: 3). Είναι εντυπωσιακή θα λέγαμε η αύξηση των αντρών συγγραφέων παιδικών βιβλίων (βλ. Κοντολέων, Τσίρος, Ανδρικόπουλος κ.α.). Προς ενίσχυση των παραπάνω, η Κανατσούλη αναφέρει ως παράδειγμα τον *«Αλελφό της Ασπασία»* του Κοντολέων, ο οποίος σύμφωνα με την ίδια *«δε διατάζει με το συγγραφικό του έργο, ακόμα κι αυτό για παιδιά, να δείξει πως αυτό που ξέρουμε ως ταυτότητα (ανδρική, γυναικεία, ηλικιακή, αλλά και οποιαδήποτε άλλη) είναι κάτι συχνά άπιαστο και φευγαλέο όχι μόνο για τους άλλους, αλλά και για τον εαυτό μας. Άλλωστε η ταυτότητα είναι τόσο ρευστή και ευμετάβλητη»* (Κανατσούλη, 2008:252).

Κατά τη Mallan, η οποία έχει επικεντρώσει τη μελέτη της στα εικονοβιβλία, η απεικόνιση του ανδρικού προτύπου έχει αλλάξει. Τα τελευταία χρόνια ο άνδρας ήρωας αποτυπώνεται όλο και πιο συχνά με παθητικές και, πολλές φορές, παρωδιακές απεικονίσεις, οι οποίες απέχουν από το αρχικό πρότυπο του ανδρικού ιδεώδους (Κανατσούλη, 2008:233).

Οι συγγραφείς επιλέγουν πλέον διάφορες αφηγηματικές τεχνικές με σκοπό να κλονίσουν ίσως και τελικά να καταρρίψουν το ηγεμονικό ανδρικό πρότυπο. Αυτό επιτυγχάνεται είτε μέσω της χρήσης της υπερβολής κατά την περιγραφή των χαρακτηριστικών τους είτε μέσω της διακωμώδησης αυτών (Κανατσούλη, 2008:279).

Η ομοφυλοφυλική αντρική ταυτότητα αποτυπώνεται σε αρκετά λογοτεχνήματα ξένων συγγραφέων. Στο *«Οι χαρταετοί της νύχτας»* η Μ. Ε. Κερ περιγράφει χωρίς ενδοιασμούς όλη την πορεία ενός ομοφυλόφιλου άνδρα, του Πιτ. Την ανάγκη του να κρυφτεί από το φόβο μήπως αποκαλυφθούν οι σεξουαλικές του προτιμήσεις, τη συνύπαρξή του με άλλους ομοφυλόφιλους, την επανάστασή του, τη συμμετοχή του στο κίνημα απελευθέρωσης των gay και τη βασανιστική γνωριμία του με τη νόσο του AIDS. Αξιοσημείωτο είναι πως ο Πιτ δεν είναι ο πρωταγωνιστικός χαρακτήρας του βιβλίου. Κεντρικός χαρακτήρας είναι ο ετεροφυλόφιλος αδερφός του, ο οποίος όμως, όπως και άλλοι έφηβοι χαρακτήρες του βιβλίου, βρίσκεται προς αναζήτηση της ταυτότητάς του (Κανατσούλη, 2008:264-265). Ένα βιβλίο σταθμός για την εφηβική λογοτεχνία σχετικά με το ζήτημα των πολλών ανδρισμών είναι το *«Καρτ-ποστάλ από την ουδέτερη ζώνη»* του Andersen Aidan Chambers. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Κανατσούλη (2008:269) είναι *«το βιβλίο των ανατροπών, το βιβλίο όπου οι βεβαιότητές μας, η πεποίθησή μας για τις διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των φύλων διαλύονται ολοσχερώς.»* Ο πρωταγωνιστής του βιβλίου, ο νεαρός Τζέηκομπ, επισκέφεται την Ολλανδία για να παρευρεθεί στο μνημόσυνο του παππού του. Και το ταξίδι αυτό θα διευρύνει τις εμπειρίες του, καθώς έλκεται από έναν τρανσέξουαλ αλλά κι από μία

ετεροφυλόφιλη γυναίκα με κυριαρχικό χαρακτήρα. Στο ταξίδι του θα μάθει και για την κρυφή ερωτική σχέση που είχε ο παππούς του πριν πεθάνει. Αντισυμβατικές ερωτικές ιστορίες δύο αντρών (παππού – εγγονού) πλέκουν την ιστορία του βιβλίου, το οποίο, κατά τη Reynolds επικεντρώνεται κυρίως στη σεξουαλικότητα και λιγότερο στο φύλο και στη διαφορετικότητα που διαμορφώνεται βάσει αυτού (Κανατσούλη, 2008:270).

Το μοντέλο του αντρικού ομοφυλόφιλου προτύπου τείνει να αποφεύγεται στον ελληνικό χώρο της παιδικής λογοτεχνίας. Σύμφωνα με την Κανατσούλη, το πιο τολμηρό και αποκαλυπτικό βιβλίο που ανήκει στα μεταφρασμένα παιδικά λογοτεχνήματα στην Ελλάδα είναι «Ο χάρτινος αετός», το οποίο αναφέρεται στην ομοφυλοφιλία ενώ ταυτόχρονα προβάλλει εναλλακτικές μορφές ανδρικών ταυτοτήτων (Κανατσούλη, 2008: 268-269). Το βιβλίο αναφέρεται στην τρυφερή σχέση πατέρα – γιου, η οποία δεν κλονίζεται από την ομοφυλοφιλία του πατέρα. Η Κανατσούλη (2008:268) αναφέρει πως «ο άνδρας ο ομοφυλόφιλος και μάλιστα ο πατέρας υπάρχει στο βιβλίο αυτό [...] για να φανερώσει πως, όταν υπάρχει μια μορφή ερωτικής αγάπης για έναν άνδρα, μπορεί να αποτελέσει μια από τις πολλές σχέσεις που διαμορφώνουν την ανθρώπινη διαφορετικότητα και υποκειμενικότητα.»

Είναι φανερό πως στη λογοτεχνία, συμπεριλαμβανομένης και της παιδικής-νεανικής, αποτυπώνονται οι επιταγές της εκάστοτε κοινωνίας σε συγκεκριμένη εποχή κάθε φορά. «Η προτεραιότητα», όμως, «στον κόσμο της παιδικής λογοτεχνίας», κατά τον Hollindale, «δεν πρέπει να είναι η προώθηση μιας ιδεολογίας, αλλά η κατανόησή της και η εξεύρεση τρόπων για να βοηθηθούν πρώτα απ' όλα τα παιδιά ώστε να την καταλάβουν» (Κανατσούλη, 2008:235).

1.3. Φεμινισμός, Σπουδές Φύλου και Σεξουαλικότητα

Το φεμινιστικό κίνημα, πρωτοπόρο, καινοτόμο και ριζοσπαστικό, ασχολήθηκε έντονα με το θέμα των έμφυλων ταυτοτήτων, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, και με το ζήτημα της σεξουαλικότητας.

Το φεμινιστικό κίνημα, χωρίς να είναι γυναικοκεντρικό, να επικεντρώνεται δηλαδή στην επικράτηση και κυριαρχία της γυναίκας έναντι του άντρα (Ρεθυμνιωτάκη, Μαροπούλου & Τσακιστράκη, 2016:13), γεννά τις πρώτες σεξουαλικές επαναστάσεις. Διεκδικεί τη σεξουαλική απελευθέρωση αρχικά των γυναικών. Συνομιλεί με την ψυχαναλυτική θεωρία του Φρόυντ σχετικά με τη διαμόρφωση της σεξουαλικής ταυτότητας των έμφυλων υποκειμένων. Αποδομεί το κανονιστικό ετεροσεξουαλικό σύστημα, «η αποδόμηση του

οποίου αποτελεί προϋπόθεση, όχι μόνο για την απονομιμοποίηση των ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων, αλλά και για την επανένταξη στην «κανονικότητα» όλων των ταυτοτικών κατηγοριών σεξουαλικότητας που είχαν εξαιρεθεί από και δια της επιβολής του κανόνα της ετεροσεξουαλικότητας.» (Ρεθυμνωτάκη, κ.α., 2016:13). Έτσι, ο φεμινισμός, αν και στην αρχή καταδικάστηκε περί περιθωριοποίησης των λεσβιών, αγκαλιάζει το λεσβιασμό. Μάλιστα, στο «*Η γυναίκα όπως προσδιορίζεται από τη γυναίκα*» από τη κολεκτίβα «*Ριζοσπαστική λεσβία*», δοκίμιο ιδιαίτερα σημαντικό στην ανάπτυξη του λεσβιακού φεμινισμού, υποστηρίζεται η άποψη πως ο λεσβιασμός θα μπορούσε να θεωρηθεί «*ως η πιο πλήρης μορφή φεμινισμού*» (Barry, 2013:171). Ο λεσβιακός φεμινισμός θα αποσχιστεί τελικά από τον φεμινισμό και έτσι θα ανοίξει τον δρόμο για ένα νέο επαναστατικό κίνημα που αφορά τη σεξουαλική ταυτότητα και την διεκδίκηση δικαιωμάτων, το κίνημα queer (Barry, 2013:173). Το κίνημα αυτό θα προσθέσει με τη σειρά του ένα νέο κριτικό ρεύμα στις Σπουδές Φύλου, την queer θεωρία.

Ένα από τα ζητήματα με τα οποία θα ασχοληθούν, λοιπόν, οι Σπουδές Φύλου είναι αυτό της σεξουαλικότητας. Κατά τον Bristow (1997), ο όρος σεξουαλικότητα περιλαμβάνει ιδέες για την ηδονή, τη φαντασία, τη φυσιολογία και την ανατομία. Με άλλα λόγια «*καταλαμβάνει έναν χώρο όπου, σώματα διαμορφωμένα σεξουαλικά με βάση την ανατομία τους (σε όλα τα σχήματα και τα μεγέθη) και σεξουαλικές επιθυμίες (σε όλη την ποικιλία τους), συναντιούνται – ίσα-ίσα για να χωρίσουν. Υπό αυτή τη θεώρηση, η σεξουαλικότητα (η έννοιά της) εμπεριέχει πολλά διαφορετικά είδη σωμάτων και σεξουαλικής επιθυμίας*» (Σηφάκη, 2015:81).

Το φεμινιστικό κίνημα ήταν η αρχή για μια αλληλουχία επαναστάσεων μέσα από την ανοιχτή συζήτηση με άλλες θεωρίες για το περιεχόμενο της έννοιας της σεξουαλικότητας αλλά και μέσα από τους αγώνες για τη σεξουαλική απελευθέρωση της γυναίκας απομακρύνοντάς τη από τα πατριαρχικά πρότυπα που τη θέλουν υποταγμένη στις σεξουαλικές – και όχι μόνο- απαιτήσεις του άντρα και φέρνοντας τη πιο κοντά στο δικαίωμα της επιλογής. Η Betty Friedan (1998) στο «*Το δικαίωμα στην άμβλωση*» αναφέρει χαρακτηριστικά:

«*Ως παράδειγμα του νέου φεμινισμού στην πράξη, σκεφτείτε το ζήτημα της κατάργησης του νόμου για την άμβλωση. Η Εθνική Οργάνωση Γυναικών ήταν η πρώτη οργάνωση που μίλησε για τα βασικά δικαιώματα των γυναικών στο ζήτημα της άμβλωσης. Είπαμε ότι είναι αναφαίρετο ανθρώπινο δικαίωμα κάθε γυναίκας να ελέγχει τη δική της αναπαραγωγική*

διαδικασία. Για να θεμελιωθεί αυτό το δικαίωμα, θα απαιτούσε όλοι οι νόμοι οι οποίοι ποινικοποιούν την άμβλωση να καταργηθούν, να διαγραφούν από τον ποινικό κώδικα. [...] Ποιο δικαίωμα έχει οποιοσδήποτε άντρας να πει σε οποιαδήποτε γυναίκα «πρέπει να κρατήσεις αυτό το παιδί»; Ποιο δικαίωμα έχει οποιοδήποτε κράτος να το πει αυτό; [...] Η πραγματική σεξουαλική επανάσταση δεν σχετίζεται με τα φθηνά πρωτοσέλιδα στις εφημερίδες – σε ποια ηλικία αγόρια και κορίτσια πηγαίνουν στο κρεβάτι και αν το κάνουν με ή χωρίς το όφελος του γάμου. Αυτό είναι το λιγότερο. Η πραγματική σεξουαλική επανάσταση είναι η ανάδυση των γυναικών από την παθητικότητα, την πραγματοποίηση, σε κατάσταση πλήρους αυτοδιάθεσης, πλήρους αξιοπρέπειας. Και, στον βαθμό που μπορούν να το κάνουν αυτό, οι άντρες επίσης εξέρχονται από το στάδιο της ταύτισης με την κτηνωδία και την επιβολή, ενώ αποκτούν την πληρότητα και την ευαισθησία της ολοκληρωμένης ανθρωπιάς.»

Η φεμινιστική κριτική αποδέχτηκε τη ρευστότητα της σεξουαλικής ταυτότητας και συνέβαλε στην αποδόμηση του δίπολου «άνδρας-γυναίκα». Έδωσε ώθηση στη δημιουργία επόμενων φιλελεύθερων κινημάτων να διεκδικήσουν το δικό τους μερίδιο αποδοχής και αναγνώρισης (της ύπαρξής τους, των δικών τους σεξουαλικών ή/και αναπαραγωγικών δικαιωμάτων, του ελεύθερου σεξουαλικού προσανατολισμού). Φεμινισμός και σεξουαλικότητα μοιράζονται μια κοινή συνιστώσα, καθώς όπως υποστηρίζει ο Antony Giddens (1993:181) «η σεξουαλικότητα είναι ένα πεδίο θεμελιώδους πολιτικού αγώνα, καθώς και ένα μέσο χειραφέτησης».

Όλα τα παραπάνω εισχωρούν, τελικά, στον ακαδημαϊκό κόσμο ως Σπουδές Φύλου, μελετώνται και συνδιαλέγονται υπό το πρίσμα πολλών και διαφορετικών κριτικών ρευμάτων και θεωριών σύμφωνα με τους κοινωνικοπολιτικούς, ιστορικούς και πολιτισμικούς κώδικες της εκάστοτε εποχής.

1.4. Σεξουαλικότητα και Σεξουαλική Αγωγή

Η Μπρουκέλη (2017:215) στο *Σεξουαλική αγωγή ανά τον κόσμο, με έμφαση στις ευρωπαϊκές χώρες, για παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας: μία συστηματική ανασκόπηση* αναφέρει ότι «η σεξουαλικότητα αποτελεί βασική πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης και περιλαμβάνει έννοιες όπως το σεξ, τις σεξουαλικές ταυτότητες και τους ρόλους, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, τον ερωτισμό, την ευχαρίστηση, την οικειότητα και την αναπαραγωγή». Η σεξουαλικότητα έχει βιολογικές, ψυχολογικές, κοινωνικές, οικονομικές,

πολιτικές, πολιτιστικές, δεοντολογικές, νομικές, ιστορικές, θρησκευτικές και πνευματικές διαστάσεις (UNESCO, 2009a:2).

Η σεξουαλική ανάπτυξη του ατόμου είναι επίσης άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανάπτυξη της ταυτότητάς του και εκτυλίσσεται μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικο-οικονομικά και πολιτισμικά πλαίσια. Η μετάδοση πολιτιστικών αξιών από τη μια γενιά στην άλλη αποτελεί κρίσιμο μέρος της κοινωνικοποίησης, καθώς περιλαμβάνει αξίες που σχετίζονται με το φύλο και τη σεξουαλικότητα (UNESCO, 2009a:5).

Πολλοί νέοι οδεύουν προς την ενηλικίωση αντιμετωπίζοντας αντιθετικά και συγκρούσιμα μεταξύ τους μηνύματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα και το φύλο ενώ ταυτόχρονα λαμβάνουν μια ανεπαρκή προετοιμασία για τη σεξουαλική τους ζωή. Αυτό τους αφήνει δυνητικά ευάλωτους στον εξαναγκασμό, την κακοποίηση και την εκμετάλλευση, την ακούσια εγκυμοσύνη και τις σεξουαλικά μεταδιδόμενες λοιμώξεις (ΣΜΝ), συμπεριλαμβανομένου του HIV (UNESCO, 2009a:2).

Σύμφωνα, λοιπόν, με το περιεχόμενο της σεξουαλικότητας αλλά και τις ανάγκες των ανθρώπων –κυρίως των παιδιών και των νέων- σύμφωνες με τις επιταγές του σύγχρονου κόσμου, διαμορφώθηκε η επιστήμη της Σεξουαλικής Αγωγής. Η Σεξουαλική Αγωγή παιδιών έχει σκοπό να αναδείξει αξίες και να εφοδιάσει τους νέους με γνώσεις και δεξιότητες, ώστε να καταστούν ικανοί να προχωρήσουν σε υπεύθυνες αποφάσεις και επιλογές στις ερωτικές και κοινωνικές τους σχέσεις, εφόδιο ιδιαίτερα σημαντικό λαμβάνοντας υπόψη ότι ο κόσμος μας καλείται να αντιμετωπίσει σοβαρά νοσήματα, όπως το AIDS και πολλά άλλα (Μπρουσκέλη, 2017:215) και κυριαρχείται από το Διαδίκτυο και τα άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δημιουργώντας ένα πλαίσιο όπου οι νέοι έχουν μεγαλύτερη έκθεση σε σεξουαλικό υλικό (UNESCO, 2009a:2). Με άλλα λόγια η Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση (Sexuality Education) μπορεί να παρέχει στους νέους ηλικιακά κατάλληλες, πολιτιστικά σχετικές και επιστημονικά ακριβείς πληροφορίες, να τους προσφέρει ευκαιρίες να εξερευνήσουν τις στάσεις και τις αξίες τους και να εξασκηθούν στη λήψη αποφάσεων και σε άλλες δεξιότητες ζωής που θα χρειαστούν, για να είναι σε θέση να κάνουν συνειδητές επιλογές σχετικά με τη σεξουαλική τους ζωή (UNESCO, 2009a:2).

Η διασφάλιση της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας των νέων έχει κοινωνικό και οικονομικό νόημα: η μόλυνση από τον ιό HIV ή από άλλα Σεξουαλικά Μεταδιδόμενα Νοσήματα (ΣΜΝ), η ακούσια εγκυμοσύνη και οι επισφαλείς αμβλώσεις επιβαρύνουν σημαντικά τις οικογένειες, τις κοινότητες και τους κρατικούς πόρους. Ωστόσο όλα τα

παραπάνω φαινόμενα μπορούν να προληφθούν και να μειωθεί η εμφάνισή τους. Η προώθηση της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας των νέων, συμπεριλαμβανομένης της παροχής σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία, είναι επομένως μια βασική στρατηγική για την επίτευξη των Αναπτυξιακών Στόχων της Χιλιετίας (ΑΣΧ), ιδιαίτερα του ΑΣΧ 3 (επίτευξη ισότητας των φύλων και ενδυνάμωση των γυναικών), του ΑΣΧ 5 (μείωση της θνησιμότητας της μητέρας και επίτευξη καθολικής πρόσβασης στην αναπαραγωγική υγεία) και του ΑΣΧ 6 (καταπολέμηση του HIV/AIDS) (UNESCO, 2009a:5).

Η Σεξουαλική Αγωγή δίνει προτεραιότητα στην απόκτηση ή/και ενίσχυση αξιών όπως η αμοιβαιότητα, η ισότητα, η ευθύνη και ο σεβασμός, που αποτελούν προϋποθέσεις για υγιείς και ασφαλέστερες σεξουαλικές και κοινωνικές σχέσεις (UNESCO, 2009a:5).

Ο θεσμός της εκπαίδευσης έχει να διαδραματίσει κρίσιμο ρόλο στην προετοιμασία των παιδιών και των νέων για τους ρόλους και τις ευθύνες που θα αναλάβουν ως ενήλικες (Delors et al., 1996 στο UNESCO, 2009a:6).

Στις περισσότερες χώρες, τα παιδιά, κυρίως μεταξύ πέντε και δεκατριών ετών, περνούν σχετικά μεγάλο χρόνο στο σχολείο. Έτσι, τα σχολεία αποτελούν ένα πρακτικό μέσο προσέγγισης μεγάλου αριθμού νέων από διαφορετικά υπόβαθρα με τρόπους που είναι αναπαραγόμενοι και βιώσιμοι (Gordon, 2008 στο UNESCO, 2009a:6). Τα σχολικά συστήματα επωφελούνται από μια υπάρχουσα υποδομή, στην οποία συμπεριλαμβάνονται οι δάσκαλοι, οι οποίοι αποτελούν μια –πιθανόν- εξειδικευμένη και αξιόπιστη πηγή πληροφοριών και μακροπρόθεσμου προγραμματισμού μέσω των επίσημων προγραμμάτων σπουδών. Η σχολική ηγεσία έχει τη δυνατότητα να ρυθμίζει πολλές πτυχές του μαθησιακού περιβάλλοντος για να το κάνει προστατευτικό και υποστηρικτικό. Τα σχολεία μπορούν επίσης να λειτουργήσουν ως κέντρα κοινωνικής υποστήριξης, αξιόπιστα ιδρύματα που μπορούν να συνδέσουν παιδιά, γονείς, οικογένειες και κοινότητες με άλλες υπηρεσίες (π.χ. Υπηρεσίες Υγείας). Ωστόσο, τα σχολεία μπορούν να είναι αποτελεσματικά μόνο στην περίπτωση που μπορούν να εξασφαλίσουν την προστασία και την ευημερία των μαθητών και του προσωπικού τους, να παρέχουν σχετικές μαθησιακές και διδακτικές παρεμβάσεις και να συνδέονται με ψυχοκοινωνικές, κοινωνικές και υγειονομικές υπηρεσίες (UNESCO, 2009a:6).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Σεξουαλική Αγωγή ανά τον κόσμο με έμφαση στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Η Σεξουαλική αγωγή αποτελεί ένα πολυσυζητημένο θέμα παγκοσμίως καθώς έχει πολλές υπό εξέταση διαστάσεις. Έτσι, λοιπόν, στο επίκεντρο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος βρίσκεται ο καθορισμός του περιεχομένου της Σεξουαλικής Αγωγής, οι τρόποι διδασκαλίας και η εφαρμογή τους από κατάλληλους εκπαιδευτές, το χρονικό πλαίσιο διδασκαλίας, ο καθορισμός της κατάλληλης ηλικίας έναρξης της εκπαίδευσης κ.α. (Αθανασοπούλου & Κούτα, 2009:53).

2.1. Σεξουαλική Αγωγή στην Αμερική

Η Αμερική αποτελεί μία πολυπολιτισμική ήπειρο αποτελούμενη πολλά κράτη και πολιτείες αμε διαφορετικές κουλτούρες, νόρμες και ιδεολογίες σε κάθε μια απ' αυτές. Είναι λογικό, λοιπόν, οι θεσμοί και οι επικρατούσες αντιλήψεις που υπάρχουν στις εκάστοτε πολιτείες ή χώρες της να διαφέρουν, και μερικές απ' αυτές να είναι εκ διαμέτρου αντίθετες.

2.1.α. Η Σεξουαλική Αγωγή στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ)

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής η Σεξουαλική αγωγή στα σχολεία διδασκόταν αρχικά ως «Σεξουαλική Αγωγή αποχής και εγκράτειας», το οποίο προωθούσε την σεξουαλική αποχή μέχρι τον γάμο, αφού τότε υπήρχε η άτοπη αντίληψη πως η πολύπλευρη ενημέρωση των μαθητών αυξάνει τις επικίνδυνες συμπεριφορές. Αργότερα, εμφανίζεται και η προσέγγιση της «πολύπλευρης (comprehensive) Σεξουαλικής Αγωγής», η οποία παρέχει στους μαθητές πληροφορίες σχετικά με τη σεξουαλική υγεία και την αντισύλληψη στοχεύοντας στη μείωση των κινδύνων (Μπρουσκέλη, 2017:219).

Έτσι, οι Πολιτείες της Αμερικής διαθέτουν διαφορετικά προγράμματα Σεξουαλικής Αγωγής, ως προς το περιεχόμενο, τον τρόπο εφαρμογής και τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Θέματα σεξουαλικής αγωγής θίγονται σ' όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες με διαφορετικό περιεχόμενο, εύρος και τρόπους προσέγγισης σε κάθε μια απ' αυτές (Μπρουσκέλη, 2017:219). Ορισμένες πολιτείες, όπως η Utah αντιτίθενται στη Σεξουαλική Αγωγή στα σχολεία, ενώ άλλες όπως το Chicago και η Florida, είναι υπέρ. Δύο από τις μεγαλύτερες σχολικές περιοχές των ΗΠΑ (Δημόσια Σχολεία του Σικάγο και Κομητεία Broward της

Φλόριντα) έχουν πρόσφατα καθιερώσει ως υποχρεωτική τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση για μαθητές Δημοτικού. Τα δημόσια σχολεία στο Chicago απαιτούν τουλάχιστον 300 λεπτά το χρόνο σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης από το νηπιαγωγείο έως την τετάρτη τάξη (4th grade) και τον διπλάσιο χρόνο για μαθητές της πέμπτης (5th grade) έως της δωδέκατης τάξης (12th grade). Το φθινόπωρο του 2015 τα σχολεία στην κομητεία Broward διδάσκουν Σεξουαλική Αγωγή τουλάχιστον μία φορά το χρόνο σε κάθε τάξη, ενώ το πρόγραμμα σπουδών θα περιλαμβάνει πληροφορίες για θέματα όπως η εικόνα του σώματος, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης κ.α. (De Melker, 2015:6-7).

Οι Shapiro & Brown (2018) αναφέρουν συμπερασματικά σε άρθρο τους: «Οι κρατικοί και τοπικοί πολιτικοί φορείς θα πρέπει να εκσυγχρονίσουν και να επανεξετάσουν τα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής στα δημόσια σχολεία για να βοηθήσουν στην καλύτερη προετοιμασία των μαθητών για τον περίπλοκο κόσμο στον οποίο ζουν. Μέσω μιας νέας νομοθεσίας και των ενημερωμένων κρατικών προτύπων, η υπεύθυνη πολιτική ηγεσία θα πρέπει να ενθαρρύνει προγράμματα σεξουαλικής αγωγής που θα περιλαμβάνουν οδηγίες για υγιείς σχέσεις, επικοινωνία, οικειότητα, συναίνεση και πρόληψη σεξουαλικής παρενόχλησης.. Χωρίς μια επίσημη και ολοκληρωμένη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση που να περιλαμβάνει αυτές τις πληροφορίες οι πολιτείες χάνουν μια εξαιρετική ευκαιρία να οπλίσουν τους νέους με ποιοτικές πληροφορίες που θα τους βοηθούσε να κάνουν ασφαλείς, υγιείς επιλογές. Τέτοιες επιλογές έχουν τη δυνατότητα να έχουν θετικές επιπτώσεις στη συναισθηματική ευημερία και τις μελλοντικές σχέσεις των μαθητών.»

2.1.β. Η Σεξουαλική Αγωγή στη Λατινική Αμερική

Μέχρι πρότινος στις περισσότερες χώρες της Λατινικής Αμερικής δεν υφίστατο κάποιο εθνικό πρόγραμμα σπουδών περί Σεξουαλικής Αγωγής. Ουδεμία ενημέρωση παρεχόταν στους νέους σχετικά με θέματα που αφορούν τη σεξουαλική υγεία, ενώ η προτεινόμενη μέθοδος αποφυγής κινδύνων (ΣΜΝ, ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες), βάσει κυρίως θρησκευτικών πεποιθήσεων, ήταν η αποχή (Μπρουσκέλη, 2017:220). Η μόνη πηγή απ' την οποία οι νέοι πιθανόν μπορούσαν να αντλήσουν σχετικές πληροφορίες ήταν το οικογενειακό περιβάλλον (Μπρουσκέλη, 2017:220). Μαλιστα, μόλις το 2008, σε διεθνές συνέδριο στο Μεξικό, τριάντα υπουργοί Παιδείας και Υγείας από τη Λατινικής Αμερικής και την Καραϊβική δεσμεύθηκαν να αυξήσουν τις ευκαιρίες των νέων για μια πολύπλευρη

Σεξουαλική Αγωγή (Hunt, Castagnaro, & Monterrosas Castrejón, 2014 στο Μπρουσκέλη, 2017:220).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως η Αργεντινή εφάρμοσε τον νόμο περί πολύπλευρης Σεξουαλικής Αγωγής τρία χρόνια μετά τη θέσπισή του. Ο νόμος αυτός αναγνωρίζει και κατοχυρώνει το δικαίωμα των νέων στη Σεξουαλική Αγωγή και εισάγει το εν λόγω μάθημα σε όλες τις βαθμίδες (από το Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό ως τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση), υποχρεώνοντας την Πολιτεία να επιβλέπει ώστε το μάθημα διδάσκεται σε όλα ανεξαιρέτως τα σχολεία (δημόσια και ιδιωτικά) όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης (Μπρουσκέλη, 2017:220).

2.2. Η Σεξουαλική Αγωγή στην ευρύτερη περιοχή Ασίας-Ειρηνικού

Η Σεξουαλική Αγωγή στις χώρες της Ασίας και στην ευρύτερη περιοχή του Ειρηνικού παρέχεται κυρίως στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μόνο το σαράντα τρία τοις εκατό των χωρών έχουν ενσωματώσει τη Σεξουαλική Αγωγή στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση (UNESCO, 2012:2).

Διαπιστώνονται σημαντικές διαφορές στην προσέγγιση και το περιεχόμενο των προγραμμάτων σπουδών Σεξουαλικής Αγωγής τόσο μεταξύ των χωρών όσο και μεταξύ των βαθμίδων εκπαίδευσης. Άλλες προσεγγίσεις δίνουν έμφαση στη μετάδοση επιλεγμένων τομέων γνώσης μέσω ενός ή περισσότερων μαθημάτων (συχνά μη υποχρεωτικών ή εξωσχολικών), ενώ άλλες παρουσιάζονται πιο σφαιρικές εστιάζοντας στην ανάπτυξη γνώσεων και δεξιοτήτων αλλά και στην αντιμετώπιση κοινωνικών ζητημάτων, όπως η ανισότητα των φύλων και η φτώχεια (UNESCO, 2012:2).

Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα που διεξήχθη από την UNESCO (2012) σε είκοσι οχτώ χώρες της ευρύτερης περιοχής της Ασίας και του Ειρηνικού έδειξε ότι το σαράντα τοις εκατό των χωρών αυτών (12 από τις 28) προσφέρουν πρόγραμμα Σεξουαλικής Αγωγής στα σχολεία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης με το πρόγραμμα σπουδών να προσεγγίζει θέματα που αφορούν το AIDS και τη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία (UNESCO, 2012:33). Υπάρχουν ορισμένες χώρες (Καμπότζη, Φίτζι, Ινδονησία, Λαϊκή Δημοκρατία του Λάος, Μαλαισία, Παπούα Νέα Γουινέα, Ταϊλάνδη και Βιετνάμ), οι οποίες αναφέρουν ότι έχουν ενσωματωμένη τη Σεξουαλική Αγωγή στο μεγαλύτερο μέρος του εκπαιδευτικού τους

συστήματος (Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια και μη τυπική εκπαίδευση), καθώς και στην κατάρτιση των εκπαιδευτικών (UNESCO, 2012:33).

Η έρευνα έδειξε ότι σημειώθηκε σημαντική πρόοδος σε αρκετές χώρες, οι οποίες προσάρτησαν τη Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Υγεία και την προστασία κατά του AIDS στα επίσημα προγράμματα σπουδών τους επεκτείνοντας το εγχείρημα στην πλειονότητα των σχολείων (UNESCO, 2012:36).

Τέλος, τα στοιχεία της έρευνας έδειξαν ότι οι περισσότερες προσπάθειες για την ενσωμάτωση της Σεξουαλικής Αγωγής στα σχολεία πραγματοποιούνται στη Δευτεροβάθμια βαθμίδα εκπαίδευσης, γεγονός που μπορεί να αποτελέσει αιτία να χαθούν σημαντικές ευκαιρίες για να προσεγγίσουν τους μαθητές και να επηρεάσουν τις επιλογές τους πριν εγκαταλείψουν το σχολείο (οι πρόωροι γάμοι είναι πραγματικότητα σε πολλές χώρες της περιοχής) και πριν γίνουν σεξουαλικά ενεργοί (UNESCO, 2012:36).

2.3. Η Σεξουαλική Αγωγή στην Αυστραλία

Το 1988 η αυστραλιανή κυβέρνηση θέσπισε ένα πρόγραμμα Σεξουαλικής Αγωγής που ήταν «*ειλικρινές, σαφές και ολοκληρωμένο*» και «*ρεαλιστικό στις υποθέσεις της σχετικά με τις στάσεις, τις δεξιότητες και τις συμπεριφορές των νέων*» (Peppard, 2008 στο Bell, 2009). Το 1999 η κυβέρνηση δημοσίευσε το εγχειρίδιο *Talking Sexual Health*, ενθαρρύνοντας ένα μοντέλο Σεξουαλικής Αγωγής το οποίο προσεγγίζει πώς οι κοινωνικές κατασκευές του φύλου και της εξουσίας επηρεάζουν τους νέους όσον αφορά τη σεξουαλικότητα και δίνοντας έμφαση στη σεξουαλική διαφορετικότητα. Το *Talking Sexual Health* εγκρίθηκε από όλες τις πολιτείες της Αυστραλίας (Peppard, 2008 στο Bell, 2009). Το *Talking Sexual Health* προωθεί ένα πρόγραμμα σπουδών Σεξουαλικής Αγωγής το οποίο επικεντρώνεται στο ζήτημα των ναρκωτικών και του σεξ αλλά και στην υγεία, στη γνώση και τη δράση, στην αντιμετώπιση της διαφορετικότητας και στην εξερεύνηση των σεξουαλικών σχέσεων (Australian Research Center in Sex, Health and Society, 1999 στο Bell, 2009).

Η Σεξουαλική Αγωγή στα σχολεία διδάσκεται ως μέρος της ενότητας «*Υγεία και Φυσική Αγωγή*». Στόχος της ενότητας αποτελούν η αυτογνωσία, η δημιουργία και διατήρηση σχέσεων, η ψυχική ανθεκτικότητα καθώς και η προαγωγή της υγείας και της φυσικής δραστηριότητας μέσω της παροχής πληροφοριών και της καλλιέργειας δεξιοτήτων

(Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority (ACARA), 2012 στο Μπρουσκέλη, 2017:221).

Θα αναφερθούμε ειδικότερα στο πρόγραμμα σπουδών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης της πολιτείας της Βικτόρια. Για τους μαθητές έως 10 ετών τα προγράμματα σπουδών περιλαμβάνουν θέματα που αφορούν τις συμπεριφορές προστασίας, την αντίληψη του σώματος, την αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμηση και τα συστήματα οικογενειών, ενώ για μαθητές 10-12 ετών τα προγράμματα σπουδών κάνουν σαφείς αναφορές περί σεξουαλικότητας (National Foundation for Educational Research, 2009 στο Μπρουσκέλη, 2017:221).

Εν κατακλείδι στην Αυστραλία εφαρμόζονται προγράμματα Σεξουαλικής Αγωγής, τα οποία παρέχουν στους μαθητές δεξιότητες ελέγχου και απόλαυσης της σεξουαλικότητας τους, αναγνωρίζουν τη σεξουαλική διαφορετικότητα όλων των μαθητών και παρέχουν κατάλληλα και ολοκληρωμένα προγράμματα σπουδών που σχετίζονται με τις προσωπικές αποφάσεις και συμπεριφορές, τη σεξουαλική υγεία, τη διαφορετικότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη (Weaver et al., 2005 στο Bell, 2009).

2.4. Η Σεξουαλική Αγωγή στην Αφρική

Τα προγράμματα σπουδών που προσφέρονται στις χώρες της αφρικανικής ηπείρου διαφέρουν ως προς το περιεχόμενο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης από χώρα σε χώρα (Guttmacher Institute, 2017). Το περιεχόμενο των προγραμμάτων Σεξουαλικής Αγωγής στις χώρες αυτές επικεντρώνεται κυρίως στην προστασία κατά του AIDS και στην αγωγή υγείας γενικότερα.

Πιο συγκεκριμένα, στην Αίγυπτο η Σεξουαλική Αγωγή προσφέρεται στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και δεν συμπεριλαμβάνει τρόπους προστασίας κατά του ιού HIV. Πρόγραμμα Σεξουαλικής Αγωγής βασισμένο στην ανάπτυξη δεξιοτήτων που να περιλαμβάνει το ζήτημα προφύλαξης από τον HIV και να εκτείνεται τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια βαθμίδα εκπαίδευσης διαθέτουν: η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, η Γκάνα, το Μαλάουι, η Νιγηρία, η Σενεγάλη, η Τανζανία, η Ουγκάντα και η Ζάμπια (Guttmacher Institute, 2017). Στη Ζάμπια η θεματολογία επεκτείνεται, πέραν της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας και της προστασίας κατά του AIDS, στην ισότητα

των δύο φύλων, στα ανθρώπινα δικαιώματα, στην ήβη (UNAIDS, 2016 στο Μπρουσκέλη, 2017:220).

2.5. Σεξουαλική Αγωγή στην Ευρώπη

Ο ευρωπαϊκός κανονισμός 1567/2003 άρθρο 2, αναφέρει ότι οι έφηβοι έχουν το δικαίωμα «[...]μίας επαρκούς πρόσβασης σε πληροφορίες, εκπαίδευση και [...] υπηρεσίες όσον αφορά την αναπαραγωγή και σεξουαλική ζωή...». Ο κανονισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης 1567/2003 τονίζει την αναγκαιότητα της Σεξουαλικής Αγωγής δίνοντας έμφαση στην ατομική ελευθερία για πρόσβαση σε πληροφορίες, εκπαίδευση και υπηρεσίες για τους εφήβους, στην στήριξη των πολιτικών και προγραμμάτων υγείας για την σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία, στην διαρκή παροχή και διάθεση σε οικονομικά προσιτή τιμή αποτελεσματικότερων και αποδεκτών μεθόδων αντισύλληψης και προστασίας από τα Σεξουαλικά Μεταδιδόμενα Νοσήματα (HIV/AIDS), στο δικαίωμα του ασφαλούς τερματισμού της εγκυμοσύνης και την διεξαγωγή συμβουλευτικής πριν και μετά τον τερματισμό της, στην εκπαίδευση για τον οικογενειακό προγραμματισμό, στην εκπαίδευση για την ισότητα των φύλων σε σχέση με την συμπεριφορά ως προς τις σεξουαλικές τους σχέσεις (Αθανασοπούλου και Κούτα, 2009:54).

Εντούτις, παρόλο που η ευρωπαϊκή πολιτική δίνει κάποιες κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη διαμόρφωση της Σεξουαλικής Αγωγής, οι γραμμές αυτές είναι ρευστές και εναποτίθεται στην ευχέρεια και πολιτική της κάθε χώρας το κατά πόσο θα ακολουθεί ο παραπάνω προσανατολισμός βάσει του συγκεκριμένου κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου της (Αθανασοπούλου και Κούτα, 2009:54).

Στον ευρωπαϊκό χώρο διαμορφώνονται προγράμματα Σεξουαλικής Αγωγής που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως καινοτόμα, όπως αυτό της Φιλανδίας, αλλά και κάποια πιο συντηρητικά έχοντας ως παράδειγμα το πρόγραμμα της Ιταλίας (Μπρουσκέλη, 2017:217).

2.5.α. Σεξουαλική Αγωγή στην Ολλανδία

Η ανασκόπησή μας στα ευρωπαϊκά προγράμματα Σεξουαλικής Αγωγής θα ξεκινήσει από την Ολλανδία. Η Σεξουαλική Αγωγή πρωτοεμφανίζεται στα ολλανδικά σχολεία στις αρχές της δεκαετίας του 1970 μέσω της πρωτοβουλίας μεμονωμένων σχολικών μονάδων ή

εκπαιδευτικών να την εντάξουν στα σχολικά προγράμματα. Τη δεκαετία του 1980 εμφανίζονται στο προσκήνιο τα ΣΜΝ και το AIDS, οπότε η ολλανδική κυβέρνηση αποφασίζει να επενδύσει σε μια ανοιχτή εκπαίδευση σεξουαλικής υγείας στα σχολεία (UNESCO, 2011:124). Τα σχολεία στην Ολλανδία διαθέτουν ένα μεγάλο ποσοστό ανεξαρτησίας σχετικά με τα μαθήματα που θα διαμορφώσουν το πρόγραμμα σπουδών τους με μόνη απαίτηση του Υπουργείου Παιδείας στα μαθήματα αυτά να συμπεριληφθούν οι ενότητες της βιολογίας και της προσωπικής φροντίδας. Κατά τη διδασκαλία των εννοιών αυτών διδάσκονται και οι υποενότητες: «σεξουαλικότητα και αναπαραγωγή», «(αποφυγή) εγκυμοσύνης», «Σεξουαλικά Μεταδιδόμενα Νοσήματα- μείωση των κινδύνων», «συνδυασμός των προσωπικών επιθυμιών και των ορίων (συμπεριφοράς)» και «δημιουργία και διαχείριση σχέσεων» (Μπρουσκέλη, 2017:217).

Τα δύο πιο ευρέως γνωστά προγράμματα Σεξουαλικής Αγωγής στην Ολλανδία είναι το «Σχέσεις και Σεξουαλικότητα» («Relaties en Seksualiteit») για τα Δημοτικά σχολεία και το «Ζήτω η αγάπη» («Lang Leve de Liefde») για τα σχολεία Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (UNESCO, 2011:125).

Το πρόγραμμα σπουδών «Σχέσεις και Σεξουαλικότητα» για τα Δημοτικά σχολεία (οκτώ τάξεις, ηλικίας τεσσάρων έως 12 ετών) αναπτύχθηκε το 1990 και αργότερα επεκτάθηκε και βελτιώθηκε. Υπάρχουν διάφορα προτεινόμενα μαθήματα (49 συνολικά), από τα οποία μπορούν να επιλέξουν οι καθηγητές. Στις κατώτερες τάξεις το επίκεντρο της προσοχής είναι: η γνωριμία με το ανθρώπινο σώμα, η εικόνα του εαυτού σας και των άλλων, το γυμνό, οι διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, η φιλία και το άγγιγμα του σώματος. Στις μεσαίες τάξεις η προσοχή μετατοπίζεται σταδιακά σε θέματα όπως: η αυτοαντίληψη, πώς σκέφτονται τα αγόρια και τα κορίτσια για το άλλο φύλο, πώς να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν μια φιλία, πώς είναι ο έρωτας και τι σημαίνει το σεξ, η σεξουαλική κακοποίηση. Στις τελευταίες τάξεις του δημοτικού σημαντικά θέματα είναι: οι αλλαγές κατά την εφηβεία, φιλία και αγάπη, η δημιουργία σχέσεων, η σεξουαλικότητα, η αντισύλληψη και η αντίσταση στην ανεπιθύμητη πίεση των συνομηλίκων. Το πρόγραμμα σπουδών λαμβάνει υπόψη όλα τα στάδια της σεξουαλικής, κοινωνικής, συναισθηματικής και σωματικής ανάπτυξης των παιδιών. Τα μαθήματα ανταποκρίνονται σε τρεις εκπαιδευτικούς στόχους που ορίζει το Υπουργείο Παιδείας: «Σωματική και συναισθηματική ανάπτυξη», «Κοινωνική ανάπτυξη και σχέσεις», «Σεξουαλικότητα και υγεία» (UNESCO, 2011:125).

2.5.β. Σεξουαλική Αγωγή στο Ηνωμένο Βασίλειο

Τη δεκαετία του 1960, η Σεξουαλική Αγωγή εισάγεται στα προγράμματα σπουδών του Ηνωμένου Βασιλείου. Ωστόσο, λόγω των αποκλίνων κοινωνικοπολιτικών ιδεολογιών και της απουσίας συναίνεσης των ενδιαφερομένων (π.χ. γονείς, θρησκευτικές ομάδες), οι στόχοι της Σεξουαλικής Αγωγής παραμένουν ασαφείς. Έτσι, διαμορφώθηκε το ερώτημα σχετικά με το ποιες αξίες θα πρέπει να καταστούν ως προτεραιότητα, οι ηθικές ή οι αξίες υγείας. Τη δεκαετία του 1980, η τότε «συντηρητική» κυβέρνηση καλλιέργησε σταδιακά τις παραδοσιακές σεξουαλικές αξίες μέσω ηθικών διδασκαλιών. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση είχε σκοπό να διασφαλίσει την κοινωνική σταθερότητα αντιμετωπίζοντας τα πρόβλήματα που έβαλαν τη δημόσια υγεία, όπως ο αυξανόμενος επιπολασμός απρογραμμάτιστων κυήσεων, τα ΣΜΝ και το AIDS. Το 2000 το Υπουργείο Παιδείας και Απασχόλησης δημοσιεύει ένα καταστατικό («Sex and Relationship Education Guidance»), με το οποίο παρέχει κατευθυντήριες γραμμές για τη Σεξουαλική Αγωγή στα σχολεία τονίζοντας τη σημασία του σεβασμού της κοινωνικής, πολιτιστικής και σεξουαλικής πολυμορφίας: «οι νέοι, ανεξάρτητα από την αναπτυσσόμενη σεξουαλικότητα τους, πρέπει να αισθάνονται ότι η Σεξουαλική Αγωγή τους αφορά και ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους». Σύμφωνα με τη νομοθεσία που ψηφίστηκε το 2017, η αγωγή περί σχέσεων («Relationship Education») –το οποίο αποτελεί μέρος της Σεξουαλικής Αγωγής- έγινε υποχρεωτική στα προγράμματα σπουδών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, ενώ η Σεξουαλική Αγωγή στο σύνολό της («Sex and Relationship Education – SRE») της Δευτεροβάθμιας. Το 2018 η κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι η Σεξουαλική Αγωγή θα γίνει υποχρεωτική σ' όλο τον μαθητικό πληθυσμό από τον Σεπτέμβριο του 2020, ενώ μέχρι την υλοποίηση του εγχειρήματος στόχος θα είναι η ενημέρωση των εμπλεκόμενων (γονέων, ειδικών του θέματος και των νέων) σχετικά με το περιεχόμενο του προγράμματος σπουδών (Leung H., Shek, D. T. L., Leung E., & Shek E.Y.W., 2019:9).

2.5.γ. Σεξουαλική Αγωγή στη Γερμανία

Στη Γερμανία τα προγράμματα σπουδών Σεξουαλικής Αγωγής που εφαρμόζονται στα σχολεία συντάσσονται από τα Υπουργεία Παιδείας και Πολιτισμού των επιμέρους κρατιδίων της, οπότε και διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Τα σχολεία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης έχουν την ευθύνη να παρέχουν «αγωγή για τη σεξουαλικότητα, την οικογένεια και το ζευγάρι» αντίστοιχη της ηλικίας και της ωριμότητας

των μαθητών στους οποίους απευθύνεται (Μπρουκέλη, 2017:218). Η Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση στη Γερμανία στοχεύει στην ενημέρωση των μαθητών σχετικά με τις φυσικές πτυχές της σεξουαλικότητας, την κατανόηση της ατομικής σεξουαλικής ανάπτυξης, την προσωπική ταυτότητα, τους ρόλους και τις σχέσεις των φύλων, παρέχει πληροφορίες για το πώς να αναπτύξουν μια υγιή σεξουαλική ζωή, εκπαιδευτικές πληροφορίες για την εγκυμοσύνη και την προγεννητική ζωή, προσπαθεί να ευαισθητοποιήσει τους μαθητές προς άλλους τρόπους ζωής και προς μια ολοκληρωμένη κατανόηση των ΣΜΝ και πώς να μειώσουν τον κίνδυνο (Bell, 2009).

2.5.δ. Σεξουαλική Αγωγή στην Ιταλία

Στην Ιταλία πρόγραμμα σπουδών Σεξουαλικής Αγωγής δεν υφίσταται. Η απουσία της Σεξουαλικής Αγωγής στα ιταλικά εκπαιδευτικά ιδρύματα οφείλεται αρχικά στις αντιρρήσεις της Καθολικής Εκκλησίας και δευτερευόντως σε πολιτικές αντιστάσεις. Έτσι, η Σεξουαλική Αγωγή απουσιάζει εντελώς από τα σχολεία Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, ενώ στη Δευτεροβάθμια (μαθητές ηλικίας 14-19 ετών) διδάσκεται προαιρετικά, εφόσον οι γονείς δώσουν τη συγκατάθεσή τους, κυρίως από καθηγητές βιολογίας ή από εξωτερικούς ειδικευμένους επιστήμονες (ψυχολόγους ή γιατρούς) (Μπρουκέλη, 2017:218).

2.5.ε. Σεξουαλική Αγωγή στη Σουηδία

Η Σεξουαλική Αγωγή αποτελεί μέρος του εθνικού εκπαιδευτικού Προγράμματος Σπουδών στη Σουηδία από το 1956 (Edgardh, 2002:352). Η Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση είναι υποχρεωτική για όλους τους μαθητές στη Σουηδία από το 1955 (Lottes, 2002 στο Bell, 2009). Η Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση στην προσχολική ηλικία είναι υποχρεωτική από το 1956 (McConaghy, 1979 στο Bell, 2009). Όλοι οι δάσκαλοι εκπαιδεύονται στη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση (McConaghy, 1979 στο Bell, 2009). Η σουηδική Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση εστιάζει στην παροχή ειλικρινών απαντήσεων σε ερωτήσεις των μαθητών (McConaghy, 1979 στο Bell, 2009). Οι ηθικές αρχές της σουηδικής Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης, όπως αναφέρεται από το Σουηδικό Εθνικό Συμβούλιο Εκπαίδευσης, είναι: «Κανείς δεν δικαιούται να αντιμετωπίζει έναν άλλον άνθρωπο απλώς ως μέσο ικανοποίησής του», «Η ψυχική πίεση και η σωματική επιβολή είναι πάντα παραβίαση της ατομικής ελευθερίας», «Η σεξουαλικότητα ως μέρος μιας προσωπικής σχέσης έχει να προσφέρει

περισσότερα από το περιστασιακό σεξ και επομένως αξίζει να το φιλοδοξούμε. Αυτό δεν συνεπάγεται σε καμία ηθική καταδίκη των ατόμων που προτιμούν περιστασιακές σεξουαλικές σχέσεις κατά τη διάρκεια περιόδων της ζωής τους», «Η σεξουαλική πίστη προς ένα άτομο με το οποίο κάποιος έχει προσωπική σχέση είναι καθήκον». (Lottes, 2002 στο Bell, 2009). Συμπερασματικά, η Σουηδία υποστηρίζει μια ανοιχτή και φιλελεύθερη προσέγγιση στη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση που ενθαρρύνει την υπευθυνότητα και το σεβασμό προς τους άλλους (Bell, 2009).

2.5.στ. Σεξουαλική Αγωγή στη Φιλανδία

Στη Φιλανδία σχολεία, κοινωνικά υπηρεσίες, η εκκλησία και τα μέσα ενημέρωσης παρέχουν όλα Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση. Η Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση στα σχολεία προσφέρεται ως μέρος των Προγραμμάτων Σπουδών. Στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης, η Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση επικεντρώνεται στην αντισύλληψη και την εγκυμοσύνη καθώς και την πρόληψη και τη θεραπεία των ΣΜΝ. Οι πληροφορίες δίνονται ως μέρος της συμβουλευτικής υγείας από κέντρα δημόσιας υγείας, κλινικές οικογενειακού προγραμματισμού και τη σχολική υγειονομική περίθαλψη. Στα σχολεία η Σεξουαλική Αγωγή παρέχεται κυρίως από καθηγητές φυσικής αγωγής, βιολογίας, οικιακής οικονομίας και τη σχολική νοσοκόμα (Liinama, υπό έκδοση). Σύμφωνα με το φιλανδικό Εθνικό Πρόγραμμα Σπουδών, στην πρωτοβάθμια βαθμίδα εκπαίδευσης μαθητές ηλικίας 7-10 ετών διδάσκονται θέματα όπως *«η σπουδαιότητα της οικογένειας», «η φιλία», «η αλληλεπίδραση», και «η αναγνώριση της σημασίας των συναισθημάτων στην ευεξία και την ψυχολογική υγεία»* (National Foundation for Educational Research, 2009 στο Μπρουσκέλη, 2017:218), ενώ μαθητές ηλικίας 11-12 ετών διδάσκονται θέματα σχετικά με την ανατομία, τις ζωτικές λειτουργίες, την ανάπτυξη και την υγεία (Μπρουσκέλη, 2017:218).

2.5.ζ. Η Σεξουαλική Αγωγή στην Κύπρο

Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της Κύπρου περιλαμβάνεται η Αγωγή Υγείας. Η Αγωγή Υγείας περιλαμβάνεται και στην Πρωτοβάθμια και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο είναι υποχρεωτικό, ενώ στο Λύκειο προσφέρεται ως μάθημα επιλογής.

Συγκεκριμένα για το Δημοτικό, η Αγωγή Υγείας αποτελείται από τέσσερις θεματικές ενότητες οι οποίες αντιστοίχως διαιρούνται σε υποενότητες (βλ. Εικόνα1). Βάσει τη διάρθρωση και τους στόχους του μαθήματος διαπιστώνεται πως η Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση αποτελεί μέρος της Αγωγής Υγείας στην Κύπρο. Σύμφωνα με το ΑΠΣ Δημοτικής Εκπαίδευσης ο σκοπός του μαθήματος είναι *«η προαγωγή της ψυχικής, σωματικής και κοινωνικής ευεξίας των μαθητών/τριών, ως εφόδιο ζωής, αφενός με την ανάπτυξη προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων και αξιών, αφετέρου με τη συλλογική δράση ως προς την αναβάθμιση του κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντός τους.»* και συγκεκριμένα στην *«Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση επιδιώκεται, στο συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο, οι μαθητές/τριες να μελετούν τους παράγοντες που επηρεάζουν την υγεία και τον τρόπο ζωής των ατόμων που αφορούν στον εαυτό, στο άμεσο και ευρύτερο περιβάλλον, τους τρόπους προστασίας του εαυτού τους και των άλλων, καθώς επίσης και τις στρατηγικές που προάγουν ή εμποδίζουν την υγιεινή επιλογή, έτσι ώστε οι μαθητές/τριες ως ενεργοί πολίτες να μπορούν να διεκδικούν αλλαγές στο άμεσο και ευρύτερο περιβάλλον τους.»*

Το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου δημοσίευσε το 2017 την *«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ»* στο οποίο τονίζεται η «αναγκαιότητα ολιστικής σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης» και αναφέρεται ότι *«στο Δημοτικό, η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση προσεγγίζεται ως τμήμα του ευρύτερου συνόλου εκπαιδευτικών παρεμβάσεων στο πλαίσιο της Αγωγής υγείας, όπου κύριος σκοπός είναι η προαγωγή της υγείας των μαθητών/τριών ολιστικά (σωματική, ψυχική και κοινωνική πτυχή της υγείας) ως προσωπικό και κοινωνικό εφόδιο για «καλή ζωή» (Αναλυτικά Προγράμματα, τόμος Α', σ. 274)».*

Συγκεκριμένα, η υποενότητα «Οικογενειακός προγραμματισμός, σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία» απευθύνεται σε μαθητές των τάξεων Β', Γ' και Στ' δημοτικού με διαφορετικό περιχόμενο για κάθε τάξη. Έτσι, ο «Οικογενειακός προγραμματισμός, σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία» για τη Β' τάξη περιλαμβάνει τα εξής:

- Έννοια οικογένειας και μορφές της
- Αναπαραγωγικά και ιδιωτικά μέρη του σώματος
- Φροντίδα και υγιεινή του σώματος

Το περιεχόμενο της υποενότητας «Οικογενειακός προγραμματισμός, σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία» για την Γ' τάξη είναι:

- Παράγοντες που επιδρούν στην εδραίωση υγιούς οικογενειακού κλίματος- Δικαιώματα και υποχρεώσεις των μελών μιας οικογένειας
- Αποδόμηση στερεοτυπικών ρόλων των φύλων
- Κακοποίηση –μορφές κακοποίησης και διεκδίκηση δικαιωμάτων

Τέλος, για την Στ' τάξη είναι:

- Σεξουαλική ωρίμανση και τρόποι έκφρασης της σεξουαλικότητας - Έμμηνος ρύση
- Βία και μορφές της

<p>1. Ανάπτυξη και ενδυνάμωση εαυτού</p> <p>1.1 Ανάπτυξη και εξέλιξη εαυτού</p> <p>1.2 Συναισθηματική εκπαίδευση και αυτοεκτίμηση</p> <p>1.3 Αξίες ζωής</p>	<p>2. Ανάπτυξη ασφαλούς και υγιεινού τρόπου ζωής</p> <p>2.1 Υγιεινός τρόπος ζωής και συνθήκες ζωής</p> <p>2.2 Φαγητό και υγεία</p> <p>2.3 Φυσική δραστηριότητα και υγεία</p> <p>2.4 Χρήση και κατάχρηση ουσιών</p> <p>2.5 Ασφάλεια</p>
<p>3. Δημιουργία και βελτίωση κοινωνικού εαυτού</p> <p>3.1 Οικογενειακός προγραμματισμός, σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία</p> <p>3.2 Ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και υγιών διαπροσωπικών σχέσεων</p> <p>3.3 Αποδοχή και διαχείριση διαφορετικότητας και διαπολιτισμικότητας</p>	<p>4. Δημιουργία ενεργού πολίτη</p> <p>4.1 Αγωγή του καταναλωτή</p> <p>4.2 Οικονομική και επαγγελματική αγωγή</p> <p>4.3 Δικαιώματα και υποχρεώσεις</p>

Εικόνα1: Οι τέσσερις θεματικές ενότητες και υποενότητες της Αγωγής Υγείας Δημοτικής Εκπαίδευσης από το Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού και Αθλητισμού Κύπρου

2.5.η. Η Σεξουαλική Αγωγή στην Ελλάδα

Το 2003 το Υπουργείο Παιδείας δημοσιεύει το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών υποχρεωτικής εκπαίδευσης (ΦΕΚ 303B/13-03-2003, ΦΕΚ 304B/13-03-2003), στα οποία περιλαμβάνεται η ενότητα «Αγωγή Υγείας». Όπως αναφέρεται στα παραπάνω, «σκοπός της Αγωγής Υγείας είναι η προάσπιση, η βελτίωση και η προαγωγή της ψυχικής και σωματικής υγείας και της κοινωνικής ευεξίας των μαθητών, αφενός με την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων τους και της κριτικής τους σκέψης, αφετέρου με την αναβάθμιση του κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντός τους.»

Τα ΑΠΣ του 2003 υποδείκνυαν εννέα (9) θεματικούς άξονες για το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο (βλ. Εικόνα2). Ένας από τους θεματικούς άξονες είναι η «Σεξουαλική Αγωγή- διαφυλικές σχέσεις», ο οποίος περιλαμβάνει τα εξής:

- Σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα (λ.χ. AIDS, Ηπατίτιδα Β)
- Πρόληψη παιδικής κακοποίησης

Έτσι, στο ΑΠΣ Αγωγής Υγείας (ΦΕΚ 304B/13-03-2003) για τις Α' και Β' τάξεις του Δημοτικού εντάσσεται η θεματική ενότητα «Ο εαυτός μου», η οποία περιλαμβάνει: «Τι σημαίνει «μεγαλώνω»», «Πώς αλλάζει η σωματική μου διάπλαση», καθώς και τη σύνδεσή τους με ειδικότερα θέματα, ένα απ' τα οποία είναι η Σεξουαλική Αγωγή. Για τις Γ' και Δ' τάξεις του Δημοτικού υπάρχει η θεματική ενότητα «Η σχέση μου με τους άλλους», η οποία ομοίως συνδέεται με ειδικότερα θέματα όπως είναι η Σεξουαλική αγωγή, οι διαφυλικές σχέσεις και οι ανθρώπινες σχέσεις. Αντίστοιχα, για την Ε' τάξη μία από τις θεματικές ενότητες που συνάδουν με τον περιεχόμενο της Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης είναι «Πώς αλλάζω», η οποία αντιστοιχεί στις υποενότητες: «Οι αλλαγές στο σώμα μου», «Συναισθήματα που συνοδεύουν αυτές τις αλλαγές», «Ομοιότητες και διαφορές με τους άλλους (δεν αλλάζουμε όλοι με τον ίδιο ρυθμό)», και στη σύνδεσή τους με την εμφάνιση των δευτερογενών χαρακτηριστικών του φύλου και τη λειτουργία της αναπαραγωγής. Τέλος, στη Στ' Δημοτικού υπάρχει η θεματική ενότητα «Η σχέση με τους άλλους», κάποιες υποενότητες της οποίας («Τι περιμένω από τους άλλους και εκείνοι από μένα (προσδοκίες, όρια», «Πώς συμμετέχω στη χαρά, στη θλίψη, στις συγκρούσεις, κτλ.» κ.α.) συνδέονται με το ζήτημα της σωματικής κακοποίησης παιδιών.

Άξονες περιεχομένου	Περιεχόμενο
Διαπροσωπικές σχέσεις-Ψυχική υγεία (θεματολογία κορμού)	Ο εαυτός μου. Η σχέση μου με τους άλλους. Η σχέση μου με το περιβάλλον. Αυτοεκτίμηση, ατομική ταυτότητα, συναισθήματα, επικοινωνία, ενεργητική ακρόαση, κοινωνικός αποκλεισμός-ίσες ευκαιρίες, ισότητα των δύο φύλων, ρατσισμός, βία, αντιμετώπιση πένθους, αντιμετώπιση άγχους (σχολικού-εργασιακού).
Πρόληψη χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών	Ναρκωτικά, αλκοόλ, τσιγάρο.
Κατανάλωση και υγεία	Διατροφή και διατροφικές συνήθειες, παχυσαρκία, καρδιαγγειακά νοσήματα, στοματική υγιεινή, γενετικά τροποποιημένα προϊόντα.
Σεξουαλική Αγωγή-διαφυλικές σχέσεις	Σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα (λ.χ. AIDS, Ηπατίτιδα Β), πρόληψη παιδικής κακοποίησης.
Φυσική άσκηση και υγεία	Ελεύθερος χρόνος.
Κυκλοφοριακή Αγωγή-ατυχήματα	Οδική συμπεριφορά των μαθητών-πεζών. Κράνος και ζώνη ασφαλείας. Αρνητικές επιπτώσεις της χρήσης αλκοόλ πριν και κατά την οδήγηση. Παιδιά στο αυτοκίνητο. Τι πρέπει να γνωρίζουν οι μαθητές ως οδηγοί μοτοποδηλάτων, ως επιβάτες σχολικών λεωφορείων, αεροπλάνων, πλοίων και άλλων μέσων.
Περιβάλλον και υγεία	Έκθεση σε τοξικές ουσίες και στην υπερβολική ηλιακή ακτινοβολία, μόλυνση του περιβάλλοντος (συνέπειες π.χ. καρκίνος).
Εθελοντισμός	Εθελοντική αιμοδοσία (λ.χ. για την αντιμετώπιση της Μεσογειακής Αναιμίας). Προσφορά ιστών και οργάνων. Πρώτες βοήθειες, εθελοντική εργασία, εθελοντής σχολικός τροχονόμος.
Αντιμετώπιση έκτακτων καταστάσεων (ανάπτυξη δεξιοτήτων για την αντιμετώπιση του άγχους, του φόβου κλπ.)	Σεισμοί, πλημμύρες, πυρκαγιές, ναυάγια.

Εκτίνα2: Βασικοί άξονες Αγωγής Υγείας στην Ελλάδα από το ΦΕΚ304Β/13-03-2003

Το 2021 εισάγονται στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα τα «Εργαστήρια Δεξιοτήτων», στα οποία περιλαμβάνεται και η Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση. Αξίζει να σημειωθεί, πως για τα «Εργαστήρια Δεξιοτήτων» δεν υπάρχει ΑΠΣ αντίστοιχο με αυτό που περιλαμβάνει την «Αγωγή Υγείας», είναι όμως ενταγμένα στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα των μαθητών (στη θέση του μαθήματος της Ευέλικτης Ζώνης) σε αντίθεση με την «Αγωγή Υγείας» η οποία λειτουργούσε κατά κύριο λόγο διαθεματικά.

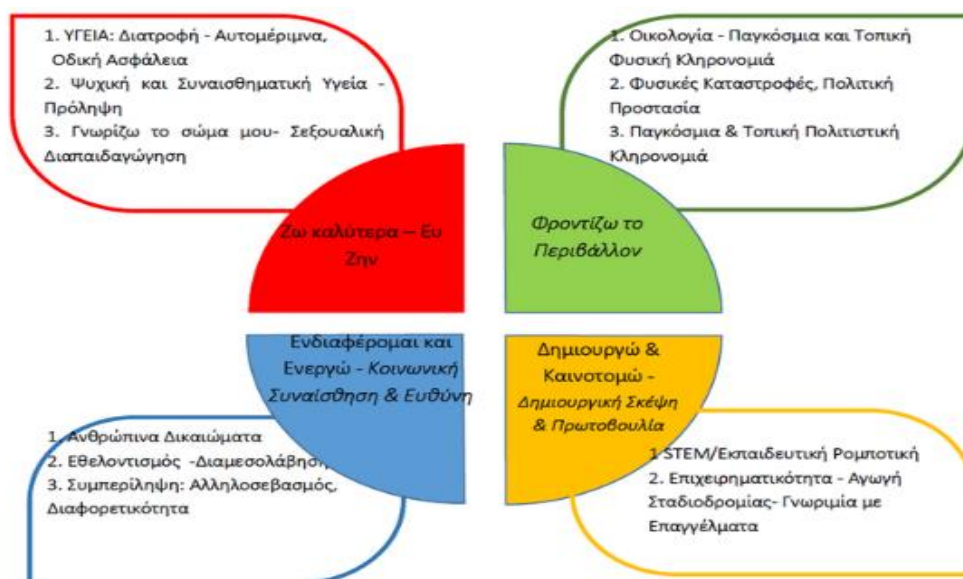
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Εργαστήρια Δεξιοτήτων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα

3.1. Εργαστήρια Δεξιοτήτων - Στόχοι

Το 2021 η ελληνική κυβέρνηση εισήγαγε ένα καινοτόμο πρόγραμμα στην εκπαίδευση, τα «Εργαστήρια Δεξιοτήτων». Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές Νηπιαγωγείου, Δημοτικού και Γυμνασίου και στοχεύει στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, της ενσυναίσθησης και στην καλλιέργεια προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων, με έμφαση στη συναισθηματική διαχείριση και την επίλυση προβλημάτων (Kourmoussi, Markogiannakis, Tzavara, Kounenou, Mandrikas, Christopoulou & Koutras, 2018:536). Έτσι, «σκοπός των «Εργαστηρίων δεξιοτήτων» είναι η ενίσχυση της καλλιέργειας ήπιων δεξιοτήτων, δεξιοτήτων ζωής και δεξιοτήτων τεχνολογίας και επιστήμης στις μαθήτριες και στους μαθητές. Στους επιμέρους στόχους των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων είναι η μάθηση μέσω ομαδοσυνεργατικής, δημιουργικής και κριτικά αναστοχαζόμενης διδακτικής μεθοδολογίας, η ενίσχυση των δεξιοτήτων ζωής, διαμεσολάβησης και υπευθυνότητας, η ενίσχυση των δεξιοτήτων ψηφιακής μάθησης, τεχνολογίας και προγραμματιστικής σκέψης.» (ΦΕΚ Τεύχος Β' 3567/04.08.2021).

Στα «Εργαστήρια Δεξιοτήτων» οι παραπάνω στοχοθετημένες δεξιότητες ομαδοποιούνται και καλλιεργούνται σε τέσσερις θεματικούς κύκλους: «Δεξιότητες 21^{ου} αιώνα», «Δεξιότητες Ζωής», «Δεξιότητες της τεχνολογίας, της μηχανικής και της επιστήμης» και «Δεξιότητες του νου».

Εικόνα3: Σχεδιάγραμμα των Θεματικών Κύκλων των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων από το ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021

Σύμφωνα με την Εικόνα3, όπως έχει δημοσιευθεί στο ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021, ο θεματικός τίτλος «*Δεξιότητες 21^{ου} αιώνα*» περιλαμβάνει:

- τις δεξιότητες μάθησης του 21ου αιώνα ή αλλιώς 4cs, δηλαδή την κριτική σκέψη (critical thinking), την επικοινωνία (communication), τη συνεργασία (collaboration) και τη δημιουργικότητα (creativity)
- την ψηφιακή μάθηση του 21ου αιώνα ή αλλιώς τα 4cs προσαρμοσμένα σε ψηφιακό περιβάλλον: ψηφιακή επικοινωνία, ψηφιακή συνεργασία, ψηφιακή δημιουργικότητα, ψηφιακή κριτική σκέψη, συνδυαστικές δεξιότητες ψηφιακής τεχνολογίας, επικοινωνίας και συνεργασίας
- την παραγωγική μάθηση μέσω των τεχνών και της δημιουργικότητας

Ο θεματικός κύκλος «*Δεξιότητες Ζωής*» στοχεύει στην καλλιέργεια:

- δεξιοτήτων κοινωνικής ζωής, όπως είναι η αυτομέριμνα, οι κοινωνικές δεξιότητες, ενσυναίσθηση και ευαισθησία, η πολιτειότητα, η προσαρμοστικότητα, η ανθεκτικότητα και η υπευθυνότητα
- δεξιοτήτων ψηφιακής ιθαγένειας, δηλαδή ευχέρεια στην ηλεκτρονική διακυβέρνηση, ψηφιακή πολιτειότητα, ασφαλής πλοήγηση στο διαδίκτυο, προστασία από εξαρτητικές συμπεριφορές στις τεχνολογίες και ανθεκτικότητα
- δεξιοτήτων διαμεσολάβησης και κοινωνικής ενσυναίσθησης: ενσυναίσθηση και ευαισθησία, διαμεσολάβηση, επίλυση συγκρούσεων και πολιτειότητα και
- δεξιοτήτων επιχειρηματικότητας, όπως είναι η πρωτοβουλία, η οργανωτική ικανότητα, ο προγραμματισμός, η παραγωγικότητα και η αποτελεσματικότητα

Ο θεματικός κύκλος «*Δεξιότητες της τεχνολογίας, της μηχανικής και της επιστήμης*» εμπερικλείει:

- δεξιότητες της τεχνολογίας, δηλαδή δεξιότητες δημιουργίας και διαμοιρασμού ψηφιακών δημιουργημάτων, δεξιότητες ανάλυσης και παραγωγής περιεχομένου σε έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα, δεξιότητες διεπιστημονικής και διαθεματικής χρήσης των νέων τεχνολογιών

- δεξιότητες διαχείρισης των Μέσων (Πληροφορικός γραμματισμός, Ψηφιακός γραμματισμός, Τεχνολογικός γραμματισμός, Γραμματισμός στα μέσα, Ασφάλεια στο διαδίκτυο)
- τη Ρομποτική, η οποία μεταφράζεται σε δεξιότητες μοντελισμού και προσομοίωσης και σε επιστημονική/ υπολογιστική σκέψη

Τέλος, ο θεματικός κύκλος «*Δεξιότητες του νου*» περιλαμβάνει την ανάπτυξη:

- της στρατηγικής σκέψης και συγκεκριμένα την οργανωσιακή σκέψη, τη μελέτη περιπτώσεων και την επίλυση προβλημάτων
- της πλάγιας σκέψης, οποία αντιστοιχεί με τη δημιουργική, παραγωγική, ολιστική σκέψη
- των ρουτίνων σκέψης και των αναστοχασμών
- κατασκευών, παιχνιδιών, εφαρμογών
- δεξιοτήτων υπολογιστικής σκέψης και συγκεκριμένα την επιστημονική/ υπολογιστική σκέψη διαμεσολάβηση

3.2. Εργαστήρια Δεξιοτήτων – Θεματικές Ενότητες

Τα «Εργαστήρια Δεξιοτήτων» απαρτίζονται τέσσερις θεματικές ενότητες, οι οποίες *«προκύπτουν από τους Παγκόσμιους Δείκτες Αειφόρου Ανάπτυξης (περιβάλλον, ευ ζην, ασφάλεια, κοινωνία των πολιτών, σύγχρονη τεχνολογία και επιχειρηματικότητα)»* (ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021). Οι ενότητες αυτές είναι: *«Ζω καλύτερα – Ευ ζην»*, *«Φροντίζω το περιβάλλον»*, *«Ενδιαφέρομαι και ενεργώ – Κοινωνική συναίσθηση & ευθύνη»* και *«Δημιουργώ & Καινοτομώ – Δημιουργική Σκέψη και Πρωτοβουλία»* (ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021).

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021, η ενότητα *«Ζω καλύτερα – Ευ ζην»* περιλαμβάνει τις υποενότητες:

- ΥΓΕΙΑ: Διατροφή – Αυτομέριμα, Οδική Ασφάλεια
- Ψυχική και Συναισθηματική Υγεία- Πρόληψη
- Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση

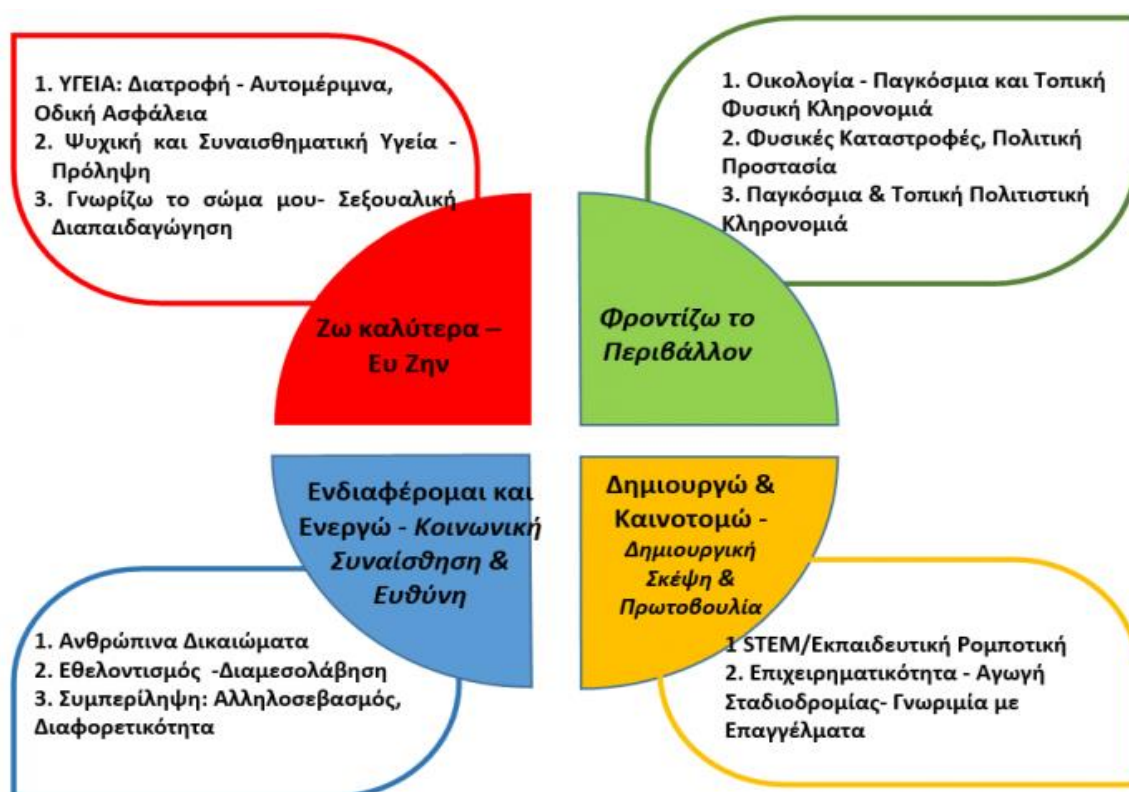
Η θεματική ενότητα *«Φροντίζω το περιβάλλον»* περιλαμβάνει τις εξής υποενότητες:

- Οικολογία – Παγκόσμια και Τοπική Φυσική Κληρονομιά

- Φυσικές Καταστροφές, Πολιτική Προστασία
- Παγκόσμια και Τοπική Πολιτιστική Κληρονομιά

Αντιστοίχως η θεματική ενότητα «*Ενδιαφέρομαι και ενεργώ – Κοινωνική συναίσθηση & ευθύνη*» περιλαμβάνει τις υποενότητες:

- Ανθρώπινα Δικαιώματα
- Εθελοντισμός – Διαμεσολάβηση
- Συμπερίληψη: Αλληλοσεβασμός, Διαφορετικότητα

Εικόνα4: Οι 4 Θεματικές Ενότητες των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων από το ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021

Τέλος, η θεματική ενότητα «*Δημιουργώ & Καινοτομώ – Δημιουργική Σκέψη και Πρωτοβουλία*» απαρτίζεται από τις υποενότητες:

- STEM/ Εκπαιδευτική Ρομποτική και
- Επιχειρηματικότητα - Αγωγή Σταδιοδρομίας – Γνωριμία με Επαγγέλματα

Όπως προαναφέρθηκε, τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων εφαρμόζονται στο Νηπιαγωγείο, στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο. Στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε μόνο στη βαθμίδα του Δημοτικού.

	ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ	ΔΗΜΟΤΙΚΟ						ΓΥΜΝΑΣΙΟ		
		A	B	Γ	Δ	E	ΣΤ	A	B	Γ
1. ΖΩ ΚΑΛΥΤΕΡΑ – ΕΥ ΖΗΝ										
1. ΥΓΕΙΑ: Διατροφή- Αυτομέριμα, Οδική Ασφάλεια	X	X			X			X		
2. Ψυχική και Συναισθηματική Υγεία - Πρόληψη			X			X				X-ΣΕΠ
3. Γνωρίζω το σώμα μου- Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση				X			X		X	
2. ΦΡΟΝΤΙΖΩ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ										
1. Οικολογία - Παγκόσμια και τοπική Φυσική κληρονομιά	X	X			X			X		
2. Φυσικές Καταστροφές, Πολιτική προστασία			X			X			X	
3. Παγκόσμια και τοπική Πολιτιστική Κληρονομιά				X			X			X-ΣΕΠ
3. ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΑΙ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΩ - Κοινωνική Συναισθηση και Ευθύνη										
1. Ανθρώπινα δικαιώματα	X	X			X			X		
2. Εθελοντισμός διαμεσολάβηση			X			X			X	
3. Συμπερίληψη: Αλληλοσεβασμός, διαφορετικότητα				X			X			X-ΣΕΠ
4. ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ - Δημιουργική Σκέψη και Πρωτοβουλία										
1 STEM - Εκπαιδευτική Ρομποτική	X	X			X	X		X	X	
2. Επιχειρηματικότητα - Αγωγή Σταδιοδρομίας- Γνωριμία με επαγγέλματα			X	X			X			X-ΣΕΠ

Εικόνα5: Κατανομή υποενοτήτων ανά τάξη (από το ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021

Σύμφωνα, λοιπόν με την Εικόνα5, η οποία έχει αντληθεί από το ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021, σε κάθε τάξη διδάσκονται τέσσερις υποενοότητες, μία υποενοότητα δηλαδή από τις τέσσερις βασικές θεματικές ενότητες. Έτσι, στην Α' τάξη του Δημοτικού διδάσκονται οι υποενοότητες:

- ΥΓΕΙΑ: Διατροφή – Αυτομέριμα, Οδική Ασφάλεια
- Οικολογία – Παγκόσμια και Τοπική Φυσική Κληρονομιά
- Ανθρώπινα Δικαιώματα
- STEM/ Εκπαιδευτική Ρομποτική

Στην Β' τάξη του Δημοτικού διδάσκονται οι υποενοότητες:

- Ψυχική και Συναισθηματική Υγεία- Πρόληψη
- Φυσικές Καταστροφές, Πολιτική Προστασία
- Εθελοντισμός – Διαμεσολάβηση
- Επιχειρηματικότητα – Αγωγή Σταδιοδρομίας – Γνωριμία με επαγγέλματα

Ομοίως την Γ' τάξη διδάσκονται:

- Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση
- Παγκόσμια και Τοπική Πολιτιστική Κληρονομιά
- Συμπερίληψη: Αλληλοσεβασμός, διαφορετικότητα
- Επιχειρηματικότητα – Αγωγή Σταδιοδρομίας – Γνωριμία με επαγγέλματα

Στη Δ' τάξη τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων ακολουθούν τις ίδιες υποενότητες με αυτές της Α' τάξης.

Τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων της Ε' τάξης απαρτίζονται από τις υποενότητες:

- Ψυχική και Συναισθηματική Υγεία- Πρόληψη
- Φυσικές Καταστροφές, Πολιτική Προστασία
- Ανθρώπινα Δικαιώματα
- STEM/ Εκπαιδευτική Ρομποτική

Τέλος, τα Εργαστήρια δεξιοτήτων της Στ' τάξης ακολουθούν όμοιες υποενότητες μ' αυτές της Γ' τάξης.

Είναι στην ευχέρεια του εκάστοτε εκπαιδευτικού να διδάξει τις υποενότητες που αντιστοιχούν στην τάξη του με όποια σειρά επιθυμεί. Όμως, *«το πρόγραμμα [...] τηρείται υποχρεωτικά ως προς τις θεματικές που αναφέρονται σε κάθε τάξη και βαθμίδα»* (ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021). Ενώ, δηλαδή, υπάρχει μια ευελιξία ως προς τη σειρά που θα διεξαχθούν τα εργαστήρια των υποενοτήτων, η διδασκαλία και των τεσσάρων υποενοτήτων είναι υποχρεωτική.

3.3. Εργαστήρια Δεξιοτήτων – Υλικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα

Οι εκπαιδευτικοί που έχουν αναλάβει να εφαρμόσουν τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων στην τάξη έχουν τη δυνατότητα να αντλήσουν υλικό από την ψηφιακή πλατφόρμα του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ). Όπως αναφέρεται στο ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021, το υλικό περιλαμβάνει:

- α. προτάσεις εκπαιδευτικών προγραμμάτων ανά θεματική ενότητα και τάξη
- β. προτάσεις εκπαιδευτικού υλικού προς αξιοποίηση, όπως επίσης και σχετικούς οδηγούς εκπαιδευτικού
- γ. οπτικοακουστικό και ψηφιακό εκπαιδευτικό υλικό ή/και φύλλα εργασίας, προτεινόμενες σχολικές δράσεις για εργαστηριακή και βιωματική προσέγγιση του προς μελέτη θέματος, φύλλα αξιολόγησης και αυτο-αξιολόγησης και σε ορισμένες περιπτώσεις, ενημερωτικό υλικό προς τους γονείς, κατάλληλα διαβαθμισμένο ανά τάξη.

Επίσης, στο ίδιο ΦΕΚ προτείνονται κάποιες ενδεικτικές δραστηριότητες που μπορούν να εφαρμοστούν στην τάξη κατά τη διεξαγωγή των εργαστηρίων. Αυτές είναι: οι κατασκευές, οι παρουσιάσεις, τα παιχνίδια, η δημιουργία παιχνιδιών, το θεατρικό παιχνίδι, η οργάνωση έρευνας ή συνέντευξης, η συμμετοχή στο εκπαιδευτικό ραδιόφωνο ή στην εκπαιδευτική τηλεόραση, η εργαστηριακή δημιουργία εικονικής επιχείρησης, η γνωριμία και συνέντευξη κάποιου επαγγελματία ή προσωπικότητας και η διοργάνωση εκδηλώσεων.

Συγκεκριμένα στο Δημοτικό τα «Εργαστήρια Δεξιοτήτων» αντικατέστησαν το μάθημα της Ευέλικτης Ζώνης. Όπως αναφέρεται στο ΦΕΚ Τεύχος Β' 3791/13.08.2021 *«τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων εμπλουτίζουν τη θεματολογία της «Ευέλικτης Ζώνης Διαθεματικών και Δημιουργικών Δραστηριοτήτων» με συγκεκριμένες θεματικές Ενότητες, απαραίτητες για την ανάπτυξη δεξιοτήτων, την απόκτηση ικανοτήτων και τη διαμόρφωση στάσεων, ενισχύοντας την ιδιότητα του ενεργού πολίτη, με στόχο να αντισταθμίσουν την ανελαστικότητα, τις μονομέρειες και τον πολυκερματισμό του παραδοσιακού σχολείου και να διαποτίσουν με τις αρχές τους και τις πρακτικές τους την καθημερινή διδακτική πράξη»*. Συνεπώς τα «Εργαστήρια Δεξιοτήτων» διεξάγονται τρεις φορές την εβδομάδα για τις Α' και Β' τάξεις, δύο φορές για τις Γ' και Δ' τάξεις και μία φορά για τις Ε' και ΣΤ' τάξεις (ΦΕΚ 3791/Β'/13.08.2021).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Σεξουαλική Αγωγή στην Ελλάδα υπό τη μορφή Εργαστηρίων Δεξιοτήτων

Με την εισαγωγή των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων στο πρόγραμμα σπουδών των μαθητών, εισάγεται για πρώτη φορά στα ελληνικά σχολεία το μάθημα της Σεξουαλικής

Διαπαιδαγώγησης ενταγμένη στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων «Ζω Καλύτερα – Ευ Ζην»: Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση.

Η υποενότητα «Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση», η οποία ανήκει στον θεματικό κύκλο ««Ζω Καλύτερα – Ευ Ζην», διδάσκεται στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο. Στην παρούσα εργασία θα ασχοληθούμε με τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση που αντιστοιχεί στη βαθμίδα του Δημοτικού. Έτσι, τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων «Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση» εφαρμόζονται στην Γ' και Στ' τάξη του δημοτικού. Στην Γ' τάξη διεξάγονται δύο (2) φορές την εβδομάδα για επτά περίπου εβδομάδες και στην Στ' τάξη μία (1) φορά την εβδομάδα ομοίως για επτά εβδομάδες περίπου.

Τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων προσφέρουν την ευελιξία στον εκάστοτε εκπαιδευτικό να διαμορφώσει μόνος του τα σχέδια διδασκαλίας της Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης – όπως και των υπόλοιπων υποενότητων – λαμβάνοντας υπόψη του την ηλικία των μαθητών, την κοινωνικοσυναισθηματική τους ωρίμανση και τις ανάγκες του. Ο εκπαιδευτικός είναι αυτός που αποφασίζει πότε θα διδαχθεί η υποενότητα, σε ποιο στάδιο του έτους, καθώς υπάρχει ευελιξία και στην σειρά που θα εφαρμοστούν τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων της κάθε θεματικής ενότητας.

Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να ενημερωθούν για τον τρόπο εφαρμογής των εργαστηρίων μέσω σχετικού σεμιναρίου που προσφέρει το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) αλλά και να αντλήσουν ιδέες και υλικό κατά τη διαμόρφωση των σχεδίων διδασκαλίας των εργαστηρίων από το ειδικά διαμορφωμένο ψηφιακό αποθετήριο του ΙΕΠ. Συγκεκριμένα, το αποθετήριο είναι διαμορφωμένο έτσι ώστε οι εκπαιδευτικοί να έχουν πρόσβαση σε εκπαιδευτικό υλικό και προτεινόμενα θέματα για όλες τις υποενότητες που διαμορφώνουν τουε τέσσερις βασικούς θεματικούς άξονες των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων. Συγκεκριμένα, στην υποενότητα «Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση» τα εκπαιδευτικά προγράμματα και το υλικό που προτείνονται εξετάζουν τα θέματα της γενετήσιας αξιοπρέπειας μέσα από την οπτική των δικαιωμάτων, του φύλου και της σωματικής και ψυχικής υγείας. Έτσι, το ΙΕΠ προτείνει την παρακάτω θεματολογία για την Γ' τάξη του Δημοτικού:

- «Ο κανόνας των εσωρούχων» (Καμπάνια «ΕΝΑ στα ΠΕΝΤΕ» του Συμβουλίου της Ευρώπης για τον τερματισμό της παιδικής σεξουαλικής κακοποίησης)
- «Ευαισθητοποίηση, Πρόληψη Ψυχικών Διαταραχών και Ενδυνάμωση της Ψυχικής Ανθεκτικότητας στις Σχολικές Κοινότητες»

- «Ασφαλές Άγγιγμα» (ΕΛΙΖΑ- Εταιρία κατά της κακοποίησης του παιδιού)

Για την Στ' τάξη του Δημοτικού προτείνει:

- «Ευαισθητοποίηση, Πρόληψη Ψυχικών Διαταραχών και Ενδυνάμωση της Ψυχικής Ανθεκτικότητας στις Σχολικές Κοινότητες»
- «Σεξουαλικότητα στην εφηβεία - Κίνδυνοι και Προστατευτικοί παράγοντες»

Επιπροσθέτως, στο ψηφιακό αποθετήριο του ΙΕΠ στην υποενότητα «Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση» υπάρχουν τρεις οδηγού/ εγχειρίδια για τους εκπαιδευτικούς. Αυτά είναι:

- Παναγιωτάκη, Μ. & Θεμελή, Ο. (2021). *Οδηγός για την αναγνώριση και τη διαχείριση περιστατικών κακοποίησης και παραμέλησης από τον/την Εκπαιδευτικό*
- Γυφτοπούλου, Α., Κυριάκου, Κ., Σταμάτη Δ. & Νικολαΐδης, Γ. (n.d.). *Πρωτόκολλο Διερεύνησης, Διάγνωσης και Διαχείρισης Κακοποίησης και Παραμέλησης Παιδιών*. Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού
- Γυφτοπούλου, Α., Κυριάκου, Κ., Σταμάτη, Δ.& Νικολαΐδη, Γ.(n.d.). *Οδηγός εφαρμογής του πρωτοκόλλου διερεύνησης, διάγνωσης και διαχείρισης κακοποίησης- παραμέλησης παιδιών για επαγγελματίες*

Εν κατακλείδι η Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση στα ελληνικά σχολεία αποτελεί μια «αναγκαία» καινοτομία για το μέλλον των νέων της χώρας. Βέβαια δεν υπάρχει συγκεκριμένο πλαίσιο δράσης ούτε σχολικό εγχειρίδιο, έτσι η διεξαγωγή των εργαστηρίων Σεξουαλικής Αγωγής εναπόκειται στη δικαιοδοσία του εκάστοτε εκπαιδευτικού. Σαφώς μια κοινή γραμμή στον τρόπο εφαρμογής θα ήταν χρήσιμη, όπως επίσης και η σωστή εκπαίδευση και κατάρτιση των εκπαιδευτικών πάνω σ' αυτό το πολυσύνθετο και πολύπλευρο θέμα. Το ΙΕΠ αποτελεί αρωγός για τους εκπαιδευτικούς, όμως σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αντικαταστήσει την επιστημονική κατάρτιση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Προγράμματα Σπουδών (ΠΣ) και Σεξουαλική Αγωγή

5.1. Έννοιες και Περιεχόμενο

Τα Αναλυτικά Προγράμματα (ΑΠ) αποτελούν βασικό εργαλείο κάθε ανεπτυγμένης εκπαιδευτικά χώρας. Βρίσκονται στο κέντρο οποιασδήποτε αλλαγής ή μεταρρύθμισης του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς μπορεί να αποτελέσουν αποτελεσματικό μέσο διαμόρφωσης του αυριανού, ώριμου, ελεύθερου και δημοκρατικού πολίτη αλλά και μέσο βελτίωσης της ζωής και κατ' επέκταση της κοινωνίας (Βρεττός & Καψάλης, 2009:5).

Στο εκπαιδευτικό και επιστημονικό ευρωπαϊκό χώρο «ο όρος «Αναλυτικά Προγράμματα» αναφέρεται στα περιεχόμενα της διδασκαλίας, στα μορφωτικά αγαθά με τα οποία επιδιώκουμε την επίτευξη των σκοπών της εκπαίδευσης» (Βρεττός & Καψάλης, 2009:11). Ειδικότερα, τα Αναλυτικά Προγράμματα ορίζονται ως οι «επίσημες προδιαγραφές της διδασκαλίας κάθε μαθήματος το οποίο διδάσκεται σε διάφορα σχολεία, σύμφωνα με τις οποίες ο εκπαιδευτικός της τάξης σχεδιάζει και υλοποιεί την διδασκαλία του, έτσι ώστε σε μια μακροπρόθεσμη προοπτική να επιτυγχάνονται οι σκοποί της εκπαίδευσης» (Βρεττός & Καψάλης, 2009:52). Κατά τη Χριστοδούλου (2015:20) ο όρος Αναλυτικά Προγράμματα (ΑΠ) αποτελεί την «πλησιέστερη μετάφραση του όρου *Curriculum*, η οποία περιορίζει και δεν αποδίδει το εύρος της έννοιας *Curriculum*, καθώς ο όρος αυτός είναι πιο περιεκτικός, πλούσιος σε νόημα, πολύπλοκος και πολυδιάστατος σε σχέση με τον όρο ΑΠ». Ο όρος *Curriculum* αναφέρεται στα περιεχόμενα της διδασκαλίας αλλά και στη μεθόδευσή της. Χρησιμοποιείται στις αγγλοσαξονικές χώρες και κυρίως στις ΗΠΑ (Βρεττός & Καψάλης, 2009:11). Παρόλο που οι δύο αυτοί όροι είναι συγγενικοί καθώς χρησιμοποιούνται προς την επίτευξη ενός εκπαιδευτικού γενικού σκοπού, «το Αναλυτικό Πρόγραμμα δεν είναι κουρίκουλο και το κουρίκουλο δεν είναι Αναλυτικό Πρόγραμμα» (Reid, 1998:11)

Η αξία των Αναλυτικών Προγραμμάτων είναι μεγάλη. Κάθε ανεπτυγμένη χώρα διαθέτει αναλυτικά προγράμματα τα οποία αποτελούν βασικό συστατικό στοιχείο του εκπαιδευτικού τους συστήματος. Συνεπώς, δεν υφίσταται εκπαιδευτικό σύστημα χωρίς Αναλυτικά Προγράμματα που να καθορίζουν τα περιεχόμενα διδασκαλίας κάθε τάξης κάθε τύπου σχολείου (Βρεττός & Καψάλης, 2009:52).

Οι γοργές και ριζικές κοινωνικές αλλαγές που υφίστανται στην εποχή που διανύουμε απαιτούν ευελιξία. Έτσι, είναι απαραίτητο η εκπαίδευση να αναμορφώνει και να

αναπροσαρμόζει συνεχώς τις δομές και τα περιεχόμενα της, ώστε να ανταποκρίνεται στις αλλαγές και τις ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις της κοινωνίας (Βρεττός & Καψάλης, 2009:320).

5.2. Προγράμματα Σπουδών Σεξουαλικής Αγωγής

Σε προηγούμενο κεφάλαιο (κεφάλαιο 2) έγινε αναφορά στη Σεξουαλική Αγωγή σε διάφορες χώρες του κόσμου, με παραδείγματα από την Ευρώπη, την Ασία, την Αμερική, την Αφρική, την Αυστραλία.

Αναλύοντας τα δεδομένα κάθε χώρας ως προς τον τρόπο ενημέρωσης και διδασκαλίας της Σεξουαλικής Αγωγής αλλά και ως προς τα ποσοστά επίτευξης των επιδιωκόμενων στόχων της καθεμίας, διαπιστώνουμε πως η ύπαρξη αντίστοιχου Προγράμματος Σπουδών (ΑΠ ή Curriculum) μπορεί να αποτελέσει την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα σε χώρες με καινοτόμα εκπαιδευτικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής τα οποία επιφέρουν υψηλά εκπαιδευτικά αποτελέσματα και σε χώρες με φτωχότερα – ή και ανύπαρκτα- εκπαιδευτικά προγράμματα Σεξουαλικής Αγωγής που συνεπάγεται σε φτωχά εκπαιδευτικά αποτελέσματα ως προς το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο.

Έτσι, υπάρχουν τα παραδείγματα της Φιλανδίας, της Σουηδίας, της Αυστραλίας και της Ολλανδίας, όπου υφίσταται Πρόγραμμα Σπουδών Σεξουαλικής Αγωγής με σφαιρικό περιεχόμενο ως προς την προσέγγιση του ζητήματος της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης. Αξίζει να αναφερθεί πως οι συγκεκριμένες χώρες άρχισαν να εφαρμόζουν προγράμματα Σεξουαλικής Αγωγής πριν από αρκετές δεκαετίες. Επίσης, στις εν λόγω χώρες τα προγράμματα σπουδών εισάγουν τη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία ως υποχρεωτικό μάθημα παρακολούθησης το οποίο εκτείνεται σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Απ' την άλλη μεριά υπάρχουν τα παραδείγματα της Ιταλίας, αλλά και της Αμερικής και της Αφρικής. Στην πρώτη δεν υφίσταται πρόγραμμα σπουδών που να περιλαμβάνει τη Σεξουαλική Αγωγή με αποτέλεσμα οι νέοι να παραμένουν ανενημέρωτοι, απροετοίμαστοι για το μέλλον και εκτεθειμένοι σε κινδύνους ως προς τη σεξουαλική τους υγεία. Στην Αμερική και την Αφρική δεν υπάρχει ένα κοινό εθνικό πρόγραμμα σπουδών με κοινούς παιδαγωγικούς στόχους ούτε ολιστική αντιμετώπιση του συγκεκριμένου ζητήματος. Αυτό συνεπάγεται σε αναποτελεσματικότητα και σε ανάγκη εκσυγχρονισμού των υπάρχοντων προγραμμάτων Σεξουαλικής Αγωγής.

Η Ελλάδα αποτελεί άλλη μια χώρα χωρίς καθορισμένο Πρόγραμμα Σπουδών Σεξουαλικής Αγωγής καθώς το συγκεκριμένο πεδίο εντάσσεται στην ευρύτερη ενότητα των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων. Η Ελλάδα εισάγει για πρώτη φορά τη Σεξουαλική Αγωγή στα σχολεία το 2003 με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών για την «Αγωγή Υγείας», το οποίο όμως λειτουργεί διαθεματικά και δεν είναι ενταγμένο στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα των μαθητών. Η Σεξουαλική Αγωγή εντάσσεται στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα των ελληνικών σχολείων το 2021 με τη μορφή Εργαστηρίων Δεξιοτήτων «Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση» (βλ. κεφάλαιο 4). Το πρόγραμμα είναι προσδιορισμένο ως προς το γενικό περιεχόμενο και τους στόχους, εντούτις δεν υπάρχει Αναλυτικό Πρόγραμμα σπουδών για το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο ανάλογο του Προγράμματος Σπουδών που είχε δημοσιευτεί από το Υπουργείο Παιδείας το 2003 (βλ κεφάλαιο 2.5.η.) για το μάθημα «Αγωγή Υγείας», το οποίο διδασκόταν διαθεματικά και δεν ήταν αυτούσια ενσωματωμένο στο Σχολικό Ωρολόγιο Πρόγραμμα.

Συμπερασματικά, τα προγράμματα σπουδών είναι αναγκαία για τη διαμόρφωση ενός σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος, αναπόσπαστο κομμάτι του οποίου πρέπει να αποτελεί και η Σεξουαλική Αγωγή. Τα προγράμματα σπουδών Σεξουαλικής Αγωγής διατυπωμένα με σαφήνεια ως προς το περιεχόμενο, τους στόχους και τη μεθοδολογία αλλά και διαμορφωμένα ολιστικά ως προς την ευρύτητα του συγκεκριμένου ζητήματος, μπορούν να αποτελέσουν ένα αποτελεσματικό εκπαιδευτικό εργαλείο που θα προσφέρει την προοπτική ενός ενημερωμένου, θωρακισμένου και προστατευμένου αυριανού -σεξουαλικά υγιή- πολίτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Σεξουαλική Αγωγή και Παιδική Λογοτεχνία

Πληθώρα λογοτεχνημάτων έχουν κυκλοφορήσει τα τελευταία χρόνια με σκοπό τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση παιδών και εφήβων. Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει επιλεκτική αναφορά σε μερικά παιδικά λογοτεχνικά ή ενημερωτικά/ εγκυκλοπαιδικά βιβλία, τα οποία αγγίζουν θέματα που ανήκουν στο ευρύ πεδίο της Σεξουαλικής Αγωγής και απευθύνονται σε

παιδιά έως 12 περίπου ετών. Να σημειωθεί πως τα εν λόγω λογοτεχνικά βιβλία θα αναλυθούν και θα σχολιαστούν από μια αναπόφευκτα υποκειμενική σκοπιά.

«Ο Περ, η Ίντα και το Μικρούτσικο» των Grethe Fagerstrom και Gunila Hansson είναι ένα παιδικό βιβλίο γραμμένο με τη μορφή κόμικ για παιδιά περίπου 6 – 9 ετών. Η θεματολογία του είναι πολύ εύστοχη και αγγίζει πολλές πτυχές της Σεξουαλικής Αγωγής. Συνδυάζει τη λογοτεχνία με τη βιολογία και την ψυχολογία, κάνει αναφορά σε διάφορες μορφές οικογένειας αλλά και στην υιοθεσία. Οι πρωταγωνιστές του βιβλίου είναι η οικογένεια Λίντστρεμ. Η οικογένεια Λίντστρεμ αποτελείται από τον Ούλε Λίντστρεμ, ο οποίος είναι ένας στερεοτυπικός χαρακτήρας ενός «σύγχρονου» πατέρα αφιερωμένου στην οικογένειά του, από την Λένα Λίντστρεμ, τη μητέρα, η οποία αποτελεί έναν σφαιρικό χαρακτήρα, ο οποίος στην αρχή της ιστορίας –λόγω εγκυμοσύνης- αλλά και μετά τη γέννα – λόγω εξάντλησης- εκδηλώνει απρόβλεπτη συμπεριφορά (π.χ. έξαρση θυμού) και από τα δύο –στην αρχή της ιστορίας- παιδιά τους, τον Περ και την Ίντα Λίντστρεμ. Ο Περ και η Ίντα είναι δύο δυναμικοί χαρακτήρες, σημαντικοί για την εξέλιξη της ιστορίας. Μέσα από ερωτήσεις και απορίες τα δυο παιδιά συνειδητοποιούν αργά και σταδιακά τις λειτουργίες του ανθρώπινου σώματος και το «θαύμα της ζωής». Τέλος, στο μέσο της ιστορίας προστίθεται ακόμα ένα μέλος στην οικογένεια, το τρίτο παιδί των Λίντστρεμ, το «Μικρούτσικο», το οποίο θα μπορούσαμε να πούμε πως λειτουργεί ως ήρωας καταλύτης της ιστορίας. Δευτερεύοντες χαρακτήρες του βιβλίου είναι η γιαγιά, η Νίνα και ο Κλας. Είναι στατικοί χαρακτήρες, οι οποίοι εξυπηρετούν κυρίως την εξέλιξη της πλοκής. Συγκεκριμένα, το ζευγάρι Νίνα και ο Κλας χρησιμοποιείται από τους συγγραφείς για να προβάλλουν –με θετικό τρόπο- τον θεσμό της υιοθεσίας. Η πλοκή του βιβλίου, λοιπόν, εκτυλίσσεται γύρω από την τριμελή οικογένεια Λίντστρεμ, η οποία σύντομα πρόκειται να αποκτήσει ένα νέο μέλος, «το Μικρούτσικο». Η εγκυμοσύνη της μαμάς είναι η αφορμή για να ξεκινήσει ένα ταξίδι από το γυναικείο και αντρικό σώμα και από τη σεξουαλική επαφή στην εγκυμοσύνη, τον τοκετό και τη γέννηση. Στο βιβλίο περιγράφεται εκτενώς η διαδικασία του σεξ, το οποίο κατά τρόπον τινά «απενεχοποιείται», καθώς δεν παρουσιάζεται απλώς ως αναπαραγωγικό μέσο, αλλά ως ένας τρόπος απόλαυσης, συναισθηματικής σύνδεσης και έκφρασης της αγάπης. Οι συγγραφείς δίνουν έμφαση και στο συναισθηματικό κόσμο όλων των μελών της οικογένειας και παρουσιάζουν τόσο την ευχάριστη όσο και τη δύσκολη και κοπιαστική πλευρά της ζωής. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως το σκηνικό της ιστορίας αποτελεί ουσιαστικά η σύγχρονη καταναλωτική κοινωνία, θέλοντας περνώντας σημαντικά μηνύματα. Και όλα τα παραπάνω είναι αποτυπωμένα με απλά λόγια και προσιτή προς τα παιδιά γραφή. Η

εικονογράφηση από τη Γκουνίλα Χάνσον είναι ιδιαίτερα κατατοπιστική σε ό, τι αφορά το ανθρώπινο σώμα, την κύηση και τη γέννα.

Άλλο ένα βιβλίο που ανήκει στην ξένη παιδική λογοτεχνία είναι το *«Πού πήγε ο Σπερματούλης;»* του Nicholas Allan. Πρωταγωνστής του βιβλίου είναι λοιπόν ο Σπερμούλης, ένας σφαιρικός μυθοπλαστικός χαρακτήρας, ο οποίος σταδιακά μέσα στην ιστορία ξετυλίγει στοιχεία της προσωπικότητάς του. Άλλοι δευτερεύοντες χαρακτήρες είναι ο κύριος και η Κυρία Κύρου, αδρανείς χαρακτήρες, ο δάσκαλος, πληροφοριακός χαρακτήρας, τα υπόλοιπα σπερματοζωάρια που ζουν μέσα στον κύριο Κύρου και ο Μπούλης –ένα από τα σπερματοζωάρια- τα οποία λειτουργούν ως σημεία αναφοράς της ιστορίας και τέλος η Στέλλα, ένας διακοσμητικός χαρακτήρας, που διανθίζει την ιστορία μέχρι τη συγκινησιακή αποφόρτιση της τελευταίας σκηνής. Η πλοκή της ιστορίας εκτυλίσσεται γύρω από τη ζωή ενός σπερματοζωαρίου του Σπερματούλη, ο οποίος προπονείται, ώστε να κολυμπήσει γρηγορότερα από τα υπόλοιπα σπερματοζωάρια και να τερματίσει πρώτος. Η πλοκή του βιβλίου επικεντρώνεται κυρίως στην αναπαραγωγική διαδικασία, περιγράφοντας τη διαδρομή του Σπερματούλη από το σώμα του άντρα, κύριου Κύρου στο σώμα της γυναίκας, κυρίας Κύρου. Το σκηνικό της ιστορίας εκτυλίσσεται αρχικά μέσα στο σώμα του κύριου Κύρου και μετέπειτα στο σώμα της κυρίας Κύρου και τέλος στο σχολείο της Στέλλας. Η επιλογή των ονομάτων «ο κύριος Κύρου» και «η κυρία Κύρου» – και κυρίως η επιλογή της γυναίκας να ονομαστεί ως «κυρία του κυρίου» - ίσως να μην είναι ιδιαίτερος συμβατή με τα σύγχρονα κοινωνικά πρότυπα. Το βιβλίο διαθέτει χιούμορ. Όμως, το γεγονός αυτό ίσως να μην είναι αρκετό για να καλύψει διάφορα κενά που πιθανόν να υπάρχουν στη θεματολογία. Συγκεκριμένα, ενώ παρουσιάζει τη διαδρομή των σπερματοζωαρίων από το αντρικό στο γυναικείο σώμα, δεν κάνει καμία αναφορά στη σεξουαλική επαφή, κι ενώ η διαδρομή του Σπερματούλη καταλήγει στη γονιμοποίηση του ωαρίου και στη δημιουργία ζυγωτού και αργότερα εμβρύου, εστιάζει μόνο στα στάδια ανάπτυξης του τελευταίου και ολοκληρώνεται με τη Στέλλα να πηγαίνει σχολείο, χωρίς να γίνεται καμία αναφορά στο πώς ήρθε στον κόσμο. Με άλλα λόγια, ο συγγραφέας προσπερνά δύο πολύ σημαντικές πτυχές του θέματος το οποίο επιλέγει να γνωρίσει στους νεαρούς αναγνώστες του, της σεξουαλικής επαφής και της γέννησης. Σε γενικές γραμμές η γλώσσα του βιβλίου είναι απλή και κατανοητή ίσως με κάποιες ασάφειες. Συγκεκριμένα, στο σημείο της ερωτικής συνεύρεσης του κύριου και της κυρίας Κύρου ο συγγραφέας την περιγράφει ως εξής: *«... ο κύριος και η κυρία Κύρου αγαπήθηκαν πολύ»*. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως δε γίνεται καμία απολύτως αναφορά στο γυναικείο σώμα. Η εικονογράφηση, αν και ευχάριστη, αποτυπώνει μόνο το αντρικό

σώμα εξωτερικά. Το γυναικείο σώμα απεικονίζεται εξωτερικά ελλειπώς ενώ δίνεται έμφαση κυρίως στα εσωτερικά αναπαραγωγικά του όργανα. Τέλος, η σεξουαλική επαφή ανάμεσα στον κύριο και την κυρία Κύρου απεικονίζεται με τους δυο τους κάτω από μία κουβέρτα, να μη φαίνονται καθόλου, ενώ η εικόνα είναι εμπλουτισμένη με διάλογο ανάμεσα στα σπερματοζώαρια.

«*Το σώμα είναι δικό μου*» από Profamilia απευθύνεται σε παιδιά μικρής ηλικίας (5 – 6 ετών περίπου). Η βασική χαρακτήρας του βιβλίου είναι η Κλάρα -ένας δυναμικός χαρακτήρας άλλοτε φιλικός και τρυφερός άλλοτε αυστηρός και οριοθετημένος- η οποία με απλά και σαφή λόγια δίνει συμβουλές για το πώς μπορεί ο νεαρός αναγνώστη να θέτει τα δικά του συναισθηματικά και σωματικά όρια χρησιμοποιώντας υποτυπώδη πλοκή, καθώς το ύφος του βιβλίου είναι κυρίως ενημερωτικό. Όπως αναφέρεται και στο οπισθόφυλλο, είναι «*ένα βιβλίο που θα βοηθήσει τα παιδιά να αποκτήσουν σωστή εικόνα για το σώμα τους και να μάθουν περισσότερα για τον εαυτό τους και τους άλλους*». Το σκηνικό της ιστορίας είναι κυρίως το σπίτι της Κλάρα αλλά και κάποιοι εξωτερικοί χώροι. Η εικονογράφηση από τη Ντάγκμαρ Γκάισλερ είναι ευχάριστη και κατατοπιστική κυρίως στις σελίδες που η Κλάρα θέτει τα όριά της. Άλλο ένα βιβλίο το οποίο θα μπορούσε να ενταχθεί στην ίδια κατηγορία είναι το «*Για το σώμα μου αποφασίζω εγώ!*» της Τζεϊνίν Σάντερς. Είναι, επίσης, ένα βιβλίο συμβουλών και γνώσεων για παιδιά παρόμοιας –ίσως και λίγο μεγαλύτερης- ηλικίας. Η συγγραφέας δίνει συμβουλές στους μικρούς αναγνώστες μέσω της Ίζι. Η Ίζι, όπως και στο προηγούμενο βιβλίο η Κλάρα, μιλάει με σαφήνεια και απλότητα για το σώμα, ανδρικό και γυναικείο, για τα συναισθήματα, για τα όρια, για τα μυστικά και πόσο επικίνδυνα μπορούν να αποβούν αλλά και για τις «δικλείδες ασφαλείας» και την αόρατη «φυσάλιδα του σώματος», όπως πολύ ευρυματικά επιλέγει να αποδώσει η συγγραφέας τον προσωπικό χώρο ή αλλιώς σωματικό όριο. Ένα βιβλίο εύστοχο και ξεκάθαρο τόσο στις συμβουλές και τα παραδείγματα που προσφέρει όσο και στην εικονογράφηση του, μπορεί να προσφέρει στους αναγνώστες του σημαντικές γνώσεις και δεξιότητες ως προς τη σωματική τους ασφάλεια.

Το «*Κάτι αλλάζει... Ένας διαφορετικός οδηγός γύρω από τη σεξουαλικότητα*» είναι ένα ενημερωτικό βιβλίο γνώσεων για παιδιά από εννιά (9) έως δεκατριών (13) ετών για τη σεξουαλικότητα και τον έρωτα. Είναι γραμμένο σε μορφή ερωταπαντήσεων, με ερωτήσεις εύστοχες για την ηλικία στην οποία απευθύνεται και απαντήσεις κατανοητές, γραμμένες με απλά λόγια αλλά και με εκφράσεις αντλημένες από την αργκό που χρησιμοποιούν συνήθως οι νέοι αυτών των ηλικιών. Καλύπτει ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων σχετικών της σεξουαλικής αγωγής: το σώμα και τις αλλαγές που αυτό υφίσταται κατά την εφηβεία, τον έρωτα και τα

συναισθήματα, το σεξ, την εγκυμοσύνη και τη γέννηση, τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα και την προφύλαξη, την αιμομιξία και την κακοποίηση. Με εξαίρεση το κεφάλαιο που αφορά την κακοποίηση το βιβλίο είναι εμπλουτισμένο με χιουμοριστικές εικόνες και διαλόγους υπό μορφή κόμικ που το καθιστά ακόμη πιο προσιτό για νεαρούς αναγνώστες. Το «*Μαθαίνω για τη σεξουαλικότητα*» αποτελεί άλλο ένα ενημερωτικό – άνευ πλοκής- παιδικό βιβλίο το οποίο απευθύνεται σε παιδιά ίδιας ή και μικρότερης ηλικίας από το «*Κάτι αλλάζει... Ένας διαφορετικός οδηγός γύρω από τη σεξουαλικότητα*». Το βιβλίο, επίσης κατανοητό και διατυπωμένο καταλλήλως για το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται, εξηγεί τι είναι και πώς εκφράζεται η σεξουαλικότητα μέσα από τις εμπειρίες δύο αδερφών, της Χαράς και του Παύλου. Ομοίως, η εικονογράφηση είναι ευχάριστη και ειλικρινής, κατάλληλη για παιδιά μικρής ηλικίας. Στην ίδια κατηγορία ανήκει το «*Μα... τι μου συμβαίνει;*» της Τζάκι Μπέιλι. Άλλο ένα καλογραμμένο και ευχάριστα διαμορφωμένο βιβλίο γνώσεων για παιδιά παρόμοιας ηλικίας. Καλύπτει ίδια σχεδόν θεματολογία με τα προηγούμενα δύο προσθέτοντας σ' αυτά και το ζήτημα της ισορροπημένης διατροφής. Διαθέτει ευχάριστη εικονογράφηση διανθισμένη από «σύννεφα» διαλόγων.

Το «*Από την κορφή ως τα νύχια*» και «*Το πρώτο μου βιβλίο για το σεξ*» είναι δύο παιδικά εγκυκλοπαιδικά ως επί το πλείστον παιδικά βιβλία για παιδιά κυρίως προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας. Το πρώτο ασχολείται με το σώμα, τα μέρη απ' τα οποία αποτελείται και τη φροντίδα του. Το δεύτερο ενημερώνει τα παιδιά για το σεξ και τη σεξουαλικότητα. Στο βιβλίο «*αναλύονται οι κοινωνικές και σεξουαλικές σχέσεις, οι ανατομικές διαφορές αντρών και γυναικών, οι αλλαγές κατά την εφηβεία, η γονιμοποίηση και η εγκυμοσύνη, ο τοκετός, η δημιουργία οικογένειας, ενώ ξεδιαλώνονται λανθασμένες αντιλήψεις γύρω από το σεξ.*» (από το οπισθόφυλλο του βιβλίου). Το βιβλίο, σαφές σε λόγο και εικόνα, μπορεί να γίνει κατανοητό από παιδιά μικρής ακόμη ηλικίας.

Το «*Παίζω με τον Φρίξο*» είναι ένα βιβλίο γραμμένο από Έλληνες συγγραφείς, στο οποίο εμπεριέχονται προγράμματα σεξουαλικής αγωγής στην τάξη και καρτέλες για δραστηριότητες τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία. Οι εκπαιδευτικές προτάσεις καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα πεδίων της σεξουαλικής αγωγής (το σώμα, οι οικογενειακές σχέσεις, ο προσωπικός και δημόσιος χώρος, τα συναισθήματα, η προστασία έναντι της σεξουαλικής κακοποίησης) και στηρίζονται σε γράμματα του Φρίξου προς τους μαθητές, σε ποιήματα και δραστηριότητες κ.α. ενταγμένα στο πλαίσιο της βιωματικής μάθησης.

Όλα τα παραπάνω ανήκουν στην κατηγορία των βιβλίων γνώσεων, συνεπώς δε διαθέτουν πλοκή.

Ένα ακόμη παιδικό βιβλίο Ελληνίδας συγγραφέα είναι το *«Η Ντανιέλα λέει όχι!»* της Ρένα Ρώσση – Ζαΐρη. Πρωταγωνιστικός χαρακτήρας του βιβλίου, λοιπόν, είναι η Ντανιέλα, ένας δυναμικός, εξελισσόμενος χαρακτήρας. Στο βιβλίο περιέχονται επίσης οι στερεοτυπικές χαρακτήρες του θείου Κανέλου και της μαμάς της Ντανιέλα. Η πλοκή του βιβλίου εκτυλίσσεται γύρω από την Ντανιέλα η οποία προσπαθεί να βάλει τα δικά της όρια, καθώς δεν αρέσκεται στο να τη γαργαλά επιμόνως ο θείος Κανέλος. Οι συμβουλές της μητέρας θα μπορούσαμε να μπούμε πως λειτουργούν ως καταλύτης για την εξέλιξη της ιστορίας. Έτσι, στην προσπάθειά της η Ντανιέλα να θέσει τα δικά της όρια σχετικά με το σώμα της και τα συναισθήματά της γίνεται παράδειγμα προς μίμηση για τους νεαρούς αναγνώστες του βιβλίου. Η εικονογράφηση του βιβλίου είναι ευχάριστη και απρόσμενη, καθώς οι χαρακτήρες εικονογραφούνται ως λαγοί και όχι ως άνθρωποι. Η γραφή του βιβλίου είναι απλή και κατανοητή.

«Η σύλληψη» της Θεοφανίας Παπαθωμά από τη σειρά *«Οι περιπέτειες του Ηρακλή Μπιμπερό»* είναι ένα παιδικό βιβλίο για παιδιά μικρής ηλικίας, το οποίο περιγράφει με απλά – παιδικά θα λέγαμε- λόγια πώς γίνεται η σεξουαλική συνεύρεση μεταξύ ενός άνδρα και μιας γυναίκας και πώς αυτή μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα να έρθει στον κόσμο ένα μωρό. Πρωταγωνιστής του βιβλίου είναι ο Ηρακλής Μπιμπερό, ο οποίος θα μπορούσαμε να πούμε πως αποτελεί έναν σφαιρικό χαρακτήρα. Ο Ηρακλής περιγράφει πώς ήρθε στον κόσμο. Ενώ η γλώσσα και η γραφή είναι απλή και κατανοητή εντούτις θα μπορούσαμε να βρούμε διάφορες ασάφειες στα λεγόμενα του Ηρακλή. Ειδικότερα, ενώ ο τίτλος του βιβλίου είναι *«Η σύλληψη»*, δε γίνεται καμία σαφή αναφορά σ' αυτή. Συγκεκριμένα η συγγραφέας γράφει: *«... Ο μπαμπάς γλυκάθηκε και την πήρε αγκαλιά. Της χάιδεψε τα μαλλιά και της φίλησε τα χέρια. Έκαναν πολλές αγάπες! Μέσα από αυτήν την αγάπη φύτρωσα εγώ.»*. Ομοίως, η εικονογράφηση, αν και ευχάριστη, ωστόσο ασαφής. Συγκεκριμένα, όταν γίνεται η απόπειρα να περιγραφεί από τον Ηρακλή το γυναικείο και ανδρικό σώμα, ο εικονογράφος Νέστορας Ξουρής, επιλέγει να συνοδεύσει το κείμενο με τις εικόνες δύο «ξύλινων», ψεύτικων σωμάτων, ένα ανδρικό και ένα γυναικείο, στα οποία δεν αποτυπώνεται η πραγματική φύση τους.

Αρκετοί Έλληνες συγγραφείς καταπιάστηκαν με τη δημιουργία παραμυθιών και ιστοριών με σκοπό την πρόληψη σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών. Ένα τέτοιου είδους

παραμύθι είναι το «*Η Ρίνα αποφασίζει να μιλήσει*» της Ε. Δασκαλάκη, το οποίο έχει προλογήσει ο Θάνος Ε. Ασκητής. Το παραμύθι έχει ως κεντρική ηρωίδα τη Ρίνα, έναν στερεοτυπικό χαρακτήρα ενός μικρού και αθώου «αστερία». Η στερεοτυπική μαμά της Ρίνας, η κυρία Αστερία είναι ένας ακροατής χαρακτήρας που χρησιμοποιείται ως αποδέκτης του βιώματος της Ρίνας. Τέλος, στο βιβλίο υπάρχει ο σφαιρικός χαρακτήρας του κύριου Αχινού και ο αδρανής χαρακτήρας της κυρίας Αχινού. Το σκηνικό της ιστορίας είναι το σπίτι της Ρίνας και το σπίτι του κύριου και της κυρίας Αχινού στον βυθό της θάλασσας. Η πλοκή αφορά, λοιπόν, μια μικρή αστερία, τη Ρίνα, η οποία νιώθει άσχημα κοντά στον γείτονά της κύριο Αχινό «σαν να έχει κάνει κάποια σκανταλιά». Ο κύριος Αχινός την βάζει να κάνει πράγματα που κάνουν την Ρίνα να νιώθει άβολα και την υποψιάζουν. Το παραμύθι ανταποκρίνεται σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας. Διαθέτει ευχάριστη εικονογράφηση, απλή γραφή, αντίστοιχη του ηλικιακού πλαισίου στο οποίο απευθύνεται, καθώς και δύο παραρτήματα με συμβουλές προς γονείς και εκπαιδευτικούς. Ένα ακόμα βιβλίο που εντάσσεται στην ίδια κατηγορία είναι το «*Και βγάζω το καπέλο μου...*». Ένα ευφάνταστο βιβλίο τόσο σε ιδέα όσο και σε εικονογράφηση με σαφή διακειμενικότητα. Βασικοί –στερεοτυπικοί θα μπορούσαμε να πούμε- χαρακτήρες του παραμυθιού είναι τρία παιδιά και ένας κύριος που στο τέλος αποκαλύπτεται πως είναι ο γνωστός «ανταγωνιστής» κακός ήρωας των παραμυθιών, ο κακός λύκος. Η πλοκή του παραμυθιού αφορά, λοιπόν, τρία παιδιά που παίζουν αμέριμνα στο πάρκο μέχρι που στο παιχνίδι τους συμμεχει ένας άγνωστος κύριος, ο οποίος αποδεικνύεται στο τέλος πως είναι ο κακός λύκος των παραμυθιών. Μία συμβολική ιστορία για παιδιά μικρής ηλικίας που καταφέρνει να διδάξει και να συμβουλευσει. Η γλώσσα του παραμυθιού είναι λιτή και κατανοητή. Η εικονογράφησή του θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πρωτότυπη, καθώς το πρόσωπο του άγνωστου κυρίου καλύπτεται αριστοτεχνικά μέχρι τις τελευταίες σελίδες του βιβλίου από την εικονογράφο Ντανιέλα Σταματιάδη, όπου και τελικά αποκαλύπτεται η πραγματική του ταυτότητα τόσο στην πλοκή της ιστορίας όσο και στην εικονογράφησή της. Τέλος, το «*Ησουν μόνο ένα παιδί*» της Ε. Κασιάρου είναι ένα βιβλίο που αφορά νεαρούς αναγνώστες προεφηβικής και εφηβικής ηλικία. Η συγγραφέας παρουσιάζει με ρεαλισμό και ειλικρίνεια την ιστορία της μικρής Αναστασίας, την οποία ανάγκαζε ο προπονητής της, γείτονας και επιστήθιος φίλος της οικογένειας να παίζει μαζί του ένα «μυστικό παιχνίδι» παρά τη θέλησή της. Η πλοκή εστιάζει στα άσχημα βιώματα της Αναστασίας, στις σκέψεις της και τον εσωτερικό της κόσμο και την αλλαγή που επέφεραν αυτά της τα βιώματα στην προσωπικότητά της. Η αφορμή που δίνει η συγγραφέας στην ηρωίδα του βιβλίου να ξετυλίξει το κουβάρι της πλοκής –το κουβάρι της ζωής της- είναι η τυχαία συνάντηση της Αναστασίας

με μια φανερά θλιμμένη έφηβη κοπέλα, τη Μαρία, την οποία η ηρωίδα Αναστασία προσπάθησε να συμβουλευτεί και να καθοδηγήσει μέσα από τη δική της ιστορία προκειμένου να την προστατέψει από τυχόν παρόμοια «κακοποιητικά» βιώματα και δευτερευόντως την περιέργεια του εγγονού της Μάνου και του φίλου του Βασίλη (συμμαθητές της Μαρίας) να εξερευνήσουν το σπίτι που μεγάλωσε η Αναστασία και το σημείωμα που βρήκαν σ' αυτό. Έτσι, η πλοκή του βιβλίου ξεκινά και βασίζεται στην τυχαία συνάντηση των τεσσάρων παραπάνω χαρακτήρων. Η βασική σφαιρική χαρακτήρας-ηρωίδα του βιβλίου, η Αναστασία ξεκινά να εξιστορεί την ιστορία της ζωής της στους υπόλοιπους τρεις δευτερεύοντες χαρακτήρες ακροατές. Άλλοι βασικοί χαρακτήρες του βιβλίου είναι φυσικά ο «ανταγωνιστής» «κακοποιητής» χαρακτήρας του προπονητή της Αναστασίας, του Φοίβου και οι στερεοτυπικές γονεϊκές φιγούρες της Ελευθερίας και του Χέντερσον Σμιθ, της μητέρας και του πατέρα αντίστοιχα της Αναστασίας Σμιθ. Το σκηνικό του βιβλίου είναι πολλαπλό. Ξεκινά από το λιμάνι συνεχίζει στο σπίτι της Αναστασίας στην Αγγλία, μετέπειτα το σπίτι της στην Ελλάδα και μετά τον θάνατο της μητέρας της πίσω στην Αγγλία και τέλος καταλήγει στην Ελλάδα, όπου επισκέφεται και το σπίτι της βιολογικής της μητέρα. Σ' όλα αυτά παρεμβάλλονται το σκηνικό των αποδυτηρίων του γηπέδου και το σκηνικό του σπιτιού της οικογένειας του προπονητή Φοίβου, χώροι «βασανιστικοί» για την Αναστασία, αλλά και το καφενείο που συχνάζει ο Φοίβος και το δικαστήριο στο οποίο και τελικά δικάζεται. Κατ' ουσίαν το σκηνικό του βιβλίου είναι η σύγχρονη κοινωνία και οι κίνδυνοι που αυτή εγκυμονεί και μπορεί να ενσαρκώσει ακόμα και στα πιο οικεία πρόσωπα της καθημερινότητάς μας. Το βιβλίο αποτυπώνει με σαφήνεια και αμεσότητα τις ψυχολογικές δυσκολίες, τις μεταπτώσεις, το «γκρέμισμα» της παιδικής ηλικίας που αναγκάστηκε να βιώσει η μικρή Αναστασία, αλλά και την απότομη ωρίμανσή της. Αξίζει να σημειωθεί πως το βιβλίο, πέραν της παιδικής σεξουαλικής κακοποίησης, αγγίζει κι άλλα ευαίσθητα κοινωνικά ζητήματα, όπως της φτώχειας και της υιοθεσίας.

Το ζήτημα της Σεξουαλικής Αγωγής παιδιών και εφήβων είναι ένα ζήτημα το οποίο τα τελευταία χρόνια βρίσκεται στο προσκήνιο. Ήδη η παιδική λογοτεχνία έχει εμπλουτιστεί με βιβλία βασισμένα στη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση των νέων, πολλά απ' τα οποία απευθύνονται ακόμη και σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Άλλωστε τα βιβλία μπορούν να αποτελέσουν έναν ευχάριστο τρόπο για τα παιδιά να μάθουν για τον κόσμο της σεξουαλικότητας μέσα από συμβουλές, ιστορίες και εικόνες.

Β' ΜΕΡΟΣ

Διδακτικό Σενάριο

1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τίτλος διδακτικού σεναρίου:

«Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση»

Δημιουργός

Βλαχάκου Βαρβάρα

Βαθμίδα - Τάξη

Το συγκεκριμένο διδακτικό σενάριο απευθύνεται σε μαθητές της Στ' τάξης του Δημοτικού σύμφωνα με το ΦΕΚ κατά το οποίο τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων «Το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση» υλοποιούνται στην Γ' και Στ' τάξεις του Δημοτικού. Εντούτοις θα μπορούσε να αξιοποιηθεί –διαθεματικά ίσως- και από μαθητές των Δ' και Ε' τάξεων του Δημοτικού.

Γνωστικά αντικείμενα

Το σενάριο σχετίζεται άμεσα με τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση, η οποία εντάσσεται στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων. Ως εκ τούτου υπάρχει συσχέτιση και με το μάθημα της Φυσικής, εφόσον αφορά άμεσα το κεφάλαιο «Αναπαραγωγικό Σύστημα» του βιβλίου «ΦΥΣΙΚΑ» της Στ' δημοτικού. Το σενάριο, επίσης, σχετίζεται με τη γνωστική περιοχή της Δημιουργικής Γραφής και της Λογοτεχνίας, η οποία εντάσσεται, σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών, στο μάθημα της Γλώσσας. Το παρόν διδακτικό σενάριο αξιοποιεί και τις δυνατότητες που προσφέρουν οι ΤΠΕ αλλά και τα σχολικά εγχειρίδια «ΦΥΣΙΚΑ» της ΣΤ' τάξης του Δημοτικού, ώστε οι μαθητές να διασταυρώσουν τις γνώσεις που έλαβαν και να γράψουν τα φύλλα εργασίας. Ο βασικός σκοπός του σεναρίου είναι να συσχετίσει διαθεματικά τις γνωστικές περιοχές της Σεξουαλικής Αγωγής και της Φυσικής με τη Δημιουργική Γραφή.

Θεματική ενότητα

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ: «Το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση»

Χρονική διάρκεια

12 διδακτικές ώρες.

Σύνδεση με ΠΣ

Το διδακτικό σενάριο εξυπηρετεί τους στόχους του ΦΕΚ 3567/Β'/04.08.2021 που σχετίζονται με τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων «Γνωρίζω το σώμα μου - Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση», η οποία στο παρόν σενάριο θα υλοποιηθεί μέσω της Δημιουργικής Γραφής. Συντελεί στην καλλιέργεια *«δεξιοτήτων κοινωνικής ζωής, όπως είναι η αυτομέριμνα, οι κοινωνικές δεξιότητες, ενσυναίσθηση και ευαισθησία, η πολιτειότητα, η προσαρμοστικότητα, η ανθεκτικότητα και η υπευθυνότητα»* αλλά ταυτοχρόνως και στην ανάπτυξη της φαντασίας και της δημιουργικής σκέψης.

2. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

Οι μαθητές θα πρέπει να έχουν διδαχθεί τα ουσιαστικά, τα επίθετα, καθώς και την κλίση αυτών, τους τοπικούς προσδιορισμούς, τις απλές και επαυξημένες προτάσεις, τη λειτουργία της μετοχής παθητικού παρακειμένου ως επιθέτου, καθώς και τους χρόνους των ρημάτων, τον ευθύ και πλάγιο λόγο και την περιγραφή, ώστε να μπορούν να τα χρησιμοποιούν στις δραστηριότητες δημιουργικής γραφής των φύλλων εργασίας κάνοντας ταυτόχρονα εξάσκηση στον τρόπο χρήσης τους. Τέλος, οι μαθητές θα πρέπει να είναι σε θέση να μπορούν να χρησιμοποιήσουν βασικές λειτουργίες του Η/Υ.

3. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Ο διδακτικός σκοπός είναι η Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση των μαθητών μέσω της Δημιουργικής Γραφής. Έτσι, οι μαθητές θα διδαχθούν με ευχάριστο και δημιουργικό τρόπο διάφορες πτυχές τόσο της Σεξουαλικής Αγωγής (εφηβεία, σωματικές αλλαγές, σεξουαλική κακοποίηση κ.α.) όσο και της Δημιουργικής Γραφής (στιχουργική, αφηγηματικές τεχνικές

κ.α.) εξασκούμενοι στην παραγωγή και σύνθεση διαφορετικών ειδών κειμένων μέσω δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής ενταγμένων στο πλαίσιο της Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης

4. ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

4.1. Αναφορικά με τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση

Οι μαθητές-τριες να είναι σε θέση να:

- γνωρίζουν τα μέρη του σώματος, τις βασικές τους λειτουργίες καθώς και τις πιθανές αλλαγές που υφίστανται κάποια απ' αυτά κατά την ωρίμανση
- αποδέχονται τον εαυτό τους
- αυτοπροσδιορίζουν τα συναισθήματα που τρέφουν προς κάποιο άλλο άτομο
- γνωρίσουν την σεξουαλική και αναπαραγωγική διαδικασία
- αυτοπροστατεύονται από Σεξουαλικά Μεταδιδόμενα Νοσήματα (ΣΜΝ)
- αυτοπροστατεύονται από περιπτώσεις κακοποίησης
- λειτουργούν με υπευθυνότητα και ενσυναίσθηση

4.2. Αναφορικά με τη Δημιουργική Γραφή

Οι μαθητές-τριες να είναι σε θέση να:

- διακρίνουν και να χρησιμοποιούν του κύριους τρόπους οπτικής γωνίας και εστίασης
- να χρησιμοποιούν τους κειμενικούς ενδείκτες παρουσίασης άμεσου προσδιορισμού ή έμμεσης πρόσληψης
- κατανοήσουν τον χώρο και τον χρόνο ως συνθετικά της σκηνογραφίας στη λογοτεχνία και να εξοικειωθούν με τους όρους και τις χρήσεις τους
- γράφουν ποιήματα και στίχους
- εκφράζουν προσωπικά βιώματα και συναισθήματα με κείμενο ή στίχους
- συσχετίσουν λέξεις με βάση κοινά σημεία τους (ομόηχο, ομοιοκαταληξία)

5. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Το διδακτικό σενάριο θα υλοποιηθεί με τον εκπαιδευτικό της τάξης σε ρόλο συντονιστή της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Οι μαθητές θα εργαστούν ατομικά. Κατά την πορεία εξέλιξης του διδακτικού σεναρίου θα χρησιμοποιηθούν από τους μαθητές διαδικτυακές εφαρμογές (μηχανές αναζήτησης, ηλεκτρονικές εγλωκλοπαίδειες κ.α.) και πιθανόν εγκυκλοπαιδικά βιβλία.

Αρχικά οι μαθητές θα διδαχθούν τα μέρη του σώματος καθώς και το αναπαραγωγικό σύστημα (ΦΥΣΙΚΑ Στ' Δημοτικού). Στη συνέχεια θα κληθούν να ψάξουν στο διαδίκτυο και σε βιβλία πληροφορίες (π.χ. για τα Σεξουαλικά Μεταδιδόμενα Νοσήματα – ΣΜΝ). Τέλος, η διδασκαλία θα επικεντρωθεί στις δραστηριότητες Δημιουργικής Γραφής του παρόντος διδακτικού σεναρίου.

6. ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Ηλεκτρονικοί υπολογιστές και πρόσβαση στη βιβλιοθήκη του σχολείου (εφόσον υπάρχει), ώστε οι μαθητές να μπορέσουν να ανατρέξουν στο διαδίκτυο και να ανασύρουν τις απαιτούμενες πληροφορίες για να απαντήσουν σε κάποιες δραστηριότητες φύλλων εργασίας του παρόντος διδακτικού σεναρίου.

7. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ

Η διδακτική προσέγγιση που θα ακολουθήσει το παρόν διδακτικό σενάριο είναι η *διδασκαλία επικεντρωμένη στη δημιουργική σκέψη (Synectics)*. Το συγκεκριμένο μοντέλο διδασκαλίας αναπτύχθηκε από τον William Gordon (1961) και βασίζεται σε τέσσερις (4) σκέψεις/ιδέες που έρχονται σε αντίθεση με τη συμβατική οπτική για τη δημιουργικότητα. Η πρώτη σκέψη/ιδέα αφορά τον σημαντικό ρόλο της δημιουργικότητας στην καθημερινή ζωή του ατόμου. Έτσι, το μοντέλο αυτό σχεδιάστηκε ώστε να βελτιώνει τις δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων και να καλλιεργεί την έκφραση δημιουργικών ιδεών, την ενσυναίσθηση και την κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων. Το νόημα μιας ιδέας μπορεί να είναι ενισχύεται μέσω της δημιουργικής δραστηριότητας. Η δεύτερη σκέψη είναι ότι η δημιουργική διαδικασία μπορεί να περιγραφεί και να κατευθύνει άμεσα το άτομο προς ενίσχυση της δημιουργικότητά του. Με άλλα λόγια η δημιουργικότητα μπορεί να ενισχυθεί μέσω μιας

συνειδητής ανάλυσης η οποία οδηγεί στη δημιουργία εκπαιδευτικών διαδικασιών που μπορούν να εφαρμοστούν τόσο σε σχολεία όσο και σε άλλους χώρους. Τρίτον, η δημιουργικότητα αφορά όλα τα πεδία (όχι μόνο την τέχνη) και χαρακτηρίζεται από όμοιες διανοητικές διαδικασίες. Τέταρτον, η δημιουργική σκέψη είναι κοινή είτε αφορά το άτομο ως μονάδα είτε ομάδες. Άτομα και ομάδες αναπτύσσουν ιδέες με κοινό τρόπο. Η δημιουργικότητα δεν είναι μόνο μια προσωπική εμπειρία, αφού το άτομο μπορεί να τη μοιραστεί με άλλους (Djudin, 2017:68).

Η διδασκαλία επικεντρωμένη στη δημιουργική σκέψη βασίζεται σε *μεταφορές (metaphors)* και στην *αναλογία (analogy)*, ενώ και τα δύο αποτελούν *συνεκτικά αντικείμενα (synectics objects)*. Μέσω αυτών η δημιουργικότητα μετατρέπεται σε συνειδητή διαδικασία (Djudin, 2017:68).

Η *μεταφορά (metaphor)* είναι η διαδικασία κατά την οποία οικοδομείται μια σχέση ομοιότητας, μέσω της σύγκρισης ενός αντικειμένου/ιδέας με ένα άλλο αντικείμενο/ιδέα, τοποθετώντας το πρώτο στη θέση του άλλου. Μέσω της σύγκρισης θα προκύψει η δημιουργική διαδικασία κατά την οποία θα υπάρξει σύνδεση μεταξύ μιας γνωστής ιδέας με μια άγνωστη ή θα δημιουργηθεί μια νέα ιδέα (προϊόν της παλιάς). Από τις *μεταφορές (metaphors)* μπορεί να προκύψει πρωτότυπη σκέψη (Djudin, 2017:68).

Το δεύτερο *συνεκτικό αντικείμενο (synectics object)* είναι η *αναλογία (analogy)*. Υπάρχουν τρεις μορφές αναλογίας που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως η βάση της συνεκτικής άσκησης: η *προσωπική αναλογία (personal analogy)*, η *άμεση αναλογία (direct analogy)* και η *συμπιεσμένη σύγκρουση (compressed conflict)*. Σε προσωπική αναλογία, οι μαθητές καλούνται να είναι μέρος των φυσικών στοιχείων ενός προβλήματος ή ενός αντικειμένου (άτομο, φυτό, ζώο ή άψυχο αντικείμενο). Η προσωπική αναλογία δίνει έμφαση στη συναισθηματική εμπλοκή. Η άμεση αναλογία είναι μια σύγκριση δύο αντικειμένων ή εννοιών. Η σύγκριση δεν πρέπει να είναι πανομοιότυπη σε όλες τις πτυχές της. Η συμπιεσμένη σύγκρουση περιγράφει ένα αντικείμενο χρησιμοποιώντας δύο αντίθετες λέξεις. Η συμπιεσμένη σύγκρουση αντανακλά την ικανότητα των μαθητών να συνδυάσουν δύο όρους αναφοράς έναντι ενός μεμονωμένου αντικειμένου. Όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση μεταξύ των δύο όρων αναφοράς, τόσο μεγαλύτερη είναι η ψυχική ευελιξία (π.χ. ένας φιλικός εχθρός) (Djudin, 2017:68).

Στην ουσία η παραπάνω διδακτική προσέγγιση αφορά «τη δημιουργία μαθησιακών συνθηκών που επιτρέπουν στους μαθητές πρωτότυπες αντιδράσεις, έτσι ώστε μέσα από τη

φαντασία, την πρωτοβουλία και τη δύναμη σκέψης που διαθέτουν, να αναπτυχθεί η επινοητικότητα και η συνθετική τους ικανότητα» (Joyce/ Weil 1986, Massialas 2002 στο Δημητριάδου & Ευσταθίου, 2008:77).

Στον παρόν σενάριο ακολουθείται συνδυαστικά και η διδακτική αξιοποίηση της εικόνας. Η εικόνα προσφέρει ερεθίσματα για την πραγμάτευση του γνωστικού αντικειμένου, την «οικοδόμηση» της γνώσης, την απόδοση προσωπικών ερμηνειών, την ανάπτυξη πολλαπλών τύπων νοημοσύνης και υψηλών νοητικών λειτουργιών, τη «συγκειμενοποίηση» της μάθησης και τη δημιουργία εφέλικτου μαθησιακού περιβάλλοντος (Φλουρής 2002 στο Δημητριάδου & Ευσταθίου, 2008:77-78). Προς αξιοποίηση της παρούσας διδακτικής προσέγγισης οι μαθητές θα μπορούσαν να καταγράψουν την ιστορία που αφηγείται μια εικόνα ή να συνθέσουν ένα κείμενο/στιχούργημα με αφορμή μια εικόνα ή να κατασκευάσουν σενάρια δραματοποίησης βασισμένα σε εικόνες κ.α. (Δημητριάδου 2007 στο Δημητριάδου & Ευσταθίου, 2008:78).

Τέλος, στο παρόν συγκεκριμένο σενάριο διδασκαλίας θα αξιοποιηθεί και η Διδασκαλία με τη χρήση Νέων Τεχνολογιών (NT). Οι μαθητές πριν απαντήσουν κάποια από τα φύλλα εργασία (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 10 –ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ) θα κληθούν να αναζητήσουν πηγές και να συλλέξουν πληροφορίες από το διαδίκτυο (Μυρογιάννη / Μαυροσκούφης 2004 στο Δημητριάδου & Ευσταθίου, 2008:76). Οι Νέες Τεχνολογίες υποστηρίζουν τη μαθητοκεντρική διδασκαλία. Αποτελούν έναν ελκυστικό τρόπο μάθησης και «*ευνοούν τη συνεργατική, διερευνητική, βιωματική και δημιουργική μάθηση, βοηθώντας ταυτόχρονα στη δημιουργία ενός κλίματος συνεργασίας, επικοινωνίας, ανατροφοδότησης, διάχυσης της γνώσης και ανταλλαγής εμπειριών.*» (Δημητριάδου & Ευσταθίου, 2008:76).

Συμπερασματικά, κανένα διδακτικό μοντέλο δεν επαρκεί για όλα τα πλαίσια και διδακτικά αντικείμενα. Η παιδαγωγική σκέψη είναι απαραίτητη κατά την επιλογή και εφαρμογή ενός μοντέλου διδασκαλίας. Λαμβάνοντας υπόψη τα χαρακτηριστικά και περιεχόμενο του διδακτικού υλικού, τον χρόνο κατανομής, τους στόχους, τη διαθεσιμότητα των εγκαταστάσεων, τις υποδομές, τα χαρακτηριστικά των μαθητών και τα επιθυμητά μαθησιακά αποτελέσματα ίσως να είναι αναγκαία η τροποποίηση -λίγο ή πολύ- ενός διδακτικού μοντέλου ώστε να καταστεί αποτελεσματικότερο κατά την εφαρμογή του (Djudin, 2017:68).

8. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

- Δίνεται στους μαθητές η παρακάτω λίστα με επιλεγμένα μέρη του σώματος. Οι μαθητές καλούνται να ανατρέξουν στο διαδίκτυο και σε βιβλία/ εγκυκλοπαίδειες και να καταγράψουν επιγραμματικά τις βασικές λειτουργίες κάθε μέρους.
Μέρη του σώματος προς έρευνα: μυαλό, μάτια, αυτιά, μύτη, στόμα, χέρια, στήθος, κοιλιά, κόλπος, πέος, όρχεις, πόδια, γόνατα
- Γίνεται παρουσίαση των ευρημάτων των μαθητών και συζήτηση στην τάξη
- Οι μαθητές κάνουν τη δραστηριότητα του φύλλου εργασία *«Αν το σώμα είχε μιλή, τι θα έλεγε;»*
- Οι μαθητές παρουσιάζουν τις απαντήσεις τους στην τάξη
- Οι μαθητές κάνουν τις δραστηριότητες του φύλλου εργασίας *«Εγώ είμαι»*
- Οι μαθητές παρουσιάζουν τις απαντήσεις και τις ζωγραφιές τους στην τάξη
- Οι μαθητές κάνουν έρευνα με θέμα *«Αλλαγές στην εφηβεία»* και καταγράφουν τα ευρήματά τους
- Οι μαθητές κάνουν τις δραστηριότητες των φύλλων εργασίας *«Είδα φως και μπήκα... στην εφηβεία»* και *«Από τους έρωτες της εφηβεία γλιτώνεις μετά βίας»*
- Οι μαθητές παρουσιάζουν τις απαντήσεις τους στην τάξη
- Οι μαθητές διδάσκονται από το βιβλίο «ΦΥΣΙΚΑ» της Στ' τάξης του Δημοτικού την ενότητα «ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ» και γίνεται συζήτηση στην τάξη σχετικά με τη σεξουαλική συνεύρεση
- Οι μαθητές απαντούν τις δραστηριότητες του φύλλου εργασίας *«Στην ουσία... τι είναι συνουσία;»*
- Οι μαθητές παρουσιάζουν τις απαντήσεις τους στην τάξη
- Οι μαθητές κάνουν έρευνα ώστε να βρουν πληροφορίες για τους HIV και HPV και τον ορισμό της λέξης «κακοποίηση»
- Γίνεται παρουσίαση και συζήτηση στην τάξη
- Οι μαθητές απαντούν τις δραστηριότητες του φύλλου εργασία με τίτλο *«Προ-φυλάξου»*
- Οι μαθητές παρουσιάζουν τις απαντήσεις τους στην τάξη

9. ΠΙΘΑΝΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Με τις κατάλληλες τροποποιήσεις και αλλαγές κάποια φύλλα εργασίας του παρόντος διδακτικού σεναρίου θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στο μάθημα της Φυσικής της Στ' τάξης του Δημοτικού αλλά και στο μάθημα της Γλώσσας των τάξεων Γ', Δ', Ε' και Στ' Δημοτικού.

10. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Το παρόν παράρτημα αποτελείται από φύλλα εργασίας τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν στα Εργαστήρια Δεξιοτήτων «Γνωρίζω το σώμα μου – Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση» και περιλαμβάνουν δραστηριότητες Δημιουργικής Γραφής που έχουν ως στόχο τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση των μαθητών. Τα προτεινόμενα φύλλα εργασίας μπορούν να τροποποιηθούν από τους / τις εκπαιδευτικούς της τάξη και προτείνεται να συμπληρώνονται εντός της σχολικής αίθουσας και στο συγκεκριμένο σχολικό χρόνο.

Ο όρος «Δημιουργική Γραφή» χρησιμοποιείται από την ακαδημαϊκή κοινότητα διττά. Ορίζεται ως *«μία ενεργά κριτική προσέγγιση του λόγου που λειτουργεί ταυτόχρονα σε δύο αλληλοσυμπληρούμενα πεδία: την πράξη του να γράφεις (δημιουργικά) και την πράξη να σκεφτείς κριτικά την πράξη της γραφής και τα αποτελέσματά της.»* (Κουμασίδης, & Κωτόπουλος, 2020:118).

Την τελευταία εικοσαετία η Δημιουργική Γραφή έχει εισχωρήσει στους κόλπους σημαντικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων (Columbia, Princeton, Iowa κ.α), ενώ η είσοδος της και στις υπόλοιπες βαθμίδες εκπαίδευσης φαίνεται να μην αργεί, αφού η Κύπρος την έχει ήδη εντάξει στα Αναλυτικά Προγράμματα Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το σχολικό έτος 2012-13 (Κωτόπουλος, 2012:6).

Το πεδίο της Δημιουργικής Γραφής διδάσκεται σε σχολεία, κολέγια και Πανεπιστήμια ανά τον κόσμο και ως εκ τούτου αναπτύσσεται σε παγκόσμιο επίπεδο, καθότι αποτελεί ένα αντικείμενο σπουδής το οποίο μπορεί να διδαχθεί σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, από την πρώτη σχολική ηλικία έως και σε μεταπτυχιακό ή διδακτορικό επίπεδο (Κωτόπουλος, 2012:7).

Η Δημιουργική Γραφή (Δ.Γ.) συχνά *«συνδέεται με πανεπιστημιακά μαθήματα που δεν είναι μαθήματα Δ.Γ. αλλά απολαμβάνουν μια τέτοιου είδους σχέση, όπως η διδασκαλία της Λογοτεχνίας και της Γλώσσας, του Θεατρικού Παιχνιδιού, του Κινηματογράφου, των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, της Μουσικής, της Ψυχολογίας, ακόμα και των ΤΠΕ (Τεχνολογίες των*

Πληροφοριών και των Επικοινωνιών)» (Κωτόπουλος, 2012:14).

Με το παρόν Σενάριο Διδασκαλίας επιχειρείται η σύνδεση τη Δημιουργικής Γραφής με το πεδίο της Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης. Με άλλα λόγια, η Δημιουργική Γραφή θα αποτελέσει το «δημιουργικό» μέσον διδασκαλίας διαφόρων πτυχών της Σεξουαλικής Αγωγής. Τέλος, λαμβάνοντας υπόψη ότι *«η Δημιουργική Γραφή μπορεί πολλαπλά να υπηρετήσει την ανακαλυπτική, παιδοκεντρική, βιωματική αλλά και συνεργατική μαθητεία, καθώς μετατρέπει την κατά κανόνα παθητική πρόσληψη της Λογοτεχνίας σε ενεργητική· παρέχει την ευκαιρία καλλιτεχνικής έκφρασης και αναδημιουργίας του πραγματικού κόσμου από τους μαθητές, εξοικειώνοντάς τους ταυτόχρονα με τους τρόπους και τις τεχνικές της λογοτεχνικής γραφής»* (Κωτόπουλος, 2014) το εν λόγω διδακτικό σενάριο βασίζεται στη λογοτεχνική αξιοποίηση της Δημιουργικής Γραφής. Έτσι, οι μαθητές μέσω της καλλιέργειας της δημιουργικότητας και της δημιουργικής σκέψης θα περάσουν στο πεδίο της συνειδητοποίησης, του προβληματισμού και της γνώσης έπειτα από τριβή και άσκηση πάνω σε δραστηριότητες «δημιουργικής συγγραφής», ειδικά διαμορφωμένες και άμεσα συνυφασμένες με θέματα που εμπίπτουν στο πεδίο της Σεξουαλικής Αγωγής (το σώμα και οι λειτουργίες του, σεξουαλική και αναπαραγωγική διαδικασία, έρωτας, Σεξουαλικά Μεταδιδόμενα Νοσήματα και προφύλαξη, σεξουαλική κακοποίηση κ.α.)

Αν το σώμα είχε μιλιά, τι θα έλεγε;

Τα παρακάτω μέρη του σώματος απέκτησαν μιλιά! Μπορούν να πουν μονάχα μία πρόταση, έναν στίχο, μία φράση... Γίνε η μιλιά τους!

Μάτια:

« _____
_____
_____ »

Αυτιά:

« _____
_____
_____ »

Όρχεις:

« _____
_____
_____ »

Χέρια:

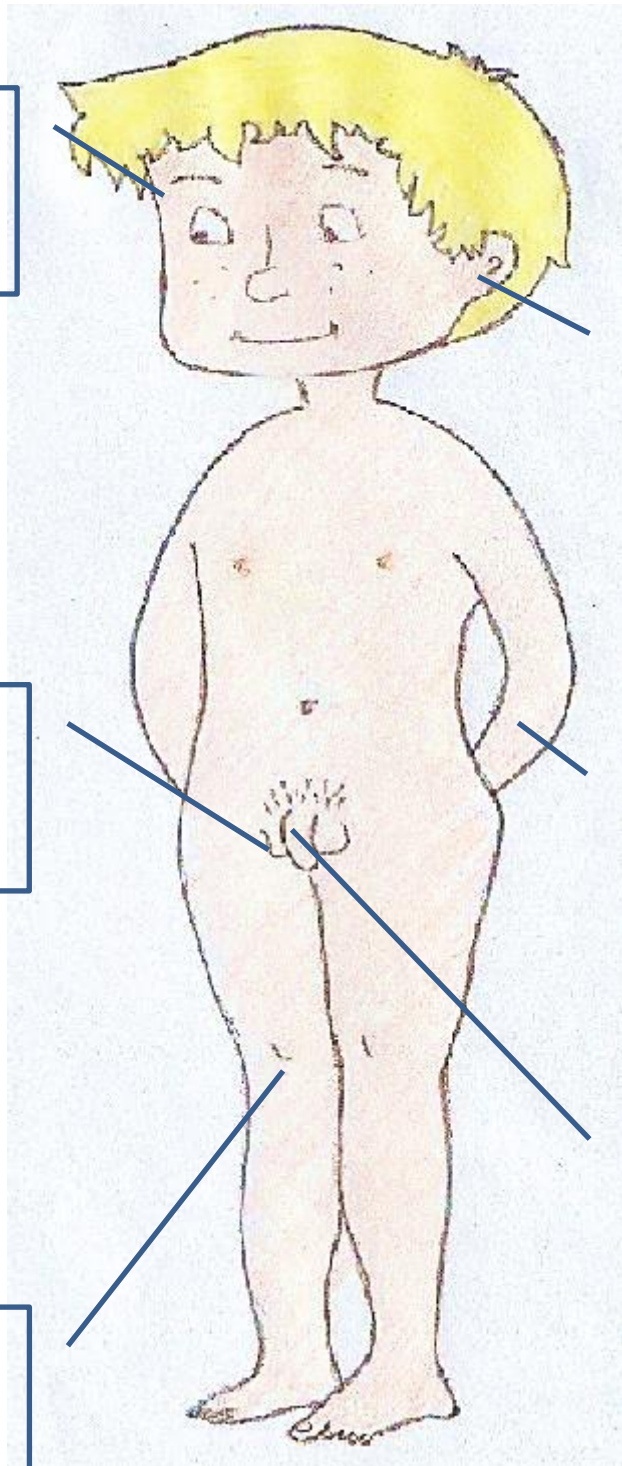
« _____
_____
_____ »

Γόνατα:

« _____
_____
_____ »

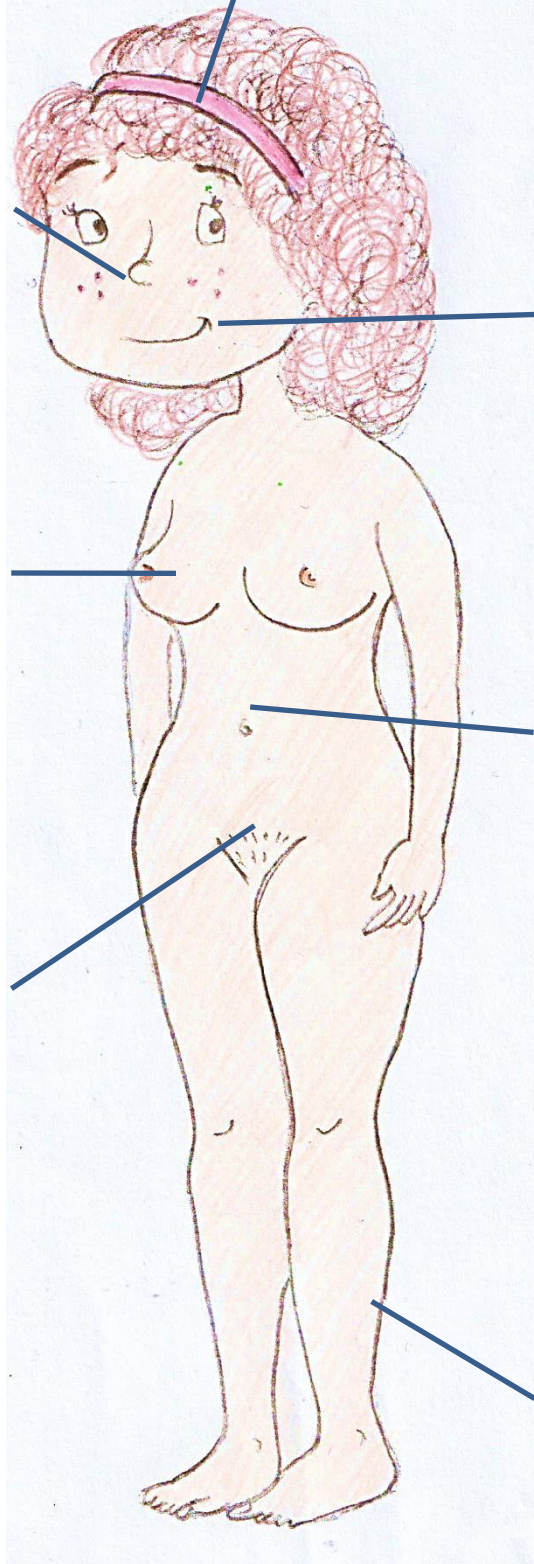
Πέος:

« _____
_____
_____ »

Μυαλό:

« _____
_____
_____ »

Μύτη:

« _____
_____
_____ »

Στόμα:

« _____
_____
_____ »

Στήθος:

« _____
_____
_____ »

Κοιλιά:

« _____
_____
_____ »

Κόλπος:

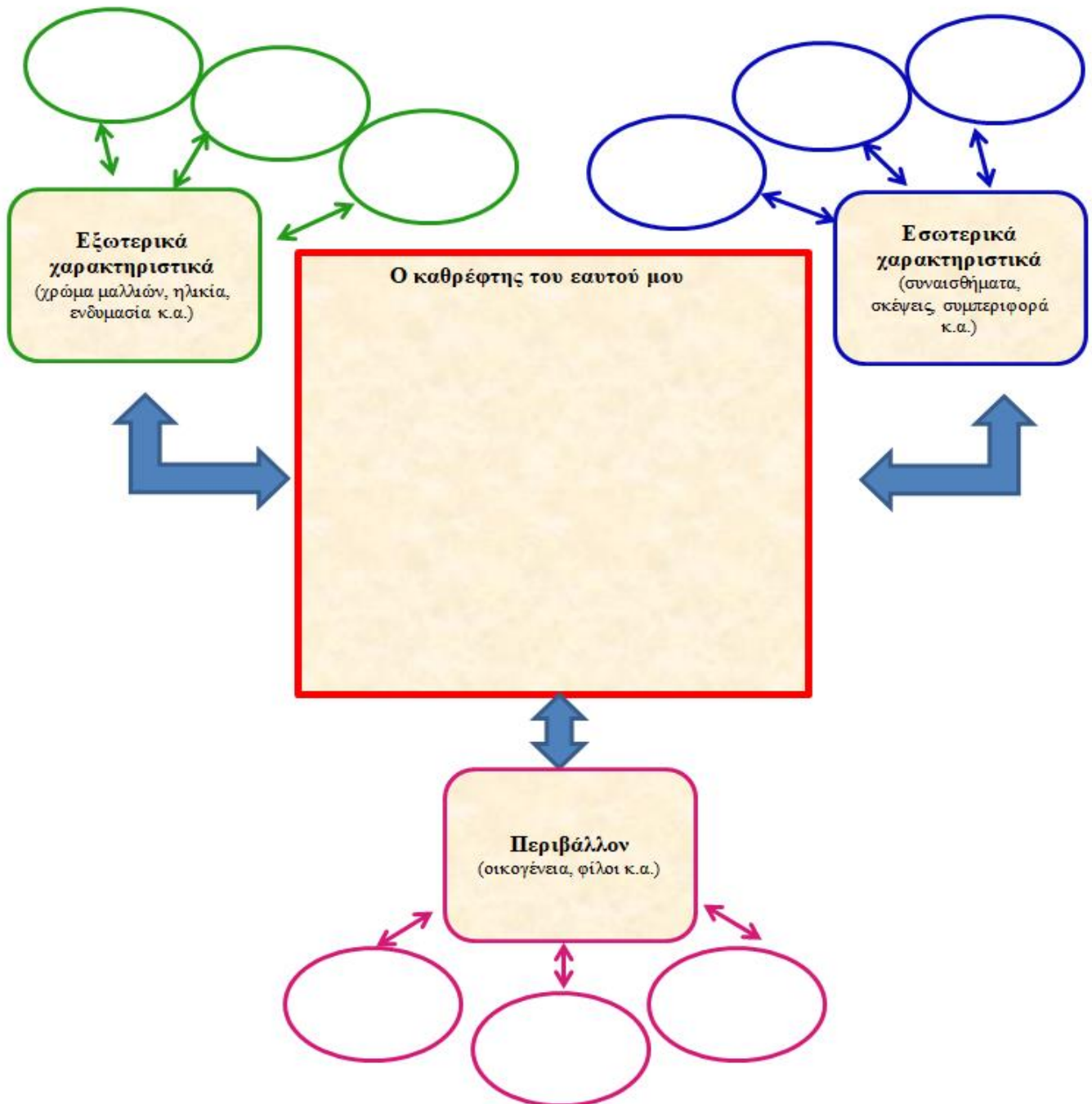
« _____
_____
_____ »

Πόδια:

« _____
_____
_____ »

Εγώ είμαι...

α) Συμπλήρωσε το παρακάτω σχεδιάγραμμα. Έπειτα γίνε ο καθρέφτης του εαυτού σου και ζωγράφισε την εικόνα σου. Τέλος, αφού έχεις συμπληρώσει όλα τα κουτάκια, χρησιμοποίησε τις πληροφορίες που έγραψες και σύνθεσε ένα κείμενο, στο οποίο θα περιγράφεις εκτενώς τον εαυτό σου.

Εγώ είμαι _____

β) Τώρα προσπάθησε να περιγράψεις και πάλι τον εαυτό σου ακριβώς όπως και πριν... Πρόσεχε όμως! Αυτή τη φορά δεν μπορείς να χρησιμοποιήσεις καμία από τις λέξεις που συμπλήρωσες στο σχεδιάγραμμα! Προσπάθησε να τον περιγράψεις με διαφορετικό, έμμεσο, τρόπο!

Εγώ είμαι _____

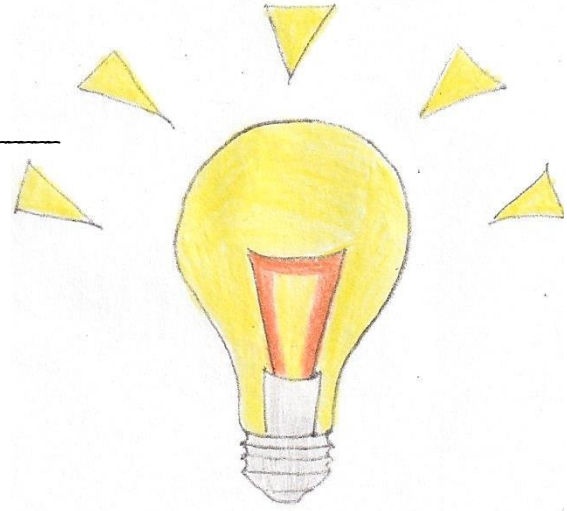

Είδα φως και μπήκα... στην εφηβεία!

Στο κατώφλι της εφηβείας συναντάς _____

Αχ θέε μου τι αηδία!

Συνεχίζοντας πιο κάτω θα βρεις πρόσωπο

Παντού _____ γεμάτο

Οι γυναίκες φωνακλούδες γίνονται πολύ

Γκρίνια, σαματάς και υστερία

Και γεννούν _____

Κάθε μήνα μια βδομάδα διαρκεί

Δε γλιτώνουν ούτε αυτές ούτε κι εμείς απ' αυτή

Το _____ τους φουσκώνει

Και γίνεται πεπόνι ή μάλλον μπαλόνι

Και στους άντρες μεγαλώνει

Το _____ όλο και φουσκώνει

Μπαίνονας λίγο πιο μέσα

_____ αντρική και μπάσα

Βγαίνει σε κάθε τους ανάσα

Και μέσα στη μέση

Τον _____ ποιος να τον αντέξει

Άντρες και γυναίκες σε μπελάδες μπαίνουν

Και μεταξύ τους όλο τα μπλέκουν!

Από τους έρωτες της εφηβείας

Γλιτώνεις μετά βίας!

1. Συμπλήρωσε το ποίημα
χρησιμοποιώντας τις λέξεις:

φωνή

τριχοφυΐα

αιμοραγία

πέος

έρωτα

σπυριά

στήθος

2. α. Ποια αλλαγή ή επερχόμενη αλλαγή στο σώμα σου σε επηρεάζει περισσότερο συναισθηματικά (π.χ. σε κάνει να νιώθεις άβολα ή όμορφα)

β. Περιέγραψε με 5 ουσιαστικά και 5 επίθετα τα συναισθήματά σου γι' αυτή την αλλαγή (π.χ. ανασφάλεια, όμορφος/-η κ.α.)

ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ

ΕΠΙΘΕΤΑ

γ. Τώρα γίνε ποιητής/-τρια! Δημιούργησε δύο 4στιχες stroφές χρησιμοποιώντας τις λέξεις που έγραψες στο ερώτημα β. Προσπάθησε το ποίημά σου να έχει :

- είτε **ζευγαρωτή** ομοιοκαταληξία

π.χ:

Νιώθω όμορφη πολύ
με αυτή την αλλαγή
η φωνή μου ακούγεται βαριά
άγρια βγαίνει η χροιά

- είτε **σταυρωτή** ομοιοκαταληξία

π.χ:

Νιώθω όμορφη πολύ
Με τα πόδια μου να ψηλώνουν
Κι ας με ζηλεύουνε πολλοί
Το ανάστημά μου αυτά ορθώνουν

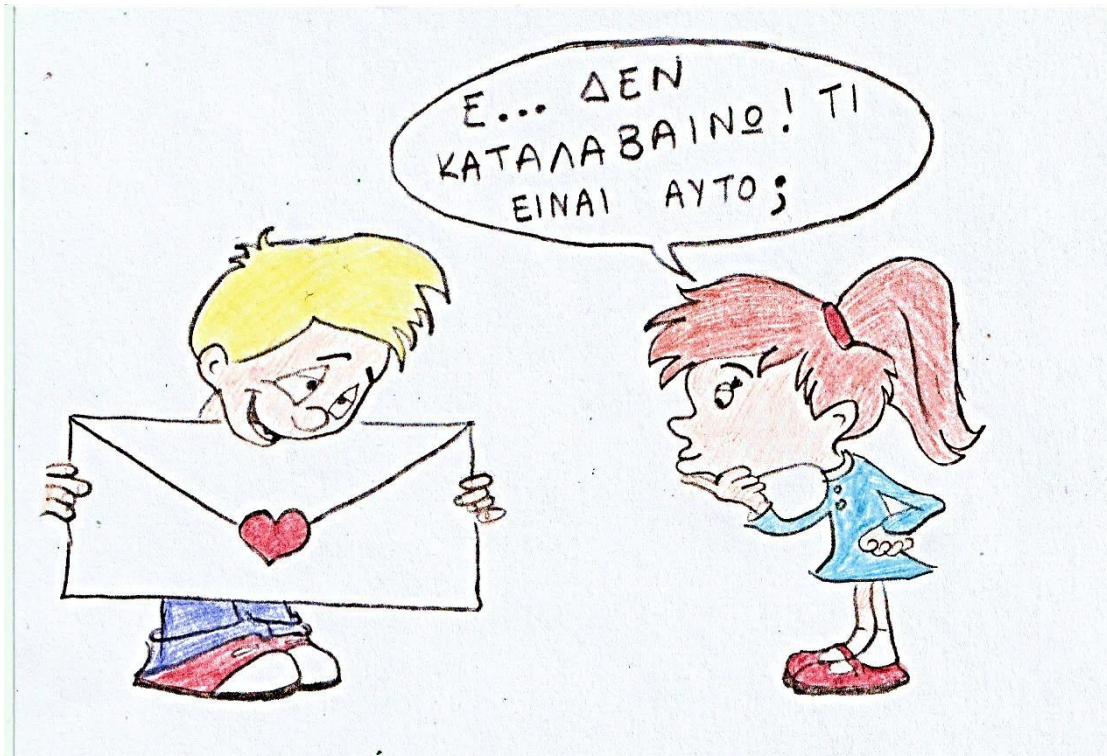

Από τους έρωτες της εφηβείας γλιτώνεις μετά βίας!

1. Περιέγραψε σε γ' πρόσωπο ενικού και χρόνο Ενεστώτα τι κάνει το αγόρι-πρωταγωνιστής της εικόνας για να προσεγγίσει το κορίτσι που του αρέσει.

---

3. Ανταλλάσσεις μηνύματα με κάποιον/-α που σου αρέσει. Σκοπός σου είναι να του/της ζητήσεις να συναντηθείτε στο πάρκο της γειτονιάς σας. Γράψε τη συζήτηση που διαδραματίστηκε μεταξύ σας μέσω μηνυμάτων. Μην ξεχνάς να γράφεις κάθε φορά ποιος στέλνει το μήνυμα!

---

4. Άκου το τραγούδι «Έρωτας είναι θαρρώ» . Έπειτα προσπάθησε να αλλάξεις τους παρακάτω στίχους με σκοπό να εκφράσεις τι είναι ο «έρωτας» για σένα. Προσπάθησε να ακολουθήσεις τις ομοικαταληξίες του τραγουδιού.

Έρωτας είναι θαρρώ

ό, τι νοιώθω αγγίζω και ζω

ένα αθώο φιλί

ένα βλέμμα που στάζει η ζωή.

Έρωτας είναι θαρρώ

ό, τι _____

ένα _____

ένα _____.

Έρωτας είναι θαρρώ

ό, τι ψάχνω σε σένα να βρω

δύο σταγόνες ζωής,

ένας τρόπος να πεις σ' αγαπώ.

Έρωτας είναι θαρρώ

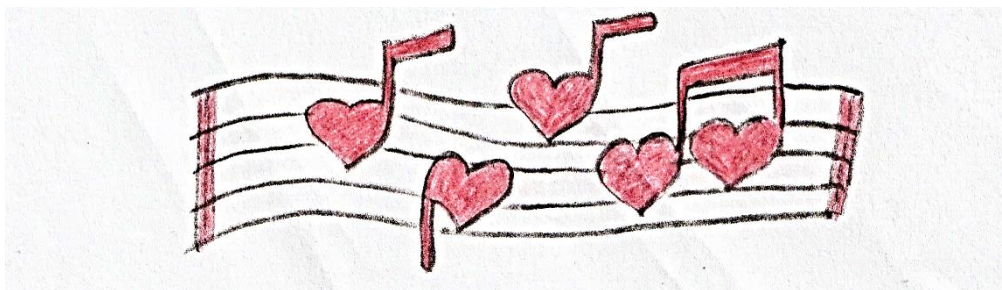
ό, τι _____

_____

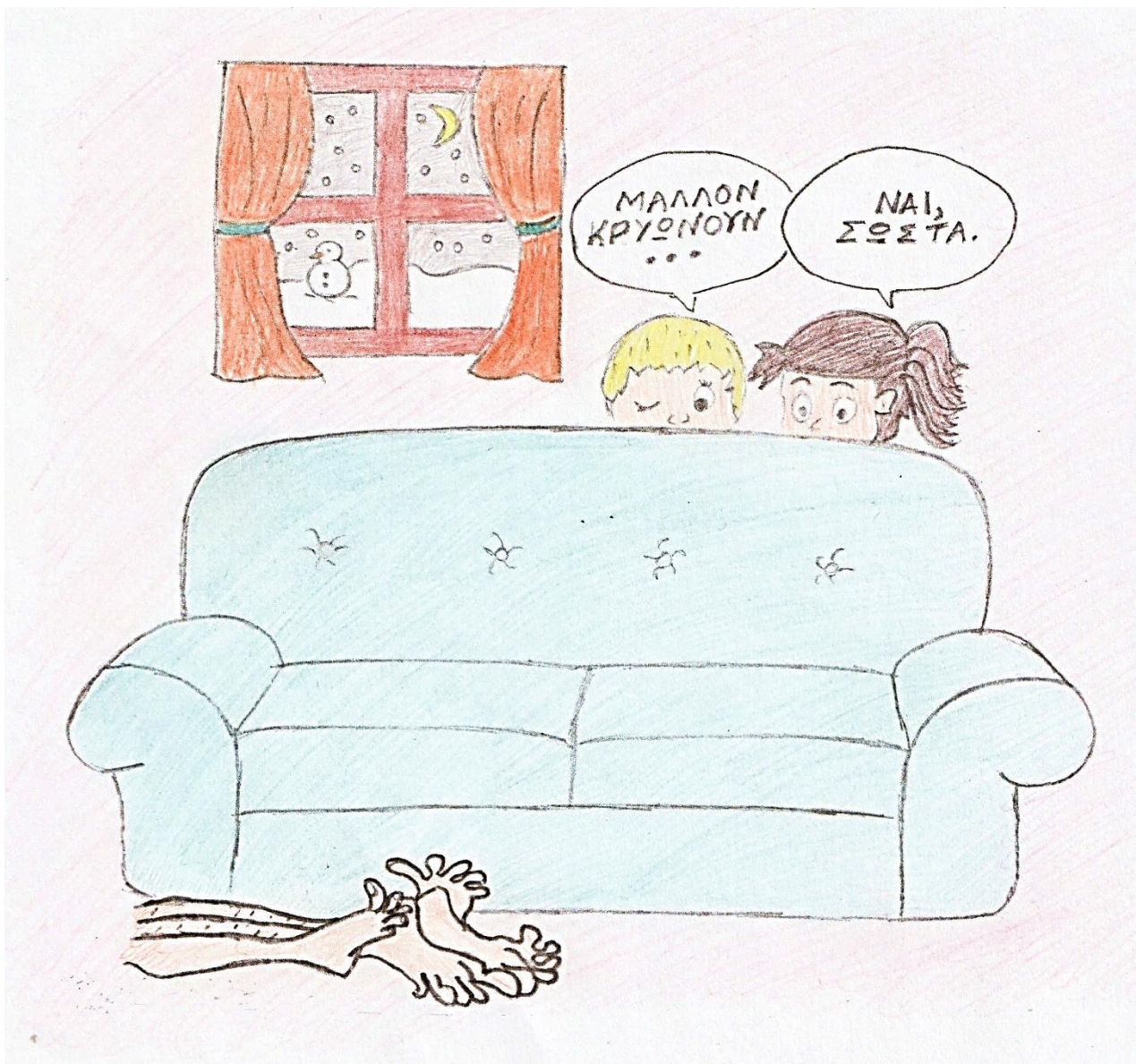
_____.

Στίχοι: Γιάννης Πάριος

Μουσική: Χάρης Βαρθακούρης

Στην ουσία... τι είναι συνουσία;

1. Γίνε ο τρίτος της παρέας των παιδιών και περιέγραψε εκτενώς τι συμβαίνει ανάμεσα στον Νιόνιο και τη Λουτσία, πού συμβαίνει, πότε συμβαίνει. Η περιγραφή σου να είναι σε γ' ενικό πρόσωπο και σε χρόνο Ενεστώτα.

Από το βιβλίο "Φυσικά Δημοτικού ΕΡΕΥΝΩ ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΩ", Τετράδιο Εργασιών

3. Αυτή η μέρα έφτασε! Γίνε ο Αστεριξ και εξήγησε με απλά λόγια στον Οβελίξ πώς έρχονται τα μωρά στον κόσμο.

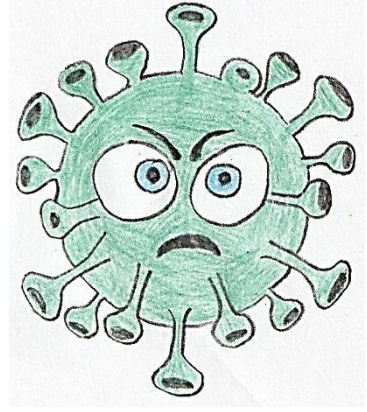

Προ-φυλάξου!

➔ Από ασθενείς

1. Ερεύνησε τους ιούς HIV και HPV και γράψε με λίγα λόγια τι είναι και πώς μεταδίδονται.

---

2. Γράψε μια δική σου ιστορία με εχθρούς τους HIV και HPV που:

α. κερδίζουν. Προσπάθησε στην ιστορία σου να φαίνονται οι συνέπειες που έχει αυτή η νίκη στον/ στους πρωταγωνιστή/ -ές

β. πες μας πώς αισθάνεσαι για τη νίκη σου ενάντι στους HIV και HPV;

Γύρω μας εχθροί πολλοί
με αλλιώτικη μορφή
παραμονεύουν και φυλούν
το ευάλωτο σημείο μας να βρουν
όμως εμείς μπορούμε
οφείλουμε να προσταθούμε
να είμαστε προφυλακτικοί
κάποτε κι επιφυλακτικοί
τη ζωή μας με ασφάλεια να ζούμε!

➔ Από επικίνδυνους ανθρώπους

Κάθε φορά που επισκέπτεται ο κύριος Λάκης, ο γείτονας του διπλανού σπιτιού, το σπίτι της Τασίας, ο μπαμπάς της τυχαίνει να είναι πάντα στη δουλειά. Η Τασία νιώθει πάντα περίεργα δίπλα στον κύριο Λάκη. Όποτε η μαμά της Τασίας πάει σε άλλο δωμάτιο, στην κουζίνα για παράδειγμα για να φτιάξει του φτιάξει καφέ, ο κύριος Λάκης βρίσκει προφάσεις να αγχίζει συνεχώς την Τασία. Μάλιστα πολλές φορές την αγχίζει «καταλάθως!», όπως συνέχεια της λέει, σε σημεία του σώματός της που δεν την αγχίζει κανείς. Είναι πολύ πονηρός ο κύριος Λάκης. Τίποτα από αυτά που σκαρφίστηκε η Τασία για να του ξεφύγει δεν ήταν αποτελεσματικά.

Μια μέρα η Τασία ήταν άρρωστη και δεν πήγε σχολείο. Η μαμά της έφυγε για λίγο από το σπίτι για να κάνει τα ψώνια της ημέρας. Το κουδούνι χτύπησε. Η Τασία άνοιξε χωρίς να κοιτάξει από το ματάκι της πόρτας. Ήταν ο κύριος Λάκης...

Η Τασία έγραψε σ' ένα χαρτί τα συναισθήματα και τις σκέψεις της για τον κύριο Λάκη κι έπειτα έφτιαξε ένα «ποίημα - ασπίδα» με αυτές:

Το σώμα είναι δικό μου
Το ίδιο κι η καρδιά
Τα συναισθήματα δικά μου
Το ίδιο κι η μιλιά
Γι' αυτό αποφασίζω να μιλήσω
Να φωνάξω, να τσιρίξω
«Φύγε επιτέλους μακριά!»

Η Τασία αποφάσισε πως κάθε φορά που θα συναντά τον κύριο Λάκη ή οποιονδήποτε άλλον που την κάνει να νιώθει άβολα, όπως ο γείτονάς της, θα βάζει μπροστά τη δική της ασπίδα και θα φωνάζει το ποίημά της!

3. Τώρα φτιάξε το δικό σου «ποίημα - ασπίδα»! Κι αν ποτέ βρεθείς στη θέση της Τασίας απλά φώναξέ το! Ξεκίνα όπως η Τασία:

Το σώμα είναι δικό μου

➔ Από άγνωστους στο διαδίκτυο

Ένας άγνωστος στέλνει στον Μίλτο μηνύματα σε κάποιο μέσο κοινωνικής δικτύωσης (facebook, instaram, tik tok κ.α.) ισχυριζόμενος ότι είναι γνωστοί και θέλει να συναντηθούν από κοντά. Γράψε έναν διάλογο μηνυμάτων ανάμεσα στον Μίλτο και τον άγνωστο αποστολέα που να υποψιάζει αρνητικά τον Μίλτο απέναντί του.

Άγνωστος

Μίλτος

Άγνωστος

Μίλτος

Άγνωστος

Μίλτος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αθανασοπούλου, Μ., & Κούτα, Χ. (2009). Η εκπαίδευση για την σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής πολιτικής: βιβλιογραφική ανασκόπηση. *Ελληνικό Περιοδικό της Νοσηλευτικής Επιστήμης*. Barry, P. (2013). *Γνωριμία με τη Θεωρία. Μια εισαγωγή στη λογοτεχνική και πολιτισμική θεωρία* (μτφ. Νάτσικα Α.). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Αποστολάκης, Ε., Παναγιωτοπούλου, Ε., Σάββας, Σ., Τσαγλιώτης, Ν., Πανταζής, Γ., Σωτηρίου, Σ., Τόλιας, Β., Τσαγκογεώργα, Α., Καλκάνης, Γ.(2006β). *Φυσικά (ΣΤ' Δημοτικού): Ερευνώ και Ανακαλύπτω: Τετράδιο Εργασιών*. Αθήνα: ΙΤΥΕ

Αποστολάκης, Ε., Παναγιωτοπούλου, Ε., Σάββας, Σ., Τσαγλιώτης, Ν., Πανταζής, Γ., Σωτηρίου, Σ., Τόλιας, Β., Τσαγκογεώργα, Α., Καλκάνης, Γ.(2006γ). *Φυσικά (Στ' Δημοτικού): Ερευνώ και Ανακαλύπτω: Βιβλίο Μαθητή*. Αθήνα: ΙΤΥΕ

Βρεττός, Ι. & Καψάλης, Α. (2009). *Αναλυτικά Προγράμματα: Θεωρία, έρευνα και πράξη*. Αθήνα: Διάδραση

Δημητριάδου, Κ., & Ευσταθίου, Μ. (2008). Διδακτικές προσεγγίσεις σε μικτές τάξεις. Στο Ζ. Παπαναούμ (επιμ.), *Οδηγός επιμόρφωσης: Διαπολιτισμική εκπαίδευση και αγωγή. Θεσσαλονίκη: Λιθογραφία*, 67-85.

Κανατσούλη, Μ. (2017). *Παλίμψηστα των λαϊκών, προφορικών παραμυθιών: Μορφές επιβίωσης τους στον σύγχρονο πολιτισμό της εικόνας και του γραπτού λόγου*. Σύγκριση, 16, 119-138.

Κανατσούλη, Μ. (2002α). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: University Studio Press.

Κανατσούλη, Μ. (2008). *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα. Νέες απόψεις για το φύλο στην παιδική λογοτεχνία*. Αθήνα: Gutenberg

Κουμασίδης, Ι. Π., & Κωτόπουλος, Τ. Η. (2020). Η δημιουργική γραφή στην ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην Ελλάδα. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 10(1B), 117-123.

Κωτόπουλος, Τ.Η. (2012). Η «νομιμοποίηση» της Δημιουργικής Γραφής. *Keimena*, 15. Ανακτήθηκε στις 29-9-2012 από: <http://keimena.ece.uth.gr/main/t15/03-kotopoulos.pdf>

Κωτόπουλος, Τ.Η. (2012). Η διδασκαλία της Δημιουργικής Γραφής. Η περίπτωση της συγγραφής λογοτεχνικών έργων για εφήβους. Στο *Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας «Ζητήματα διδασκαλίας της Λογοτεχνίας»*, Κομοτηνή, 19-20 Οκτωβρίου 2012. Κομοτηνή. Ανακτήθηκε στις 01-09-2016 από: http://mareponticum.bscc.duth.gr/index_htm_files/kotopoulos_prak_2.pdf

Κωτόπουλος, Τ.Η. (2014). Πράξη και διδασκαλία της Δημιουργικής Γραφής στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Στο *Πρακτικά Ε' Επιστημονικού Συνεδρίου «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014), οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία»*, Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Α, σελ. 801-822. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (European Society of Modern Greek Studies). Ανακτήθηκε στις 02-09-2016 από: http://www.eens.org/EENS_congresses/2014/kotopoulos_triantafyllos.pdf

Μπρουσκέλη, Β. (2017). *Σεξουαλική αγωγή ανά τον κόσμο, με έμφαση στις ευρωπαϊκές χώρες, για παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας: μία συστηματική ανασκόπηση. Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 6(1), 214-227.

Οικονομίδου, Α. (2004). Τελικά τα αγόρια κλαίνε; Έμφυλες ταυτότητες στη λογοτεχνία για μικρές ηλικίες: μία πρώτη προσέγγιση. *Κείμενα τ, 1*.

Οικονομίδου, Σ. (2011). *Χίλιες και μία ανατροπές. Η νεοτερικότητα στη λογοτεχνία για μικρές ηλικίες*. Αθήνα: Πατάκη

Ρεθυμιωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ., Τσακιστράκη, Χ. (2016). *Φεμινισμός και Δίκαιο*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών

Σηφάκη, Ε. (2015). *Σπουδές φύλου και λογοτεχνία*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών

Τσότσου, Ε. (2019). *Έμφυλα στερεότυπα και αναπαραστάσεις στα παραμύθια των αδελφών Γκριμ* (Μεταπτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από: <http://dspace.uowm.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/1859/%ce%94%ce%99%ce%a0%ce%9b%ce%a9%ce%9c%ce%91%ce%a4%ce%99%ce%9a%ce%97%20%ce%95%ce%a1%ce%93%ce%91%ce%a3%ce%99%ce%91.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου (2017). *Πολιτική Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού για τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση*. Ανακοινώσεις Υπουργού. Ανακτήθηκε από: http://www.pi.ac.cy/pi/index.php?option=com_content&view=article&id=1651&Itemid=65

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου, (2010). *ΝΑΠ Αγωγής Υγείας*. Λευκωσία

Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας Κύπρου (2017). *Αγωγή Υγείας Δημοτικής Εκπαίδευσης. Αναλυτικό Πρόγραμμα*. Ανακτήθηκε από: <https://agogyd.schools.ac.cy/index.php/el/agogi-ygeias/analytiko-programma>

ΦΥΛΛΟ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ Τεύχος Β' 303/13-03-2003

ΦΥΛΛΟ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ Τεύχος Β' 304/13-03-2003

ΦΥΛΛΟ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ Τεύχος Β' 3567/04.08.2021

ΦΥΛΛΟ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ Τεύχος Β' 3791/13.08.2021

Ξενόγλωσση

Barry, P. (2013). *Γνωριμία με τη Θεωρία. Μια εισαγωγή στη λογοτεχνική και πολιτισμική θεωρία* (μτφ. Νάτσικα Α.). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Bell, K. J. (2009). Wake up and smell the condoms: An analysis of sex education programs in the United States, the Netherlands, Sweden, Australia, France, and Germany. *Inquiries Journal*, 1(11). Ανακτήθηκε από: <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=40>

Bottigheimer, R. (1989). *Grimms Bad Girls and Bold Boys: The Moral and Social Vision of the Tales*. New Haven and London: Yale University Press. Στο: Κανατσούλη, Μ. (2008). *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα. Νέες απόψεις για το φύλο στην παιδική λογοτεχνία*. Αθήνα: Gutenberg, 94-95

Bristow, J. (1997). *Sexuality*. London and New York: Routledge. Στο: Σηφάκη, Ε. (2015). *Σπουδές φύλου και λογοτεχνία*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών

Bryson, V. (2005). *Φεμινιστική πολιτική θεωρία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

De Melker, S. (2015). The case for starting sex education in kindergarten. *PBS NewsHour*.

Djudin, T. (2017). Synectics Model: An offer to develop students' creativity through science learning. *Journal of Education, Teaching and Learning*, 2(1), 65-70.

Edgardh K. (2002). Adolescent sexual health in Sweden. *Sexually Transmitted Infections* 2002;**78**:352-356.

Foucault, M. (1982) [1976]. *Ιστορία της σεξουαλικότητας: Η δίψα της γνώσης* (μτφ. Γ. Ροζάκης). Αθήνα: Ράππας

Friedan, B. (1998). *Our revolution is unique*. Στο N. Love (επιμ.), *Dogmas and dreams. A reader in modern political ideologies* (2η έκδ.), Τσάταμ (N.J.): Chatam House Publishers, σσ. 497-499

Giddens A. (1993). *The Transformation of Intimacy*. Cambridge: Polity Press

Guttmacher Institute (2017). *Sexuality education in schools. Sexual rights and gender equality. Section 1. Demystifying Data*. Ανακτήθηκε από: <https://www.guttmacher.org/sites/default/files/pdfs/pubs/sexualityeducationcountrytables.pdf>

Kourmoussi, N., Markogiannakis, G., Tzavara, C., Kounenou, K., Mandrikas, A., Christopoulou, E., & Koutras, V. (2018). Students' Psychosocial Empowerment With The 'Steps For Life' Personal and Social Skills Greek Elementary Programme: Evaluation in 2 439 first and second graders. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 10(5), 535-549.

Leung, H., Shek, D. T., Leung, E., & Shek, E. Y. (2019). Development of contextually-relevant sexuality education: Lessons from a comprehensive review of adolescent sexuality education across cultures. *International journal of environmental research and public health*, 16(4), 621. Ανακτήθηκε από: [.doi.org/10.3390/ijerph16040621](https://doi.org/10.3390/ijerph16040621)

Liinamo, A. 17. Sex Education in Finland. *New Views on Sexual Health*, 217.

Moore, M.J. & Rienzo, B.A., 2000. Utilizing the SIECUS guidelines to assess sexuality education in one State: Content scope and importance. *Journal of School Health*. 70 (2): 56-60
στο Αθανασοπούλου, Μ., Κούτα, Χ. (2009). Η εκπαίδευση για την σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής πολιτικής: βιβλιογραφική ανασκόπηση. *Επιστήμες Υγείας*, 2(2).52-56. Ανακτήθηκε από: Ελληνικό Περιοδικό της Νοσηλευτικής Επιστήμης

Reid, W. A. (1998). Systems and structures or myths and fables? A cross-cultural perspective on curriculum content. *Didaktik and/or curriculum: An international dialogue*, 11-27.

Seelinger Trites, R. (1997). *Walking Sleeping Beauty. Feminist Voices in Children's Novels*. Iowa: University of Iowa Press. Στο: Κανατσούλη, Μ. (2008). *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα. Νέες απόψεις για το φύλο στην παιδική λογοτεχνία*. Αθήνα: Gutenberg

Shapiro, S., & Brown, C. (2018). Sex Education Standards across the States. *Center for American progress*.

Showalter, E. (1986/1989). *The New Feminist Criticism. Essays on Women, Literature and Theory*. London: Virago.

Showalter, E. (2013). *Προς μια φεμινιστική κριτική* (επιμέλεια Κ.Μ. Newton), *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα* (Α. Κατσικερός-Κ. Σπαθαράκης, Μετ.) Ηράκλειο: Π.Ε.Κ. στο Σουλιώτη, Δ. (2018). *Διασκευές ελληνικών παραμυθιών για παιδιά. Μελέτη περιπτώσεων* (Διδακτορική διατριβή). Ανακτήθηκε από: <http://ikee.lib.auth.gr/record/300890/files/GRI-2018-22936.pdf>

UNESCO (2009a). *International technical guidance on sexuality education: an evidence informed approach for schools, teachers and health educators. Volume I: the rationale for sexuality education*. Paris: UNESCO. Ανακτήθηκε από: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183281e.pdf>

Zipes, J. (1988). *The Brothers Grimm: From Enchanted Forests to the Modern World*. New York and London: Routledge. Στο: Κανατσούλη, Μ. (2008). *Ο ήρωας και η ηρωίδα με τα χίλια πρόσωπα. Νέες απόψεις για το φύλο στην παιδική λογοτεχνία*. Αθήνα: Gutenberg, 100

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Allan, N. (2004). *Πού πήγε ο Σπερματούλης...* (Μ. Νίλσεν, Μετ.). Αθήνα: Νίκας

Browne, A. (2005). *My Mom*. New York: Farrar Straus Giroux

Chambers, A. (2002). *Καρτ-ποσταλ από την ουδέτερη ζώνη* (Ρ. Ρώσση-Ζαΐρη, Μετ.). Αθήνα: Μίνως

- De Beauvoir, S. (1949). *Το δεύτερο φύλο* (μτφ. Τζένη Κωσταντίνου, 2008). Αθήνα: Μεταίχμιο
- Fagerstrom, G. & Hansson, G. (1990). Ο ΠΕΡ, Η INTA ΚΑΙ ΤΟ ΜΙΚΡΟΥΤΣΙΚΟ (Κ. Αγγελή, Μετ.). Αθήνα: Ηράκλειτος
- Profamilia (2012). *Το σώμα είναι δικό μου* (Δ. Σάνδη, Μετ.). Αθήνα: Ψυχογιός
- Sanders, J. (2019). ΓΙΑ ΤΟ ΣΩΜΑ ΜΟΥ αποφασίζω ΕΓΩ! (Ρ. Μπουμπουρή, Μετ.). Αθήνα: ΜΙΝΩΑΣ
- Αουντ, Π. (2022). Από την κορυφή ως τα νύχια (Σ. Πεκιαρίδη). Αθήνα: Ψυχογιός
- Γερούκη, Μ., Βιταλάκη, Ε., Τριαματάκη, Α. & Μυράκη, Δ. (2021). *Παίζω με τον Φρίζο*. Αθήνα: Πατάκη
- Γιαντς, Χ. (1999). *Η πριγκίπισσα και η κολοκόθα* (Χ. Στρώνη, Μετ.). Αθήνα: Κάστωρ
- Δασκαλάκη, Ε. (2019). *Η PINA αποφασίζει να μιλήσει*. Αθήνα: Σοκόλη
- ΖΕΠ, Μπρυλλέρ, Ε. (2018). *Κάτι αλλάζει... Ένας διαφορετικός οδηγός γύρω από τη σεξουαλικότητα* (Μ. Καρακώστα, Μετ.). Αθήνα: Πατάκη
- Κασιάρου, Ε. (2016). *Ήσουν μόνο ένα παιδί*. Πάτρα: Κόκκινη κλωστή δεμένη
- Κερ, Μ. Ε. (1993). *Οι χαρταετοί της νύχτας* (Α. Γκέρτσου-Σαρρή, Μετ.). Αθήνα: Πατάκης
- Κοντολέων, Μ. (1992). *Ο αδελφός της Ασπασίας*. Αθήνα: Πατάκης
- Μόρφας, Χ. Ρ. Ν., Κάντια, Κ. Μ., Λοπεθόσα, Π. Μ. & Μποτέγια, Μ. Π. (2013). *Το πρώτο μου βιβλίο για το σεξ*. Αθήνα: Μίνωας
- Μπέλι, Τ. (2016). *Μα... τι μου συμβαίνει;* (Φ. Πανταζή, Μετ.). Αθήνα: Μεταίχμιο
- Παπαθωμά Θ. (2008). *Η σύλληψη*. Αθήνα: Διάπλαση
- Ρος, Τ. (1991). *Η άποψη Ισαβέλα* (Β. Χωρεάνθη, Μετ.). Αθήνα: Ζαχαρόπουλος
- Ρώσση – Ζαΐρη, Ρ. (2010). *Η Ντανιέλα λέει όχι!*. Αθήνα: Ψυχογιός
- Συλλογικό έργο (2015). *Μαθαίνω για τη σεξουαλικότητα* (Θ. Δαρβίρη). Αθήνα: Susaeta
- Τιες, Π.(2001). *Η σκιά της πριγκίπισσας* (Π. Βασιλάκη, Μετ.). Αθήνα: Κάστωρ

Τριβιζάς, Ε. (1986). *Η πριγκίπισσα και το βατραχάκι στο Ο Ιγνάτιος και η γάτα*. Θεσσαλονίκη: Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις

Τσίτας, Μ. (2018). *Και βγάζω το καπέλο μου....* Πάτρα: Κόκκινη κλωστή δεμένη

Φοξ, Π. (1996). *Ο χάρτινος αετός* (Μ. Κονδάκη, Μετ.). Αθήνα: Πατάκης